

ALIMENTAR EL MÓN PER TRANSFORMAR EL PLANETA

eines i formes d'educar a la sobirania alimentària

Aquesta publicació és traducció del llibre “*Nutrire il mondo per cambiare il pianeta: Strumenti e percorsi per educare alla sovranità alimentare*”, editat per Mani Tese, CISV, CRES i Coordinamento Comuni per la Pace.

El text és fruit de la reflexió i del treball de recerca de Donatella Calati, Anna di Sapio, Piera Herman, Massimiliano Lapratti, Marina Medi, Giacomo Petitti, Matteo Jucker Riva i Giulio Sensi.

Traducció al català: Universitat de Vic
Assessorament i revisió de la traducció: Xavier Latorre Tapis

Barcelona, 2012

Aquesta publicació ha estat realitzada amb contribució de la Unió Europea, dins del projecte “*From food security to food sovereignty: Citizens and Local authorities towards a new paradigm in Europe to reduce world hunger*”. La responsabilitat pels seus continguts és únicament dels seus promotors i de cap manera es poden entendre com l’expressió del posicionament de la Unió Europea.

ÍNDEX

Introducció

<i>Per què educar en la sobirania alimentària?</i>	2
<i>Aliments ahir, mercaderies avui</i>	6
<i>Mapa conceptual</i>	9

Articles temàtics

<i>Creences habituals per destruir</i>	10
<i>La fam</i>	12
<i>De les zones rurals als suburbis urbans</i>	15
<i>Mala qualitat dels aliments</i>	19
<i>Aliments i problemes ambientals globals</i>	22
<i>De l'agricultura familiar a l'agricultura industrial</i>	26
<i>Els aliments s'estan transformant</i>	30
<i>El preu dels aliments</i>	34
<i>Els aliments al mercat internacional</i>	38
<i>Les multinacionals de l'agricultura</i>	42
<i>L'acaparament de la terra (land grabbing)</i>	46
<i>La Revolució verda i el triomf de la bioquímica</i>	50
<i>Biodiversitat, llavors i OGM</i>	54
<i>La gran distribució</i>	58
<i>Quins poders per al consumidor?</i>	62
<i>El poder de la publicitat</i>	65
<i>Literatura i qüestió agrària. El Nord global</i>	68
<i>Literatura i qüestió agrària. El Sud global</i>	72
<i>Sobirania alimentària, una idea que neix de sota</i>	76
<i>El cas del Brasil</i>	78
<i>El cas de la Banya d'Àfrica</i>	80
<i>El cas de Bangla Desh</i>	82
<i>Com a conclusió, un joc sobre la sobirania alimentària</i>	84

Per a una geografia dels aliments

<i>Mapes temàtics</i>	86
<i>Materials per a l'aprofundiment</i>	91

Per què educar en la sobirania alimentària?

per Giulio Sensi

La sobirania alimentària és l'horitzó vers el qual voldríem "educar" els ciutadans com a consumidors, contribuents i, per què no, productors d'aliments. Es tracta d'un paradigma nou que aporta un fort significat i valor als aliments, a on i com es produeixen, a com es tracten i es comercialitzen i a quins són els impactes ambientals i econòmics del consum que se'n fa. Un paradigma que aplica una sèrie de propostes concretes a molts àmbits per vèncer la fam i garantir a les generacions futures els recursos per produir aliments de manera sostenible.

Contra la fam canvia el qui decideix i demana democràcia econòmica

A moltes ONG, els va quedar clar des dels primers anys de la seva constitució que la fam –el símptoma més visible de la pobresa, però també una de les seves causes– va ser també el fruit de polítiques comercials i econòmiques d'explotació molt concretes i que la resposta per part dels organismes internacionals, en lloc de resoldre el problema, en va accentuar les conseqüències. Els últims anys, l'atenció s'ha centrat cada cop més en aquelles institucions

financeres internacionals, com el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial i l'Organització Mundial del Comerç, les quals amb les seves estratègies i els seus acords han fomentat l'adopció de polítiques de liberalització econòmica i han imposat normes comercials en detriment de les economies més dèbils i dels països més pobres. Aquestes normes i pràctiques discutibles, centrades en el paradigma de la producció per a l'exportació en els mercats internacionals, han afavorit la forta concentració de poder econòmic en pocs grups, fet que permet formes de veritable i autèntica especulació sobre els aliments que han agreujat la situació. En resum, actualment un 13% de la producció agrícola que acaba als mercats internacionals domina gairebé tots els mercats nacionals i locals, sovint ha perjudicat els més pobres, els productors petits i els consumidors, i ha influït en la dinàmica dels preus, ha controlat fileres senceres i determinat els hàbits alimentaris de gran part de la població. Actualment, la fam i la pobresa es deuen en gran part a aquesta mancança de democràcia econòmica.

Vells fenòmens, noves causes

Al llarg dels anys, la quantitat de persones que pateixen fam no ha disminuït i la fam veu com s'uneixen causes noves i velles per renovar un fenomen que s'hauria d'haver eradicat l'any 2015, segons les intencions dels governs de la Terra. Però no serà així. La crisi alimentària global del 2008 va esclatar abans que la crisi econòmica i financera que ha esfondrat l'economia del planeta. La causa principal, generada al seu torn per una sèrie complexa de concauses, ha estat l'augment dels preus dels cereals, la pujada dels quals ja va començar a principis del 2007. Entre el març de 2007 i l'abril de 2008, els preus del mercat mundial del blat i l'arròs van créixer respectivament un 77% i un 18%, amb grans pujades durant els primers mesos del 2008 quan per a algunes varietats d'arròs i de blat el preu va pujar un 150%. L'augment dels preus dels cereals ha generat una creixuda generalitzada dels preus dels aliments i, especialment, dels derivats directes d'aquests productes com el pa, la pasta i els farinacis, en general. L'augment dels preus ha provocat una dificultat més gran per trobar menjar als mercats, sobretot per als sectors més pobres de la població, que es gasten bona part dels seus diners en alimentació. D'aquí les revoltes populars de molts països (com Egipte, les Filipines, el Camerun, Haití, Costa d'Ivori, etc.), de les quals han informat els mitjans de comunicació.

Els analistes estan d'acord amb el fet que l'augment dels preus

es pot atribuir a diversos factors:

- 1) la reducció de les existències d'aliments;
- 2) les expectatives d'augment de la demanda causada pel desenvolupament dels grans països emergents;
- 3) l'alentiment del creixement de l'oferta causat per una disminució de les inversions en agricultura;
- 4) l'especulació financera sobre els productes agrícoles;
- 5) alguns factors conjunturals que han provocat collites pobres durant els últims anys;
- 6) la reducció de les terres destinades al conreu alimentari causada per l'increment dels cultius de producció per a agrocarburs;
- 7) l'augment del preu del petroli que ha repercutit en el cost dels transports, els pesticides i els combustibles per als mitjans agrícoles.

El punt que uneix aquestes causes tan profundes és que els aliments es consideren des de sempre una mercaderia primera, més que no pas un dret universal de tots els pobles i, per tant, les seves dinàmiques, principalment amb relació als preus i a l'acaparament de les matèries primeres, queden invalidades per mecanismes de mercat que posen per davant el benefici.

De la seguretat a la sobirania alimentària

La nostra anàlisi sobre aquest tema es basa en la quantitat de persones desnodrides del món; la desnutrició constitueix una de les causes principals de mortalitat juntament amb les pandèmies més perjudicials i amb les condicions higienico-sanitàries inadequades. Les implicacions més significatives rau en la seva correlació amb les mancances de desenvolupament humà (explotació infantil, analfabetisme, condicions difícils per a la dona) i en la seva ubicació al camp (paradoxalment en els llocs on es produeixen els aliments). Aquestes consideracions fan que es

desplaci l'atenció de la quantitat d'aliments al seu accés efectiu per part de la població, fet que inclou (i no nega) el concepte més limitat de seguretat alimentària. Juntament amb aquest eix temàtic, característic del Sud global però en expansió també en l'anomenat Nord "ric", també es poden esmentar problemes més generals que inclouen també el Nord. En primer lloc, trobem el fort impacte ambiental (com a resultat tant de les dejeccions de la ramaderia com de l'ús intens d'herbicides i pesticides) que comporta fortes repercussions sanitàries però que, en general, s'externalitza fàcilment dels costos empresarials. D'altra banda, el model agroalimentari actual, a causa de la quantitat d'energia i l'aigua que necessita, es considera fràgil i, en perspectiva, insostenible. L'impacte sobre la biodiversitat, a causa de la industrialització forçada en l'agricultura, i la producció de monocultius per a l'exportació a bona part dels països pobres, ha estat enorme en les últimes dècades. La reducció de la biodiversitat en els conreus comporta també un gran impacte cultural i social, sobretot a escala local, tant al Sud com al Nord. Per això, educar en la sobirania alimentària significa, en primer lloc, conscienciar-nos de totes les informacions que potencialment porten els aliments i de la relació de causa-efecte que assumeix cada model alimentari, des d'una perspectiva d'atenció a un conjunt de variables globals (vegeu més endavant).

La definició de seguretat alimentària més recent a escala internacional és la que va sorgir de la Cimera Mundial sobre l'Alimentació de 1996. La seguretat alimentària descriu una situació en què "totes les persones, en tot moment, tenen accés físic, social i econòmic a prou aliments, segurs i nutritius que en garanteixin les necessitats i preferències alimentàries per poder dur una vida activa i sana" (font: FAO). D'a-

questa definició es desprenen les tres dimensions fonamentals de la seguretat alimentària:

- 1) la disponibilitat dels aliments, és a dir, menjar segur i nutritiu disponible, en quantitat suficient per a tothom o fàcil d'obtenir;
- 2) l'accés a l'oferta, és a dir, la disponibilitat de recursos, també econòmics, adequats per obtenir una dieta nutritiva per a tothom;
- 3) l'ús biològicament adequat dels aliments.

El concepte de seguretat alimentària definit així no tracta qüestions relacionades amb la provenença dels aliments i la manera com es produeixen. Aspectes que, d'una manera o altra, són extremadament delicats i importants perquè toquen temes que poden tenir fortes implicacions en les dinàmiques socials, en les formes d'agricultura familiar actualment al centre de la producció dels més pobres, en la gestió sostenible del territori i en el llarg període de creixement sostenible dels països empobrits. Per posar-ne algun exemple: la problemàtica dels subsidis a les importacions alimentàries i de la dependència de les importacions; l'ús intensiu de productes químics i d'organismes genèticament modificats.

La sobirania alimentària considerada un dret

El primer aspecte que s'ha de tenir en compte és que la sobirania alimentària es defineix com un dret, un dret que neix des de baix de tot, com una proposta de grans moviments, no tan sols de la pagesia, sinó també del Sud i del Nord globals per canviar l'aproximació a la problemàtica de la fam i la seguretat alimentària. Segons la definició estreta de la declaració de Nyéléni (el fòrum internacional de la pagesia que va tenir lloc el 2007) i que Mani Tese s'ha fet seu, la sobirania alimentària és:

"el dret dels pobles als aliments nutritius i culturalment adequats, accessibles, produïts de forma

sostenible i ecològica i també el dret a poder decidir el propi sistema alimentari i productiu. Això situa aquells que produeixen, distribueixen i consumeixen al centre dels sistemes i de les polítiques alimentàries i per sobre de les exigències dels mercats i de les empreses. Defensa els interessos i la integració de les generacions futures. Ens ofereix una estratègia per resistir i desmantellar el comerç neoliberal i el règim alimentari actual. Ofereix orientacions amb l'objectiu que els sistemes alimentaris, agrícoles, de ramaderia i pesca siguin gestionats pels productors locals. La sobirania alimentària dóna prioritat a l'economia i als mercats locals nacionals i atribueix el poder a la pagesia, a l'agricultura familiar, a la pesca i a la ramaderia tradicional i col·loca la producció, la distribució i el consum d'aliments a la base d'una sostenibilitat ambiental, social i econòmica. La sobirania alimentària promou un comerç transparent que garanteixi un benefici digne per a tots els pobles i el dret dels consumidors de controlar la pròpia alimentació i nutrició. Garanteix que els drets a l'accés i a la gestió de la nostra terra, del nostre territori, de la nostra aigua, de les nostres llavors, del nostre bestiar i de la biodiversitat estiguin en mans

d'aquells que produeixen els aliments. La sobirania alimentària implica noves relacions socials lliures d'opressió i desigualtats entre homes i dones, pobles, races, classes socials i generacions”.

En resum, la sobirania alimentària és, per tant, el dret a produir, transformar, comercialitzar i consumir els aliments segons la naturalesa i els criteris de justícia i democràcia i no segons els models imposats per les lleis econòmiques del més fort. Significa produir sense dependre de productes químics, sense organismes genèticament modificats (OGM), creant les varietats locals, seguint els ritmes naturals; implica disposar d'uns aliments rics en qualitat nutricional i en principis actius. Per això no es pot parlar de sobirania alimentària sense parlar de la importància del desenvolupament territorial al centre del qual hi ha la comunitat local, a la qual se li ha de reconèixer el poder decisor de cada aspecte relacionat amb la gestió del propi territori. Des del punt de vista de la sobirania dels recursos, s'observa que la sobirania alimentària pren com a referència:

- 1) la terra
- 2) l'aigua
- 3) les llavors i la biodiversitat

- 4) el treball agrícola
- 5) els mètodes de conreu
- 6) la solvència en el món agrícola
- 7) el paper dels mercats locals i internacionals
- 8) els valors i la cultura pròpia del món de la pagesia.

Com a conseqüència, sobirania alimentària significa poder comptar amb el control dels recursos necessaris per produir aliments que concretin i garanteixin els aspectes següents:

- 1) la disponibilitat plena i contínua dels aliments, necessària per al sosteniment de les persones;
- 2) la integritat higienicosanitària dels aliments;
- 3) les modalitats de producció orientades al consum local, culturalment adequades, socialment inclusives i democràticament gestionades, ambientalment sostenibles.

Per concretar tots aquests punts, calen polítiques agrícoles a totes les escales (local, nacional, europea i internacional) que no s'hagin construït mitjançant la burocràcia, sinó que promoguin aquest nou paradigma en la seva totalitat. Per tant, el paper del consumidor “educat” no es pot separar del de les institucions a tots els nivells. En altres paraules, el consum conscient per si sol no pot ser determinant per a la construcció d'un paradigma diferent i articulat com el de la sobirania alimentària. El paper principal l'assumeix també, a part de la producció, la gran distribució que, juntament amb els models publicitaris, orienta cada cop més les possibilitats de triar dels consumidors.

Un nou paradigma en construcció

Per això, hem pensat fer una aportació en la construcció i l'actuació d'aquest nou paradigma tot elaborant una reflexió des d'un punt de vista educatiu, conscients no tan sols de l'impacte que pot comportar el fet de treballar amb les generacions joves, sinó també que

existeixen pràctiques al nostre país, i en són moltes, que van en aquesta direcció i a les quals cal donar suport i reforçar des de dins de les agències educatives.

Educar en un model així significa construir una consciència respecte no tan sols a una visió crítica dels aliments “del camp al plat”, sinó també respecte a posicions polítiques clares que les nostres organitzacions comparteixen i que han fet seves:

- 1) els aliments s’han de considerar un dret humà universal i no una simple mercaderia;
- 2) els aliments no han de donar benefici a uns pocs i fam a molts d’altres;
- 3) els aliments s’han de produir principalment per satisfer les exigències alimentàries de les persones i de qui els produeixen;
- 4) els aliments han de ser sans i nutritius;
- 5) la producció i l’elaboració han de garantir el respecte dels drets de tots aquells que hi treballen;
- 6) el preu dels aliments ha de trobar l’equilibri entre les exigències dels consumidors i les dels productors;
- 7) els aliments han de contribuir al respecte per al medi ambient i per als recursos agrícoles i no per a la seva distribució;

8) els aliments han de respectar el benestar de qualsevol forma de vida;

9) la producció d’aliments ha d’afavorir i respectar la biodiversitat;

10) és important tenir en compte i valorar el significat cultural, històric i social dels aliments.

Considerar els aliments des d’aquesta perspectiva significa posar en debat des de les arrels el model industrial de subministrament alimentari que la societat occidental, i ara també gran part de les societats que componen els anomenats “països emergents”, ha construït durant les últimes dècades. “Educar en la sobirania alimentària” pot consistir, per tant, en un procés de desestructuració del model alimentari dominant, “processant” preu per preu les informacions complexes que comporten els aliments i els missatges mediàtics correlatius. Significa suggerir l’adquisició i el consum d’aliments amb “altres” informacions positives dirigides a construir la justícia des de tres punts de vista:

- 1) justícia social → dret a aliments sans per a tothom i erradicació de la fam;
- 2) justícia econòmica → redefinició de la distribució del valor econòmic a la cadena alimentària tot posant al centre actors “virtuosos” i una cadena

més curta i suprimint recursos a les grans marques;

3) justícia ambiental → consum orientat a un impacte ambiental baix i al manteniment de la biodiversitat i dels recursos naturals.

L’horitzó que volem delinear no és el d’un retorn o traspàs genèric a un món rural o una pagesia perfectes, sinó la possibilitat d’un món en què les persones, a partir de qui treballa la terra, poden tenir un control total (sobirania) sobre els recursos naturals que cal utilitzar de manera sostenible des d’una perspectiva d’igualtat d’oportunitats i de desenvolupament humà integral i igualitari entre homes i dones. En aquesta prospectiva vital, tenen una gran importància les bones pràctiques del Nord (per exemple els grups de consum ecològic) i del Sud globals que no representen una finalitat, sinó una demostració pràctica d’alternativa possible i “virtuosa” des dels punts de vista en què es basa el paradigma de la sobirania alimentària.

Cal destacar que l’educació en el paradigma de la sobirania alimentària no proporciona diversitat d’aproximacions i de continguts entre el Nord i el Sud, des del moment en què el paradigma en qüestió té substancialment el mateix valor i els mateixos objectius en contextos diferents. El que pot canviar i adaptar-se a cada context específic és, en canvi, el “conjunt d’instruments” per utilitzar. Instruments que han de tenir, inevitablement, com a objectiu principal, per dir-ho com el cèlebre pedagog Paulo Freire, la “problematització” a més àmbits (essent el concepte de la sobirania alimentària fortament articulada) per estimular el consumidor, o sigui el ciutadà, a portar a terme un recorregut d’alliberament, estimulant l’acció sobre la realitat, tornant a realitzar una transformació que representi la vocació de l’home i de la dona.

Alliberar els aliments per alliberar les persones.

Aliments ahir, mercaderies avui

per Piera Hermann

No hi ha cap mare o mestra que no ensenyi els nens petits, amb llibres o imatges diverses, que la llet ve de la vaca, la fruita dels arbres, l'ou de la gallina, etc., per emmarcar correctament les seves petites experiències de nens de ciutat en un marc de realitat que seria desconegut per a ells. I això no treu que després, en el fons, encara es té la idea, ja no problemàtica, que un brioiix o qualsevol altre producte "ve" del supermercat, i l'assumpte s'acaba aquí.

Tot afrontant i aprofundint en la gravetat i la complexitat de la sobirania alimentària, entre tantes altres coses, ens adonem de manera impressionant que

tots nosaltres, adults i crescutets, ens trobem davant de la realitat alimentària que se'ns presenta cada dia, en la mateixa condició ignorant i sense problemes en la qual es troba un nen ben petitó, sense haver rebut o haver estat dotat dels instruments necessaris per veure més enllà dels aspectes fenomènics de les coses. És cert que no pensem que el gelat de fruita que estem llepant neixi de l'arbre, però qui de nosaltres sap que el "gust d'albercoc dels gelats" pot ser "acetat d'etil, acetat de santalil, (...) propionat de butil, propionat d'etil"?¹ I les saboroses patates que tant de gust tenen de *speck* (un tipus de pernil cuit típic del nord d'Itàlia, el Tirol i Baviera), com s'ho deuen fer? Rostint una bona cuixa de pernil? Potser aquesta idea no està tan allunyada de la realitat de la llet que em bevia cada matí. Sabem del cert que la indústria alimentària manipula els ingredients dels aliments, però potser no tenim prou present que hi podem trobar "els acidificants i els seus contraris, els correctors d'acidesa, els antiaglomerants, els anti-espumants, els agents de càrrega (per augmentar el volum dels productes alimentaris sense augmentar-ne el valor energètic: insomni, per prometre el que no es pot complir!), emulsionants, (...) potenciadors de sabor per desitjar bon profit, gelatinitzants, agents de recobriment, humectants".² I no estic parlant de frauds alimentaris, sinó només d'additius degudament autorit-

zats per part de les directives europees.

Potser no deuen ser perjudicials, però la qüestió és: quina consciència tenim sobre el que va "del camp al plat" com se sol dir avui dia?

Qui té la meua edat ha viscut una època en què els aliments que arribaven a casa eren molt més propers. A les botigues de queviures, botigues plenes d'olors on es venien productes que procedien de lluny, s'hi anava a comprar a pes el sucre, que te'l posaven en un farcell de paper gruixut d'un sobri color blau, i el cafè, segurament barrejant-ne diverses provenen-ces i torrefaccions segons el gust de cadascú; fins i tot el plàtan, que venia de lluny, era una fruita exòtica i per tant cara, que no tothom es podia permetre. El pa es comprava cada dia i en quantitats grans i per als forners era normal viure al mateix forn, especialment els dies festius; les dones hi portaven a coure grans plates de diverses menes (per a pastissos, per a flams, per a pasta) que havien preparat a casa. Hi havia tanta fruita i tanta verdura que, perquè no es fes malbé, es

¹ Carlo Petrini: *Buono, pulito e giusto* Einaudi 2010, pàg. 60

² Gilles Eric Seralini a *Diritti al cibo!* a cura de Colombo e Onorati, Jaca Book 2009, pàg. 88

comprava diàriament i es venia a Milà a les diverses fruiteries de sota de casa... Llavors, de mica en mica, van arribar els brioixos, els “substituts del pa” que no s’assecaven, les hamburgueses i productes similars, les begudes amb gas i de colors (“l’aigua no té gust de res!”), mentre que ara, en canvi, és la fruita la que no té gust de res i, sobretot, el fruiter ha rebut el sobrenom d’“el joier” per la seva raresa i pels preus prohibitius; els preus són molt més assequibles als supermercats (per compte de qui?); i a sobre la publicitat ens diu que per a alguns productes com aquests “no ens serveix el degustador” i que són “una exquisidessa” i “o ho fas tu o ho fa...” i, sobretot, “no facis salts mortals a la cuina!”. De fet, hi ha tant de menjar preparat i atractiu, que només s’ha de coure o ja ve ben cuit i congelat. Cuinar? Millor parlar de “preparar”.

Així, doncs, quin és el problema? Els problemes són tants i tan greus com per qüestionar totalment el mateix futur de la humanitat. En poques paraules, després de la forta explotació dels pobles i els territoris a mans de la colonització, després de l’augment productiu a causa de la introducció de la maquinària en l’agricultura, hem aixecat un sistema mundial de producció, distribució i consum dels aliments guiat sempre i només per la lògica dels beneficis i ara també per la bogeria dels diners; un sistema que ha avançat esclafant la vida i els drets de molts pobles del món als quals hem arrabassat l’oportunitat de proveir-se per a la seva pròpia subsistència i de continuar tenint en vida una saviesa ancestral i indispensable i una relació equilibrada amb la natura. I actualment estem, també, destruint les possibilitats de la terra de regenerar-se i de produir sense la insensata intervenció humana; un sistema que creix en si mateix sense adonar-se de cap a on va. Les transformacions violentes i prepotents de la relació entre l’home i la terra, l’enorme ex-

pansió de la indústria, les cruels injustícies del comerç, la poderosa i penetrant obra de condicionament dels nostres gustos i dels nostres estils de vida han generat problemes descomunals que van des de la invasió de la pobresa al planeta (i no només al Sud global, que queda clar) fins a greus problemes de salut animal i humana amb despeses ecològiques que van des de la dràstica reducció de la biodiversitat fins a l’augment de terres estèrils i als canvis climàtics, per no parlar de la carrera contra l’esgotament de l’energia que condueix tot aquest carrusel enfollit, la qual fa que, en definitiva, tot el que se sacrifiqui inconscientment siguin els beneficis, els diners.

La qüestió que ens interessa, no només com a individus i ciutadans, sinó també com a mestres, és la *poca consciència, pràcticament de tots nosaltres, de tot això que s’ha produït (“de la terra a la taula”, com diem més amunt) durant les últimes dècades.* D’aquí la pregunta que hem de plantejar una vegada més: l’escola, és a dir, el sistema formatiu institucional de les noves generacions, pot ignorar tot això? Es pot no assumir la responsabilitat d’informar, d’explicar, de donar a conèixer de manera adequada la formació d’actituds i comportaments destinats al capdavant d’una participació conscient de la construcció del futur? La pregunta és retòrica. La missió no és fàcil (com sempre). Es tracta, en primer lloc, d’estudiar, d’entendre en pri-

mera persona, de buscar fonts d’informació adequades, de reproduir temors, problemes, conceptes essencials i de reflexionar sobre la manera com es poden actualitzar les competències fonamentals disciplinàries en relació amb les exigències de la complexa realitat en què vivim. És un repte educatiu i, en tractar-se de l’escola, epistemològic i didàctic, al qual aquest recull vol donar un primer impuls.

D’altra banda, si hi pensem, fins i tot qui volgués “allunyar-se’n” no podria. Si s’ensenya l’únic que es pot fer és adreçar-se, sempre de manera crítica, cap a una direcció o cap a la direcció oposada. La complexitat i la difusió de la matèria no perme-

ten abstencions, tant des del punt de vista conceptual com des del punt de vista educatiu. En posarem un exemple: si, en cada àmbit, no col·laborem per la presa de consciència del concepte fonamental de “límit” (que es tracti de ciències naturals o de ciències humanes, de consciència d’un mateix o de consum, etc.), no ens haurem “abstingut”, sinó que serem constructors actius d’una *Weltanschauung* (visió del món) incompatible amb la vida a la Terra. Però posem-ne alguns exemples més concrets. Quants de nosaltres no hem estat interpel·lats, en algun moment, també sobre la matèria ensenyada, pels estudiants, grans o petits, sobre la fam que hi ha en tants indrets del món, sobre la injustícia de tants fracassos en els intents de resoldre el

problema? I quants han sabut o sabrien respondre-hi correctament? Jo, pobre de mi, sé que he ensenyat... que la pobresa d'un país es veu per la quantitat de treballadors del sector primari (més pagesia significa menys producció perquè la producció "es retarda" i, per tant, hi ha més pobresa), que es produeix més si s'utilitza més maquinària, més llavors seleccionades, més pesticides, que és fonamental afavorir el valor afegit de la manipulació industrial dels productes de la Terra (no només taronges, sinó també la Fanta), que cal planificar el producte i produir-lo sobre la base del mercat, que, certament, cal restituir un comerç més just, però... Actualment, el

D'una banda, domina el *paradigma cultural occidental* que duem a sobre (i no només nosaltres, els occidentals). Humanisme, racionalisme, cientisme progressista, economicisme, fe en la tecnologia (tots amb la idea de "desenvolupament"). Què fa l'escola per desconstruir aquest paradigma? Es tractarà d'un cas en què es continuarà aprenent la idea que la història és lineal i es dirigeix cap al progrés, transformada pels grans líders, subjectes institucionals i esdeveniments, que la ciència és veritat, que la tecnologia finalment avança i "repara", que el centre de tot és l'individu i així successivament? És cert, hem introduït a les escoles un senyal, més o menys

pressa un món imaginari cultural sovint monopolitzat i, al seu torn, condicionat i condicionant. Se'ns demana un esforç constant per buscar la millor adequació possible entre la realitat que, d'una manera o una altra, ens persegueix i la representació que en donem. I això significa reflexió crítica, confrontació, informació alternativa, etc.

L'escola promou realment aquestes pràctiques i competències?

Tot el que s'ha comentat sona exagerat i injustificat? Confrontar-se amb aquest recull didàctic és un primer pas per reconèixer els problemes, els errors, els riscos i fins i tot els condicionaments que ens fan encara poc conscients de tot això i per entrar, en aquest cas, de manera útil en el tema de la *sobirania alimentària*. Aquesta ens proporciona una nova lectura, noves explicacions, una nova projecció amb la qual ens podem confrontar.

Paradigma cultural i representació del món, còmplice, sovint involuntària, fins i tot l'escola, estan dominades, per tant, per un economicisme mercantil imperant que es continua no qüestionant, si no és en àmbits reduïts: pensem en moviments com Via Campesina, abans que Slow Food, o en les campanyes organitzades per diverses ONG. La política, l'economia i l'opinió pública segueixen parlant sempre exclusivament de creixement. És cert que amb l'adjectiu "sostenible", però no canvia ni una mica la lògica de cada cosa: tot succeeix per incrementar els beneficis d'alguns. Però potser som a prop del moment de reflexionar a fons sobre les senzilles paraules que va dir un cap indi a l'època de la conquesta de l'Oest, que escrigué al president dels Estats Units: "*Sols quan l'últim arbre estigui mort, l'últim riu enverinat i l'últim peix atrapat, t'adonaràs que no pots menjar-te els diners*".

coneixement aportat pel projecte sobre sobirania alimentària em limita a una atenció ben problemàtica sobre aquesta afirmació. Fins ara, les nostres respostes han estat massa sovint balbuceigs més o menys improvisats gens mereixedors d'una formació constructiva. Pel que fa a la resta, la consciència crítica sobre aquests temes és molt recent, fins i tot en l'àmbit acadèmic i està començant a difondre's en la consciència col·lectiva, tot i que més sota la forma d'angoixa i incomoditat que no pas com a coneixement concret i capacitat de projecte alternatiu. Encara estem lligats per un fort doble vincle, sobre el qual els mestres tenen el privilegi de poder treballar de manera útil per al seu propi mandat professional.

retòric, sempre superficial, a les "altres cultures", com també l'ecologia, l'ambient, etc., però si no aprenem a situar la nostra cultura i el nostre ensenyament disciplinari dins d'un context històric, no aconseguirem canviar el paradigma cultural dominant i contribuirem a perpetuar aquell sentit implícit de superioritat que no es concilia amb una concessió realment complexa de la realitat i dels coneixements necessaris per llegir-la i interactuar-hi de manera útil.

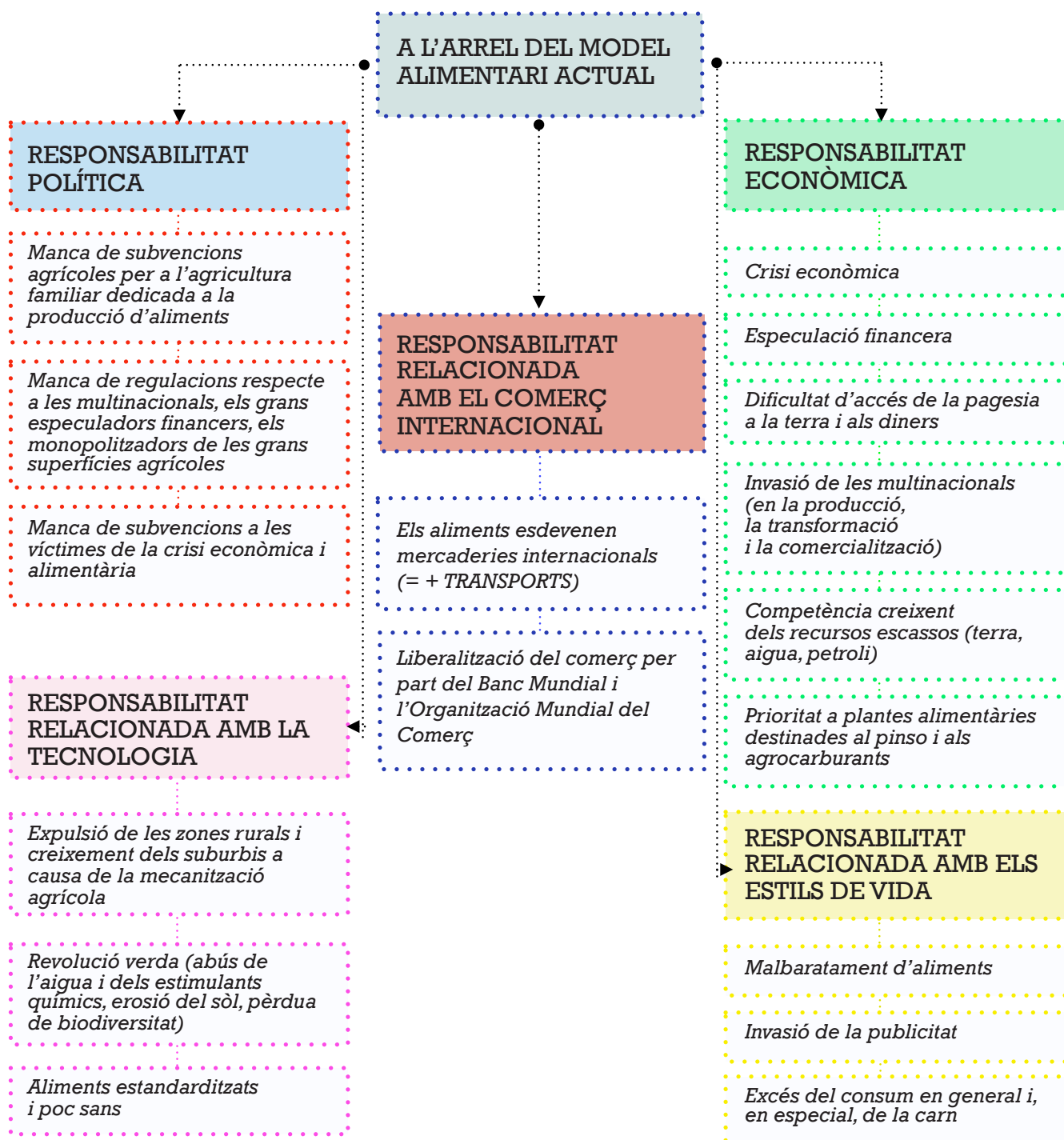
El segon vincle potent que ens obstrueix és el fet que no vivim immersos directament "en el món", sinó, com bé sabem, en una representació. Aquesta representació prové de la política, de la informació, dels mitjans de comunicació de més gran abast en els quals s'ex-

Mapa conceptual

EL NAIXEMENT DELS ARTICLES

Els articles temàtics que formen aquest recull són fruit d'un procés. A la primera fase, el grup de treball ha portat a terme una pluja d'idees (o *brainstorming*) a partir de la pregunta: "quins són els problemes que

genera la necessitat de sobirania alimentària?" La sistematització dels resultats ha donat com a resultat aquest MAPA CONCEPTUAL i s'ha continuat amb la redacció de cadascun dels articles.

Creences habituals per destruir

per Massimiliano Lepratti*

Pel que fa a l'agricultura i els aliments, els models culturals que s'han difós i assimilats per part de la gran majoria de nosaltres sovint no tenen en compte la realitat mundial i la seva complexitat.

Sense voler-nos estendre gaire i només per estimular una primera reflexió sobre el tema d'aquest recull, hem intentat enumerar algunes de les creences habituals més extenses, les quals hem relacionat amb els arguments que les desmenteixen.

La fam es produeix per la manca d'aliments

En realitat, els recursos de la Terra, considerada globalment, podrien alimentar sense problemes tots els seus habitants. El 2010, els habitants del planeta arribaven gairebé als 6,7 mil milions, mentre que es calcula que la producció agrícola actual podria alimentar 12 mil milions de persones.

La fam es produeix per l'augment incontrolat de la població

En realitat, durant la segona meitat del segle XX, la producció agrícola ha augmentat més que la població mundial. Mentre que la producció agrícola global s'ha multiplicat per 2,6, en el mateix període la població mundial s'ha multiplicat per 2,4.

El problema de la fam es pot resoldre amb les millores tecnològiques

En realitat, la qüestió i la resposta d'aquesta creença són complexes i s'enfronten de ma-

nera crítica. En primer lloc, cal recordar que durant les últimes dècades s'ha produït una millora tecnològica general constant. Al mateix temps, durant els últims anys, la quantitat de persones que pateixen fam, en lloc de reduir-se a la meitat entre el 1990 i el 2015 (com esperava l'ONU, l'Organització Mundial de les Nacions Unides), ha augmentat totalment. Això indica que la tecnologia per si sola no pot ser una solució si no es produeix juntament amb un canvi de les condicions politicoeconòmiques generals.

Especialment, és útil destacar com el mite productivista ha rebut diversos capgirells durant les últimes dècades. Fins fa un temps, es pensava que l'augment de la producció (és a dir, la quantitat total dels aliments conreats) i l'augment de la productivitat (és a dir, del rendiment per hectàrea¹ conreada) haurien solucionat amb el temps el problema de la fam. L'evidència dels fets, recordada una mica més amunt, s'ha ocupat de negar l'optimisme dels "productivistes" (és a dir, d'aquells que confien només en l'augment total dels aliments). A més, els estudis recents han destacat els riscos ambientals i socials d'aquesta manera de pensar i d'actuar.

Des d'un punt de vista ambiental, l'augment de la productivitat obtingut amb un ús molt més ampli dels fertilitzants, dels antiparasitaris i de l'energia derivada del petroli es troba

¹ Una hectàrea correspon a 10.000 metres quadrats.

amb efectes negatius molt més evidents (empobriment del sòl, pol·lució, esgotament de les reserves energètiques fòssils sobre les quals es basa el model). Des d'un punt de vista social, la reducció de llocs de treball que comporta la mecanització de l'agricultura pot deixar milers de milions de persones desocupades i sense cap altra perspectiva (per no parlar de l'emigració).

La fam es pot combatre amb el desenvolupament dels OGM

Es tracta d'un tema atribuïble a la creença habitual precedent, però tan present en el debat actual que es mereix una bona explicació.

És cert que els OGM (organismes genèticament modificats) actualment conreats no han estat concebuts per donar resposta a les exigències de la reducció de les persones que pateixen fam en el món: no serveixen per produir més aliments, no costen menys i, sobretot, estan destinats a alimentar el bestiar més que no pas les persones. A més, en cas que fos necessari un fort augment de la productivitat i els OGM aconseguissin augmentar l'oferta global d'aliments (fet que actualment no recolza l'evi-

dència), no es podrien garantir de manera adequada les condicions d'accés als aliments. Perquè puguin consumir els aliments les persones que en tenen necessitat, no n'hi ha prou que aquests es produeixin, sinó que cal eliminar les desigualtats socials, polítiques i econòmiques que causen la inseguretats alimentària i la pobresa. En el món rural, on es troben la majoria de les persones que pateixen fam, la desigualtat i la misèria neixen de la manca d'accés als recursos amb els quals es poden produir els aliments: la terra, l'aigua, l'energia, el crèdit, l'assistència tècnica, l'educació primària i especialitzada, els mercats locals, els magatzems, les infraestructures i, no menys importants, les llavors.

L'agricultura a petita escala és menys productiva que l'agricultura industrial

En realitat, la productivitat per hectàrea de l'agricultura a petita escala, on aquesta pot disposar dels factors productius de què disposen les grans empreses (accés a terra de bona qualitat, crèdit, aigua, assistència tècnica, llavors...) es demostra molt més amb l'agricultura de grans dimensions (el Moviment Sem Terra del Brasil ha portat en diverses ocasions proves empíriques d'aquesta creença). La cura que un grup fortament lligat al seu entorn

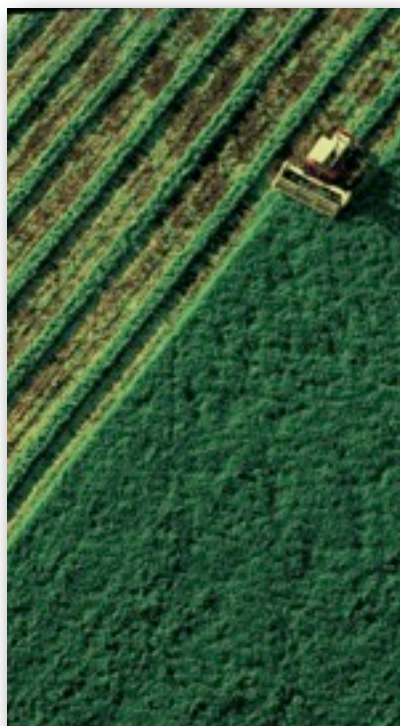
agrícola pot aportar a la feina, la tendència a diferenciar els productes i a conrear plantes compatibles entre elles, l'acumulació i la transmissió dels coneixements o l'atenció als equilibris ambientals són factors generalment més presents en una agricultura a petita escala que no pas en els camps d'una multinacional. En canvi, el discurs de la productivitat per treballador és diferent: un camp gran amb un baix rendiment per hectàrea es pot gestionar amb molt poc personal d'una multinacional tècnicament ben equipada; en aquest cas, la collita per treballador serà alta, encara que per metre quadrat sigui baixa.

A més, no és cert que les grans dimensions siguin sinònim de modernitat: diversos latifundis llatinoamericans encara avui dia estan gestionats amb mètodes arcaics.

L'agricultura és un sector típic dels països del Sud global

En realitat, els països més "desenvolupats" de la Terra, o sigui, els Estats Units, Austràlia, el Canadà i Europa, són els principals productors i exportadors mundials de productes agrícoles. La creença habitual que vol el Sud global com a pàtria de l'agricultura es basa en la teoria dels "cicles de desenvolupament" formulada per l'economista americà Walt Rostow durant els anys cinquanta. Segons la teoria de Rostow, els països, a mesura que es desenvolupen, abandonen progressivament l'agricultura per dedicar-se en un primer moment al sector de la indústria i, després, al dels serveis.

No només la pagesia segueix sent nombrosa arreu del món, fins i tot al Nord, sinó que s'està desenvolupant al camp una nova concepció de modernitat basada en la contínua comparació entre els investigadors (ciència oficial) i els pagesos (coneixements tradicionals). D'aquesta manera, les noves tecnologies i els nous coneixements es fusionen amb els coneixements tradicionals del territori.

La fam

QUÈ ÉS LA FAM

Malgrat que per a la gent que viu en els països més rics del món (inclosa Itàlia) la fam sembli un argument del passat, en realitat representa encara avui dia un dels problemes socials més greus i més extensos del planeta. Segons la FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations, o sigui l'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació), l'any 2009 hi havia 1,2 mil milions de persones que en patien, enfront d'una població mundial de gairebé 6,7 mil milions d'habitants. Les

conseqüències d'aquesta situació són extremament preocupants. Actualment moren 40.000 persones al dia a causa de la fam i les malalties relacionades, la major part de les quals són nens (hi ha la idea provinent d'una creença habitual equivocada que són sobretot les mancances i les guerres les que provoquen la mort per fam, dos factors que sumats representen prop del 10% del total de les defuncions). Fins i tot quan no acaben amb finals tan dramàtics com la mort, les mancances nutritives tenen, en tot cas, efectes rellevants en la qualitat general de la vida; alguns economistes

estimen, com a exemple, que cada nen amb un desenvolupament mental i físic alterat per la fam perd capacitat de generar rendiment durant la seva vida en un percentatge que varia entre el 5 i el 10%.

Malgrat que instintivament cadascun de nosaltres intueix la naturalesa del problema, la definició del que s'entén per "fam" no és unívoca entre els diversos textos que s'encarreguen de l'argument, sinó que entre els mitjans de comunicació de massa hi ha més imprecisió. En intentar oferir una definició el més precisa possible

Desnutrició (o fam quantitativa)

- Estat que afecta un individu que assumeix per un temps prolongat una quantitat de calories insuficients en relació amb les seves necessitats.
- Les necessitats calòriques depenen de diversos factors (edat, pes, metabolisme, tipus d'activitat laboral, etc.). En termes generals, es pot afirmar que:
 - la necessitat mitjana per a un adult se situa entre les 2.400 i les 2.700 calories al dia;
 - al Nord global, l'assumpció mitjana és de prop de 3.100 calories diàries;
 - al Sud és d'aproximadament 2.600, amb puntes negatives a l'Àfrica subsahariana, on la mitjana és inferior a les 2.200.

Malnutrició (o fam qualitativa)

- Estat que afecta els individus que no assumeixen amb regularitat tots els principis nutritius indispensables per al bon funcionament de l'organisme. Encara que en aquest cas no es puguin formular prescripcions universals, de manera indicativa es pot dir que una alimentació completa s'hauria de constituir de:
 - un 70% de carbohidrats (que aporten sobretot els cereals: blat de moro, arròs, blat, ordi, melca, mill, civada, etc.);
 - un 15% de proteïnes (que aporten els aliments vegetals com els llegums i els aliments animals com la carn, la llet, els ous, etc.);
 - un 15% de greixos (que aporten la mantega, l'oli, etc.);
 - petites quantitats de vitamines i sals minerals (que aporten la fruita i la verdura);
 - aproximadament 2 litres d'aigua.
- Encara que sigui menys visible que la desnutrició, la malnutrició és la responsable de malalties molt greus, de la mateixa manera que la manca d'aigua potable. A més, cal tenir present que la malnutrició a la qual ens referim aquí és característica de les persones que no tenen els recursos econòmics suficients; en canvi, és diferent la malnutrició per excessos alimentaris que afecta sobretot els habitants dels països més rics i que provoca tendència a l'obesitat i l'augment de malalties cardiovasculars.

del fenomen, des d'aquesta seu hem decidit classificar els diferents aspectes del problema segons les 2 categories següents:

ON ÉS LA FAM

Un dels aspectes més insidiosos del problema de la fam és la seva poca visibilitat. De fet, el fenomen implica persones que viuen en àrees considerades importants per nombre d'habitants i marginals des d'un punt de vista social i dels interessos dels mitjans de comunicació de massa: les zones rurals del Sud global. Al camp, hi viu el 75% de les persones que pateixen fam al planeta (entre el 50 i el 55% de productors petits i entre el 20 i el 25% de persones "sense terra").

Si, en canvi, s'analitzés la difusió de la fam en cada país, només l'Índia ja suma gairebé una quarta part del total de les persones; molt difícil també és la situació a l'Àfrica subsahariana, on es calcula que una persona de cada tres està desnodrida o malnodrida; la Xina té una part important de la població que, si no la pateix directament, està en risc de patir inseguretats alimentària (encara que les seves polítiques de l'última dècada hagin donat resultats notables).

Si considerem les macroregions geogràfiques, es calcula que prop del 64% de les persones que pateixen fam viu a la regió Àsia Pacífic, el 25,5% a l'Àfrica subsahariana, el 5% a l'Amèrica Llatina (percentatge similar al 4% del Pròxim Orient i el nord d'Àfrica junts), mentre que un 1,5% viuria al Nord del món (a Itàlia, a finals de 2009, el 5,3% de les famílies, uns 3,5 milions de persones, no tenien prou diners per alimentar-se adequadament).

L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA

La inseguretats alimentària ha acompanyat la història de la humanitat, però, com a mínim, cal indagar el fet que la Revolució Industrial i l'organització social i econòmica que n'han sorgit no hagin resolt el problema. Amb el pas de les fonts d'energia musculars (bovines,

equines, humanes) a les fonts d'energia principalment fòssils (carbó, petroli) que poden desprendre en un moment l'energia acumulada al subsòl durant centenars de milers d'anys, la humanitat ha passat d'una situació crònica de subproducció a una situació crònica de sobreproducció i malbaratament. Aquest fenomen també ha interessat a la producció alimentària que, des de fa molt temps, supera en la suma total la necessitat general de les dones i dels homes del planeta. Tot i aquestes premisses, el nombre de persones que pateixen fam ha augmentat durant els últims anys i l'esperança que es redueixi significativament aquest fenomen ha disminuït. João Pedro Stedile, portaveu d'un dels moviments de la pagesia més importants des de sempre, el Moviment Sem Terra brasiler, recorda que "l'any 1960 hi havia 80 milions d'éssers humans d'arreu del món que patien fam. Un escàndol! En aquell temps, [el geògraf i físic] Josué de Castro (...) deixava una pista amb l'afirmació que la fam era una conseqüència de les relacions socials i no dels problemes climàtics o de fertilitat del sòl".¹ I mentre Carlo Petrini recorda que l'any 1970 hi havia 80 milions de persones subalimentades a l'Àfrica, menys d'un terç de les que hi ha actualment,² Enrico Moriconi escriu: "el 1976, la fam es considerava abolida en deu anys, mentre que el 2001 es reconeix que per reduir-la al 50% es necessiten 60 anys!"³ Així mateix, les esperances de reduir a la meitat el nombre de persones que pateixen fam entre el 1990 i el 2015, que s'inclou en els Objectius de desenvolupament del mil·lenni, adoptats per 191 estats adherits a l'Organització de les Nacions Unides (ONU), s'està trobant amb la tendència

oposada que des de l'any 2000 la quantitat de persones que pateixen fam ha augmentat.

LES CAUSES DE LA FAM

Les causes estructurals

Com s'ha recordat, prop del 75% de les persones que pateixen fam viu al camp (la resta viu en zones urbanes degradades i quasi sempre es tracta de persones que han fugit recentment de les àrees rurals). Molts pagesos viuen, de fet, en una situació de pobresa crònica que fa molt difícil l'accés a tots aquells béns alimentaris que no produeixen ells directament. Al seu torn, la pobresa d'una part important de la pagesia és fruit de les desigualtats en l'accés a aquells elements que serveixen per produir aliments: la terra, l'aigua, l'energia, el crèdit, l'assistència tècnica, l'educació primària i especialitzada, els mercats locals, els magatzems, les infraestructures i, no menys importants, les llavors. Pel fet que aquestes condicions prèvies indispensables vénen menys de la producció agrícola, la fam es torna crònica. Especialment greu és la situació d'aquells pagesos que viuen en països on no s'ha dut mai a terme un veritable procés de reforma agrària i en els quals, per tant, la distribució de les terres és realment injusta. Un cas especial és el del Brasil, gegant llatinoamericà en creixement continu, en el qual no s'ha dut a terme mai la reforma agrària i on l'1% dels propietaris agrícoles encara avui dia concentren el 46% de les terres del país.

L'empitjorament de la situació

Recentment, la fam ha patit un augment sorprenent, fins al punt que els mitjans de comunicació de massa internacionals han parlat d'autèntica crisi alimentària (el nombre de persones que pateixen fam, que fa temps era d'aproximadament 800 milions, en poc temps ha crescut un altre miliard). Les causes d'aquest empitjorament són diverses i totes estan relacionades; les hem representat de manera esquemàtica a la taula que apareix més avall.

¹ J.P. Stedile, Dom T. Balduino Sconfiggere la fame; Il Manifesto 18/10/2008

² La Repubblica 26/01/2010

³ Citat per Marinella Correggia a Il Manifesto 07/06/2002

L'EMPITJORAMENT DE LA SITUACIÓ: LES CAUSES

Agrocombustibles:

La decisió d'alguns països (principalment el Brasil i els Estats Units) de destinar quotes creixents del territori agrícola a la producció de plantes alimentàries no destinades a la producció d'aliments, sinó de combustibles (com l'etanol i el dièsel) ha determinat la pujada del preu dels aliments.

Augment de la demanda d'alguns aliments:

L'augment de la demanda d'aliments per part de països com l'Índia i la Xina no suposa problemes d'escassetat total (la quantitat d'aliments produïda globalment seria suficient per fer front a aquest tipus d'evolució). El problema és el canvi en el tipus d'aliments que demanen aquests països (en especial el recent creixement xinès en la sol·licitud de carn que s'afegeix a la ja excessiva del Nord global). Aquestes tendències produeixen un desequilibri en els preus dels aliments i empitjoren l'impacte ambiental de la seva producció.

Liberalització mundial del comerç d'aliments:

La quantitat d'aliments que es comercia en l'àmbit internacional més aviat s'ha reduït (10-12% del total), però el seu pes creixent contribueix a la ruïna de molts pagesos a causa de la liberalització en un únic sentit del comerç. Les grans institucions internacionals (Banc Mundial, Fons Monetari Internacional, Organització Mundial del Comerç) exerceixen la seva pressió per tal que els països del Sud global importin els aliments que necessitin i afavoreixin els conreus de béns agrícoles per a l'exportació. D'aquesta manera, els petits productors locals de cereals i d'altres aliments bàsics, no protegits pels seus governs, no queden destruïts a causa de les mercaderies subministrades a baix preu per part dels grans productors del Nord que, en canvi, reben ajuts econòmics.

Noves funcions de les existències:

De manera coherent amb les polítiques anteriors, no es fomenta la formació d'existències d'aliments per part de cadascun dels països dèbils per reparar de manera improvisada les mancances d'aliments (si els aliments s'han de comprar al mercat internacional, per què s'ha de recórrer a les existències internes?). Tanmateix, les existències respondrien millor a aquelles situacions de crisi generalitzada (com la que es va verificar a partir del 2008) en què tants països demanen als mercats internacionals els mateixos aliments, de manera que en provoquen un continu increment dels preus. La manca d'existències elimina, per tant, una important ajuda per la situació d'emergència. Actualment, el principi de les existències ha canviat radicalment de consigna i respon clarament a altres lògiques. De fet, en situacions de crisi, són els especuladors els qui acumulen grans existències d'aliments per augmentar-ne l'escassetat en el mercat i obtenir-ne grans beneficis amb la venda.

Especulació dels preus:

L'especulació es produeix a través de la utilització dels béns alimentaris com a instrument de rendiment financer. La tasca general de les finances és anticipar els diners per operacions que, posteriorment, produeixen béns i serveis concrets. La finança especulativa, que ha crescut ràpidament durant les últimes dècades, tergiversa aquesta tasca i busca l'obtenció d'avantatges de les oscil·lacions dels preus dels béns, les accions, les monedes, etc. A principis de l'any 2000, els especuladors van veure en els béns alimentaris una possible font de beneficis. En comprar i vendre enormes quantitats d'aliments, fins i tot abans que aquests s'haguessin produït o introduït als mercats, van intentar anticipar i influir en les variacions dels preus per poder vendre en més bones condicions respecte a les condicions de la compra. Les variacions de preu a causa de la multiplicació d'aquestes accions especulatives han repercutit en tots els béns alimentaris mundials, fet que ha incrementat el cost d'alguns aliments bàsics i els ha allunyat encara més de les possibilitats de compra per part dels segments més pobres de la població mundial.

Concentració de la producció i la distribució:

El veritable problema d'arrel de l'augment de les persones que pateixen fam és la concentració cada cop més gran a les zones rurals de la producció i la distribució dels aliments. Es calcula que hi ha deu empreses que controlen el 66% del subministrament mundial de llavors patentades i unes altres deu controlen el 90% del subministrament de pesticides. D'aquesta manera, la pagesia té un poder contractual sempre menor i està obligada a consentir el monopoli dels grans proveïdors per poder iniciar la producció. Així, quan intenten vendre els seus productes, es calcula que sis multinacionals controlen el 85% del comerç mundial de cereals, el 83% del negoci mundial del cacau i duen a terme el 60% de les vendes globals de cafè.

De les zones rurals als suburbis urbans

ÍNDEX

- *Introducció*
- *Els suburbis urbans creixen*
- *Els motius de l'abandonament de les zones rurals*
- *Les perspectives (insostenibilitat d'un model)*

INTRODUCCIÓ

Un dels problemes socials més greus que hi ha al món i segurament un dels més silenciats és l'èxode continu i creixent de la pagesia cap a les grans ciutats de l'Àfrica, l'Àsia i l'Amèrica Llatina. En aquests continents, les metròpolis tenen característiques diferents de les de les nostres latituds. Al voltant de centres relativament petits i sovint comparables als europeus o als nord-americans (per la presència d'hipermercats, locals de luxe, etc.), s'hi desenvolupen perifèries immenses en què les condicions de vida són difícilíssimes: habitatges improvisats, atapeïts, pobres i pudents, construïts en zones insalubres amb materials recuperats, on la qualitat de vida és molt baixa i en què sovint destaquen la violència i la criminalitat.

Rebutjats d'un món rural en el qual no acaben d'aconseguir les condicions mínimes per poder viure de manera decent, masses creixents de la pagesia es dirigeixen cada dia cap a les metròpolis amb l'esperança d'un futur millor. Un cop arriben a les grans ciutats, es rendeixen aviat davant de la impossibilitat d'obtenir una feina estable perquè, a diferència del que succeïa a l'Europa del 1800 i de les dècades posteriors fins al 1960, actualment el sistema industrial i els serveis ja pràcticament no necessiten mà d'obra sense estudis i sense experiència professional. Per tant, hi ha poques persones que trobin una feina decent; la gran majoria de les persones que migren es veu obligada a ampliar les zones de suburbis urbans, tot

construint o llogant habitatges ruïnosos, sense cap servei i ignorats per les autoritats públiques. El futur laboral per a moltes d'aquestes famílies estarà marcat per l'economia informal: petits comerços d'objectes de poc valor, serveis (de vegades molt humils com el d'enllustrador de sabates) als turistes i als sectors més benestants; en alguns casos gens insòlits, l'entrada al món de la il·legalitat, fenomen que es produeix, sobretot, amb els nois joves, que han crescut a la jungla dels suburbis urbans sense educació i sense perspectives.

Hem intentat analitzar la naturalesa del problema desgranant-lo en tres parts: 1) la realitat de les metròpolis del Sud (inspirada en les anàlisis de Mike Davis),¹ 2) els motius de l'abandonament de les zones rurals (basats en l'estudi de la FAO, Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació, i de Marcel Mazoyer),² 3) les perspectives de futur (inspirades també en Mazoyer i sobretot en Samir Amin).³

ELS SUBURBIS URBANS CREIXEN

A l'Àfrica subsahariana, a l'Amèrica Llatina, al Pròxim Orient i en algunes zones d'Àsia, la

¹ Estudiós social, teòric de la urbanística, historiador i activista polític nord-americà.

² Professor d'agricultura comparada i de desenvolupament agrícola a l'Institut Nacional d'Agronomia de París.

³ Economista, historiador i activista polític egipci.

urbanització sense creixement no és una conseqüència natural del progrés. És, sobretot, l'efecte de la crisi del deute extern que viuen els països del Sud global a partir dels anys vuitanta. Aquesta crisi ha donat la possibilitat al Fons Monetari Internacional (FMI) de modificar a fons les economies del Sud global (fent-ne pagar el preu sobretot a les àrees rurals). L'evasió de les zones rurals ha esdevingut sempre més invisible i la posterior urbanització caòtica en els països pobres ha continuat a un ritme vertiginós (3,8% anual) durant la difícil dècada dels vuitanta i principi dels noranta, malgrat la caiguda dels salaris reals, l'augment dels preus i la unànime desocupació urbana. Les polítiques antisocials, imposades per l'FMI a la pagesia (eliminació dels subsidis als productes alimentaris, de les subvencions a les petites empreses rurals, pressions per tal que els productes agrícoles es vinguin al mercat global dominat per la indústria agroalimentària del Nord) i actualment per l'Organització Mundial del Comerç (OMC o WTO en anglès), han intensificat l'èxode de les zones rurals cap als suburbis urbans.

Les forces globals que expulsen les famílies de les zones rurals⁴ semblen mantenir la urbanització, fins i tot ara que la força

⁴ La mecanització a Java i a l'Índia, la importació de productes alimentaris del Nord global a Mèxic, Haití i Kenya, les guerres civils i l'escassetat a tota l'Àfrica i a tot arreu les accions de la gran indústria agroalimentària.

d'atracció de la ciutat s'ha reduït de manera dràstica.

Al món, 180.000 persones s'estableixen a la ciutat cada dia i la major part queda absorbida per la perifèria.

Una pressió urbana continua i incontrolada a la qual, per primera vegada a la història, no li correspon cap augment del benestar i del desenvolupament de la població urbana. Segons l'informe de les Nacions Unides, Challenge of slums 2003, el primer estudi a escala mundial sobre la pobresa urbana, actualment un habitant de ciutat de cada tres, és a dir, prop de mil milions de persones, viuen als suburbis o en espais urbans degradats.

Els suburbis es multipliquen (actualment n'hi ha més de 250.000 arreu del món) i el paisatge de la urbanitat mundial esdevé molt semblant al que s'explica a la novel·la de Charles Dickens sobre la perifèria industrial del segle XIX (es calcula, per exemple, que el 57% dels africans que viuen en àrees urbanes no tenen accés als serveis higiènics bàsics).

ELS MOTIUS DE L'ABANDONAMENT DE LES ZONES RURALS

Actualment, a les zones rurals, hi viu el 50% de la població mundial i el 75% de les persones amb malnutrició. Aquesta dada seria suficient, juntament amb el mite de la il·luminació de la ciutat (malgrat l'horror de la perifèria, les metròpolis són un lloc ple d'encant i d'atractiu, sobretot per al jovent), per explicar l'abandonament progressiu del món rural. Amb la intenció d'arribar a un nivell d'anàlisi més profund, es pot dir que:

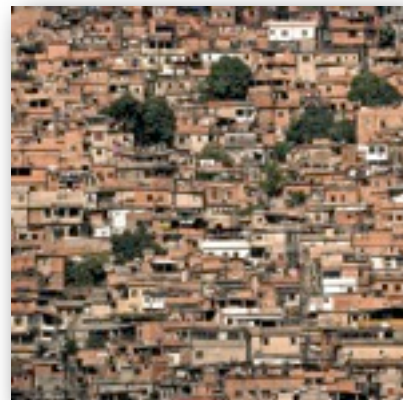
- *el nivell dels serveis* a les zones rurals del Sud global és molt baix. L'accés a l'aigua, la sanitat, l'educació, els transports, etc., per a les persones que viuen a les zones rurals de l'Índia o de qualsevol altre país del Sud és molt limitat;
- *el nivell de pobresa* (del qual s'extreuen les dades sobre la malnutrició) és, en canvi, molt

més alt que a les zones urbanes, per bé que els processos migratoris i el creixement dels suburbis urbans tendeixen, en perspectiva, a crear un trist reequilibri;⁵

- *el nivell dels salaris rurals* és quasi sempre més baix respecte a la mitjana nacional.

Les dades de la FAO que es refereixen tant al Nord com al Sud globals són interessants. A continuació, en presentem un resum:

L'any 2004, la major part de la població mundial vivia de l'agricultura; si tenim en compte que el salari mitjà agrícola anual era de 472 dòlars, això significa que la major part de la població mundial vivia amb una

⁵ A principis del 2000, les dades relatives a alguns països són eloqüents: a Colòmbia, la pobresa rural frega el 80%, mentre que la pobresa urbana se situa al voltant del 50%; al Camerun, l'informe és del 60% en contraposició al 40%; a Cambodja, del 40% en contraposició al 20%; al Marroc, del 25% en contraposició al 10%, i a Zimbabwe, del 45% en contraposició al 7% (no va millor amb el gegant brasiler, on el 50% del habitants de les zones rurals són pobres en contraposició al poc més del 10% de les zones urbanes).

LA SITUACIÓ DE LES RENDES AGRÍCOLES AL MÓN

Algunes comparacions entre rendes totals i rendes agrícoles

País	Renda mitjana del país en \$	Renda agrícola en \$	Relació mitjana/agrícola
Xina	1.441	241	6,5/1
Índia	538	201	Aproximadament 2,5 a 1
Brasil	3.636	1.589	Aproximadament 2,2 a 1
Sud-àfrica	3.334	690	Aproximadament 5 a 1
França	22.987	20.934	Aproximadament 1 a 1
Suïssa	35.231	8.972	Aproximadament 4 a 1
Estats Units d'Amèrica	36.352	27.651	Aproximadament 1,3 a 1
Itàlia	19.420	9.336	Aproximadament 2 a 1
Mitjana mundial	5.505	472	Aproximadament 12 a 1

Dades extretes de l'Informe FAO 2007 sobre l'estat dels aliments i de l'agricultura (i publicades el 2004)

renda mensual per càpita inferior a 40 dòlars.

Altres particularitats

La renda agrícola anual més alta del món és l'islandesa, que és de 50.445 dòlars, la més baixa és l'eritrea, que és de 30 dòlars. A Israel, la renda anual mitjana és de 18.395 dòlars, mentre que l'agrícola és de 22.527 dòlars. A Palestina, les rendes són de 730 dòlars (la mitjana) i 630 dòlars (l'agrícola).

LES PERSPECTIVES

(insostenibilitat d'un model)

El 2010 el món rural i la pagesia estaven formats per més de tres mil milions de persones, però dividits en dos sectors socioeconòmics de característiques molt diferents:

1) *L'agricultura industrial*: està localitzada pràcticament només

als Estats Units, Europa, el sector meridional de l'Amèrica Llatina i a Austràlia i dona feina a poques desenes de milions d'agricultors, que ja no es poden considerar autèntics "pagesos". La seva productivitat per treballador,⁶ gràcies a la mecanització (de la qual pràcticament en tenen l'exclusivitat a escala mundial) i a les grans superfícies de què disposen, oscil·la entre els 10 i els 20 mil quintars de "cereals equivalents"⁷ per treballador l'any.

2) *Els agricultors pagesos* (o sigui, aquells que treballen petites superfícies amb un ús reduït dels mitjans mecànics) són encara avui dia quasi tres mil milions de persones. Aquests agricultors es divideixen, al seu torn, entre els que s'han beneficiat de la revolució verda (fertilitzants, pesticides i llavors seleccionades), la producció dels quals oscil·la entre els 100 i els 500 quintars de "cereals equivalents" per treballador, i els que encara no han conegut aquesta revolució i obtenen, d'aquesta manera, una producció per persona activa de només 10 quintars.

Si mirem la història, les dades són impressionants: la diferència entre la productivitat de l'agricultura principalment mecanitzada i l'agricultura rural més pobra, que era de 10 a 1 l'any 1940, s'ha assolit avui dia una relació de 2.000 a 1. En altres paraules, els ritmes de progrés de la productivitat en l'agricultura han superat llargament els de la indústria i els dels serveis i han provocat, des del 1940 i fins avui, una reducció de cinc vegades dels preus reals dels productes agrícoles a escala mundial (per bé que des del 2008 s'ha produït una contratendència parcial). Si també s'hagués de sotmetre l'agricultura a les regles generals de la "competència" entre productors mundials, les conseqüències serien dramàtiques; de fet, amb una vintena de milions de fàbriques modernes n'hi hauria prou per produir els productes essencials que actualment compren els consumidors urbans a la producció de la pagesia. No obstant això, en aquest cas, què passaria amb els milers de milions de petits productors que no serien competitius? Es quedarien implacablement sense feina amb pocs anys. Quin seria, doncs, el destí d'aquesta enorme massa de persones, pobres entre els pobres, que no tenen altra riquesa que els seus coneixements?

⁶ Tal com s'ha vist a l'article sobre creences habituals, la productivitat per treballador (o sigui, la quantitat de collita que produeix cada treballador durant un any) és ben diferent de la productivitat per hectàrea de terreny (que calcula la quantitat de collita per cada 10.000 metres quadrats a les diverses situacions mundials). La productivitat per treballador és molt més alta a les empreses grans, propietàries de tractors moderns i d'altres mitjans mecànics, mentre que la productivitat per hectàrea, en igualtat de qualitat del terreny i d'altres condicions bàsiques, és superior en l'agricultura a petita escala.

⁷ Els cereals equivalents tradueixen en una única unitat de mesura les collites mundials (que per la seva naturalesa són molt diferents: es va de les hortalisses als llegums i a diversos tipus de cereals).

xements sobre el treball agrícola? En cinquanta anys, cap desenvolupament industrial més o menys competitiu, fins i tot amb la hipòtesi molt optimista d'un creixement constant de la riquesa total al Sud global del 7% anual, no podria donar feina a la ciutat a més d'un terç d'aquestes persones. En altres paraules, avui dia, el sistema mundial es revela, per la seva naturalesa, incapaç de resoldre el problema de la pagesia i les úniques perspectives que ofereix són les d'un món de suburbis i d'alguns milers de milions de treballadors (o sigui, de persones) inútils i de més. L'argument dels defensors del model agrícola industrial i productivista es basa en el fet que Europa, en el passat, va trobar solucions a problemes similars i va transformar en obrers urbans els pagesos que abandonaven les zones rurals. Per quin motiu, doncs, els països del Sud no poden reproduir, dos segles després, un model semblant de transformació? S'oblida, però, que la indústria i els serveis urbans del 1800 europeu exigien una mà d'obra abundant i

que aquells que no havien pogut trobar una feina a la ciutat havien pogut emigrar en massa a Amèrica. El Sud global actual no compta amb aquesta possibilitat: si vol ser industrialment competitiu a escala mundial (com es demana per mantenir la lliure competència dels grans estats), ha de recórrer a tecnologies modernes que requereixen poca mà d'obra i, per tant, poden col·locar pocs dels treballadors que abandonen l'entorn rural. Per evitar un futur amb suburbis immensos, l'única solució possible és crear una política econòmica en els països del Sud global que deixi escollir als pagesos si es volen quedar al camp (gaudint, però, de reformes agràries, preus mínims garantits, serveis decents respecte a l'aigua, els transports, la sanitat i l'educació) o bé marxar a la ciutat, però no per estar a la misèria, sinó gràcies a una possibilitat real d'escollir. Malauradament, avui dia, la majoria dels estats no sembla que incloguin dins les seves prioritats la qüestió de l'abandonament forçat del món rural.

Mala qualitat dels aliments

ÍNDEX

- Per què fer-nos mal?
- Fruita i verdura, sabor i qualitat
- Els altres aliments

PER QUÈ FER-NOS MAL?

A Itàlia i al Nord global, en general, els efectes més evidents de la manca de sobirania alimentària no són la fam o la migració de la pagesia pobra cap als suburbis, sinó la mala qualitat dels aliments. Des d'un punt de vista social, l'èxit és menys greu respecte al que succeeix al Sud global, però les conseqüències sobre la salut de les persones o sobre el seu benestar general poden ser perilloses. Si és cert, que ho és, que els aliments són la millor cura per prevenir els mals (“*deixa que el menjar sigui la teva medicina*” deia Hipòcrates el 400 aC), llavors la situació no és bona: l'obesitat, l'augment de les malalties cardiovasculars o els tumors són els resultats principals del nostre model alimentari.

La causa de tot això és l'allunyament de la producció agrícola de la nostra vida quotidiana. Això significa:

- Allunyament *cultural*: durant anys, l'agricultura s'ha considerat sinònim d'endarreriment, un sector productiu del qual els diversos països del Nord s'haguessin hagut de distanciar al més aviat possible per entrar de ple en el ric món de la indústria i dels serveis.
- Allunyament *geogràfic*: si l'agricultura és cosa de països pobres, llavors cal que siguin els productors d'altres indrets els que ens portin a la taula el menjar que necessitem.

- Allunyament *territorial*: la nostra vida la vivim principalment a la ciutat i el camp, els indrets per a l'agricultura, encara que de vegades no el tinguem lluny, pertany a zones que no freqüentem gaire sovint.
- Allunyament *econòmic*: el percentatge de diners que destinem als aliments respecte al total de les nostres despeses disminueix constantment.
- Allunyament de les *prioritats quotidianes*: el temps que dediquem a la cuina i a la preparació o conservació dels aliments disminueix constantment amb el pas de les generacions.
- Allunyament dels *orígens de la cadena productiva*.

En definitiva, el recorregut del camp a la taula passa per una sèrie d'etapes cada vegada més nombroses, geogràficament poc avantatjoses per al productor directe, el qual, oprimint pels grans proveïdors i compradors cada cop més poderosos, tendeix a refer-se de la manera més senzilla possible: empitjorant la qualitat dels aliments.

FRUITA I VERDURA, SABOR I QUALITAT

L'exemple més evident de l'allunyament d'un model productiu es produeix probablement en el cas dels productes hortofrutícoles. La fruita i la verdura amb què ens alimentem a Itàlia, encara que el nostre país pari més atenció als aliments que molts d'altres, són poc saboroses, tenen poques substàncies nutritives i són riques en substàncies poc naturals.

El mecanisme que comporta aquests resultats veu el comprador com una víctima i, a la vegada, com un còmplice: el temps cada vegada menor que volem destinar a les tasques domèstiques i els diners, en percentatges cada vegada més escassos, que volem invertir en els aliments ens porta a afavorir la compra a les grans superfícies, supermercats i hipermercats. Les empreses de les grans superfícies, al seu torn, tendeixen a mantenir els seus clients presentant en les seccions hortofrutícoles productes diversos i abundants (fins i tot quan la temporada no ho permetria), d'aspecte agradable (llestos per atraure l'atenció del comprador amb presses) i, sovint, parcialment preparats (nets, escorreguts i tallats). Per mantenir aquest model, els supermercats i els hipermercats duen a terme una política tant agressiva entre els agricultors i els proveïdors (“m'has de donar aquests productes, d'aquest color i d'aquesta forma, al preu més baix possible”) com malbaratadora comparada amb la fruita i la verdura posades a la venda (quan els estàndards de bellesa ja no ens satisfan, els llencem). Així, per posar algun exemple del resultat de tot això, podem esmentar les pastanagues ratllades venudes a 8,5 euros el quilo en els supermercats i pagades a les cooperatives intermediàries a 22

cèntims, dels quals només 7 es destinen al productor directe. Els agricultors tendeixen, per tant, a respondre a les peticions dels supermercats amb dues estratègies: els més dèbils senzillament satisfan la demanda al preu d'una explotació tancada dels seus propis terrenys (fent un ús creixent dels estimulants químics) i de la seva pròpia feina (buscant de contenir al màxim els costos de producció); els agricultors més experts s'especialitzen en el subministrament d'aquells béns hortofrutícoles que la temporada semblaria que no permet (canviant de lloc la funció dels hivernacles per protegir els productes més delicats i col·locar-los en llocs on els productes puguin madurar fora de temporada).

Terrenys esgotats

Tanmateix, l'ús de l'explotació intensiva no deixa de tenir conseqüències: per obtenir un cert tipus d'hortalisses amb la regularitat i el cost que demanen els hipermercats i els supermercats, es tendeix a seguir la drecera de l'empobriment del terreny. En lloc de mantenir el

terreny ric de substàncies orgàniques originàries i de diferents espècies vegetals i animals que, amb el temps, en garanteixen un equilibri sostenible, es prefereix fertilitzar cadascuna de les plantes, totes homogènies, que creixen sobre terrenys que semblen més de serradures que no pas un humus ric de substàncies i de vida.¹

L'empobriment del terreny té altres efectes rellevants, el més significatiu dels quals és l'alliberament dels gasos de l'efecte d'hivernacle. De fet, un camp empobrit perd capacitat de

retenció del carboni, de manera que n'arriba a introduir a la biosfera fins a algunes desenes de tones per quilòmetre quadrat. Si considerem que cada gram de carboni alliberat en aquesta àrea produeix 3 grams de CO², ja ens podem imaginar l'augment dels gasos de l'efecte d'hivernacle que pot causar l'empobriment dels terrenys agrícoles.

Agricultura sense qualitat nutritiva

Si passem de l'observació dels camps en la seva totalitat a l'anàlisi del producte concret, les conseqüències negatives d'un model alimentari basat en la sobreexplotació dels camps per proveir de nou, en cada temporada, els prestatges de les grans superfícies són igualment evidents. El Centre de ciències de l'envelliment de la Universitat de Chieti ha realitzat una recerca interessant sobre les propietats antioxidants dels tomàquets, tot comparant productes madurs acabats de collir amb tomàquets collits verds i comprats al supermercat. El resultat obtingut és clar: els primers tenen uns components antioxidants molt superiors als segons, o sigui que els tomàquets que han madurat fora del terreny (és a dir, després que es collissin) no són prou competitius amb els que s'han tornat de color vermell gràcies al sol estiuenc i que s'han collit en la temporada adequada.

Malbaratament considerable

La conveniència de produir fora de temporada és, per tant, considerable en l'àmbit econòmic, per bé que no ho sigui gens en l'àmbit nutritiu. Als hivernacles italians, per exemple, es conreen colinaps per enviar a Alemanya abans que a la producció local; d'aquesta manera, els agricultors del nostre país poden imposar un preu elevat que s'abaixa ràpidament, tant per l'abandonament temporal de la producció, en el moment en què s'inicia la temporada alemanya, com pel preu dels colinaps. Però després dels

¹ El conreu industrial de les pastanagues, per exemple, es duu a terme seguint aquests sistemes, però el desordre dels equilibris naturals que en resulta fa que els camps s'omplin de nematodes, cucs paràsits que es mengen les arrels de les plantes. Per allunyar els nematodes s'escampen quintars de cloropropè per a cada hectàrea, però el tractament no mata els cucs, sinó que es limita a tenir-los sota control. Com a conseqüència, apareix la necessitat d'augmentar progressivament la quantitat d'antiparasitaris, fet que crea un cercle viciós del qual ja ens podem imaginar les conseqüències.

colinaps és el torn dels tomàquets: plantats al gener als hivernacles italians, es recolliran entre l'abril i el juny, abans del període natural i, per aquest motiu, el preu de venda serà elevat.

Finalment, juntament amb l'estació en què els tomàquets maduren fora dels hivernacles, aquest tipus de producció deixarà de ser temporalment remunerativa i s'abandonaran grans quantitats de productes (el 15% segons alguns agricultors). D'altres es descartaran per no ser "bonics" (és a dir, per no correspondre als estàndards de referència) i acabaran sepultats.

L'embalatge

El model alimentari dominant al Nord global (tant hortofructícola com no) és un altre avantatge que no és indiferent, directament menys perillós per a la salut de qui menja, però molt perillós per a la salut del planeta. La gran distribució produeix, de fet, una quantitat creixent de sobres, paquets, fulls de plàstic transparents, etc. El balanç energètic i ecològic d'aquesta selecció és desastrós: un estudi nord-americà ha calculat que un paquet de blat de moro de 455 grams nets absorbeix 450 kcal a la fase agrícola, 316 a la fase industrial i ben bé 1.006 kcal a la fase d'embalatge. Tot això sense tenir en compte ni les despeses de transport ni els altres costos ambientals inclosos en el cicle complet de l'aliment empaquetat: per exemple, per produir un quilo de plàstic d'embalatge es consumeixen, a part del petroli, 17,5 kg d'aigua i s'emeten 2,5 kg de CO² (sense comptar el temps d'eliminació dels residus que, per una sola ampolla de plàstic, pot arribar a 1.000 anys).

Tot i no disposar de dades específiques sobre l'embalatge relacionat amb els aliments, sabem que aquest representa una quota important del total i que el conjunt de materials d'embalatge constitueix la fracció de residus que a Itàlia ha registrat el creixement més

gran des dels anys vuitanta del segle passat i fins avui. Al nostre país, de fet, entre el 1983 i el 1990, va créixer el 54% en pes, el 1995 va arribar als 9 milions de tones (igual a un terç dels residus totals) i actualment als 12 milions (200 kg anuals per càpita!).

ELS ALTRES ALIMENTS

Si el cas de la fruita i la verdura és segurament el més evident, la mala qualitat de la nostra alimentació implica també altres tipus d'aliments. La carn, per exemple, ha viscut durant les últimes dècades un empitjorament de qualitat important, a causa d'un model productiu industrial que tendeix a donar més importància a la quantitat produïda que a la salut dels animals, les seves condicions de vida i la salut dels consumidors. L'elecció d'aquest model es tradueix en la cria massiva, amb la qual esdevé difícil gestionar la salut de cadascun dels caps de bestiar i salvar-los de les epidèmies. En aquestes situacions, el bestiar no es mou prou, ja no menja el farratge produït pel ramader (que comprant-lo als mercats s'exposa al risc d'un augment de preus imprevisible), es tracta amb productes hormonals per engreixar-lo i antibiòtics² per prevenir la difusió de malalties i forneix, al final, una carn sense gust, inflada i de risc (el cas de l'anomenada "vaca boja" n'ha estat segurament l'exemple més impactant).

Més alt és el risc de poca autenticitat quan es parla d'aliments manipulats i conservats. En aquests casos, la quantitat i el tipus de substàncies introduïdes en els aliments van més enllà del que sembla indicar el sentit comú normal: qui de nosaltres sap que el "gust d'albercoc dels gelats pot ser acetat d'etil, acetat de santalil, alcohol fenilpropílic, fenilacetat d'amil, feniletil-dimetilcarbinol, formiat de benzil, isobutíric de geraniol,

isobutíric de metil, propionat de butil, propionat d'etil"³? Sabem del cert que la indústria alimentària manipula els ingredients dels nostres aliments, però potser no tenim gaire present què podem trobar-hi: «conservants, substàncies antioxidants, suports químics per dissoldre, diluir, dispersar o modificar un additiu sense canviar-ne la funció "tecnològica"; acidificants i els seus contraris, correctors d'acidesa, antiaglomerants, antiespumants, agents de càrrega (per augmentar el volum dels productes alimentaris sense augmentar-ne el valor energètic: insomni, per prometre el que no es pot complir!), emulsionants, "sals de fusió" per dissoldre, per exemple, les proteïnes que contenen els formatges i repartir els greixos, concentradors, potenciadors de sabor per desitjar bon profit, gelatinitzants, agents de recobriment, humectants, midons químicament modificats, gasos d'embalatge, propulsors, ben diferents de l'aire, per extreure un aliment del seu envàs, ingredients en pols per fermentar, segrestants que formen els compostos químics amb els ions metàl·lics, estabilitzadors, espessidors».³ I no s'està parlant de frauds alimentaris, sinó només d'additius degudament autoritzats per les directives europees.

³ Carlo Petrini: *Buono, pulito e giusto*. Einaudi 2010. Pàg. 60.

⁴ Gilles Eric Seralini; citat a *Diritti al cibo* de Colombo e Onorati. Jaca Book 2009. Pàg. 88.

Aliments i problemes ambientals globals

INDEX

- *La petjada ecològica*
- *L'entorn deteriorat representa un obstacle per a l'agricultura*
- *L'agricultura productivista deteriora l'entorn*

LA PETJADA ECOLÒGICA

Entre l'entorn natural i la producció d'aliments s'estableix, inevitablement, una relació d'influència recíproca: la qualitat general de l'entorn natural influeix en la producció agrícola i els mètodes amb què es produeixen els aliments influeixen en l'entorn.

Durant les últimes dècades, la qüestió ecològica ha assumit una importància creixent: a la denúncia de la insostenibilitat social de les creixents desigualtats socioeconòmiques a escala mundial¹ s'hi ha afegit la denúncia cada cop més difosa sobre la insostenibilitat ambiental del model de desenvolupament que es persegueix actualment. Amb la intenció d'augmentar contínuament el seu nivell de vida material, la humanitat ha arribat a "consumir" una quantitat de naturalesa superior a la disponible; segons Mathis Wackernagel, creador del concepte de petjada ecològica,² el 1961 la humanitat utilitzava el 70% de la capacitat global de la bios-

¹ El Banc Mundial sosté que, l'últim any en què hi ha disponibles dades de referència (el 2005), aproximadament la meitat de la població mundial viu amb menys de 2,00 euros al dia (passa el mateix amb el poder d'adquisició). Segons la mateixa font, prop del 80% de la població mundial es troba per sota de la també modesta renda mensual de 250 euros (també passa el mateix amb el poder adquisitiu).

² La petjada ecològica és un sistema de mesura de la utilització de l'entorn natural. Es basa en la traducció dels consums quotidians de les persones, comunitats locals, estat en quantitat de sòls necessaris per produir els recursos consumits i absorbir els residus.

fera, però el 1999 havia arribat ja al 120%. Això significa que els habitants d'aquest planeta consumeixen els recursos renovables més ràpidament que no es regeneren i danyen, per tant, el capital natural tot compromentent la quantitat de primeres matèries disponibles per al futur.

Naturalment, la petjada ecològica excessiva, és a dir, la responsabilitat en el deteriorament ambiental, no es pot imputar de la mateixa manera a totes les persones i a tots els països del planeta. L'any 2006, els 65 països amb rendes altes eren els responsables del 78% de la despesa en béns deteriorables, encara que aquests només constituïen el 16% de la població global. El mateix any, només als Estats Units, la despesa en béns de consum va ser de 9,7 mil miliards de dòlars, aproximadament 32.400 dòlars per càpita, xifra que representava el 32% de la despesa global, per bé que en aquest país hi viu només el 5% de la població mundial. L'informe 2010 del Worldwatch Institute (la màxima autoritat en la matèria) assenyala amb claredat que són aquests els països que necessiten revisar urgentment els models de consum, perquè ja avui dia el planeta no els pot suportar. De fet, si tots visquéssim com els nord-americans, es creu que la Terra podria alimentar només 1,4 mil milions de persones. Però fins i tot amb rendes més baixes, l'equivalent que guanyen de mitjana a Jordània i a Tailàndia, la Terra pot alimentar menys persones que les que formen la població actual. Aquestes xifres mostren una

realitat que poques persones desitgen afrontar: amb els actuals 6,8 mil milions de persones del planeta, els models de consum moderns no són sostenibles.

L'ENTORN DETERIORAT REPRESENTA UN OBSTACLE PER A L'AGRICULTURA

El panorama que sorgeix de l'anàlisi general de la situació ecològica planetària mostra un entorn amb equilibris incerts i insostenibles en el futur. Una primera evidència té a veure amb la **disponibilitat de terra conreable**, base de qualsevol raonament sobre la disponibilitat dels aliments. Actualment, només l'Amèrica Llatina i l'Àfrica disposen de superfícies potencialment útils per a l'expansió dels conreus (encara que ubicades en zones desfavorables per a l'agricultura pel fet que estan cobertes de boscos o classificades de reserves naturals), mentre que l'expansió agrícola de l'Àsia ja ha arribat al seu límit. Amb tot això, cal destacar que prop del 70% de tots els sòls d'ús agrícola del planeta s'utilitza actualment per a la ramaderia, directament com a pastura o bé per a conreu de pinso i farratge.

Més enllà dels límits d'un procés d'ampliació indefinit dels conreus, cal considerar el procés de reducció que pateixen les terres conreades actualment, a causa de la **desertització del sòl** (o sigui, de la pèrdua dels compostos orgànics necessaris per als conreus): cada any s'arrabassen 25 mil milions de tones de sòl fèrtil superficial a l'agricultura.

Les mateixes irregularitats climàtiques creixents contribueixen a alterar els cicles naturals del conreu i a fer molt més difícil la feina en aquelles zones del món on la manca de diners i de tecnologia accessible exposa principalment els agricultors als **capricis del clima**.

Finalment, en aquesta presentació sintètica de la influència de l'entorn en l'agricultura, hem de recordar el cercle vicios que s'estableix entre, d'una

banda, la proliferació dels paràsits i, de l'altra, els productes agrícoles. L'ús cada vegada més intensiu dels pesticides químics de síntesi,³ després d'un entusiasme inicial pels resultats aconseguits, ha mostrat, de fet, tots els seus límits i ha generat fenòmens de **resistència creixent per part dels paràsits** als quals s'adrecen. L'èxit d'aquesta dinàmica és reasumible en més del 33% de la producció agrícola que encara avui es perd (en les fases prèvia i posterior a la collita) a causa dels atacs parasitaris i per la interferència de les males herbes, malgrat la inversió de més de 30 mil milions de dòlars l'any a escala mundial en pesticides.

L'AGRICULTURA PRODUCTIVISTA DETERIORA L'ENTORN

Si l'agricultura es ressent greument del deteriorament ambiental, el model agrícola dominant a escala mundial, basat en el productivisme contra vent i marea, és, al seu torn, una causa de grans empitjoraments ecològics.

Per mantenir la producció de quantitats cada cop superiors de béns agrícoles i de ramaderia, els sistemes de conreu adoptats principalment al planeta, en realitat, suposen:

- a les muntanyes, quantitats creixents de pesticides i fertilitzants i quantitats creixents d'aigua;
- a les valls, quantitats creixents de contaminació;
- en l'àmbit sistèmic, pèrdua de biodiversitat.

Al seu torn, el model de distribució i comercialització de carn, productes hortofructícoles i derivats, basat en el model "on sigui i a qualsevol estació", comporta un fort creixement de la contaminació per part del

³ A l'Índia, l'ús de pesticides ha passat de 3,2 grams de principi actiu per hectàrea a mitjan anys cinquanta, a més de 500 grams els anys noranta, sense que s'hagi resolt el problema dels insectes nocius.

transport (i, en especial, una elevada emissió de CO₂ a l'aire).

A continuació, provarem, per tant, d'analitzar més a fons l'informe del model de producció, la distribució agrícola i les principals conseqüències relacionades amb l'entorn.

Aigua i agricultura

En l'agricultura i la ramaderia es dedica una quota entre el 60 i el 70% del consum global d'aigua del planeta. Una xifra molt rellevant que la ramaderia intensiva⁴ està mantenint cada cop més alta. El bestiar utilitza directament només l'1,3% de l'aigua emprada en total en l'agricultura, però sense tenir en compte l'aigua utilitzada per produir la gran quantitat d'aliments que consumeixen els animals. Amb aquest càlcul es descobreix, per exemple, que un quilo de carn de bou s'ha produït amb 100.000 litres d'aigua en contraposició amb els 2.000 litres necessaris per conrear un quilo de soja.

La taula de la dreta resumeix els impactes sobre l'aigua i els beneficis nutritius en relació amb alguns aliments agrícoles comparats amb les carns. Les dades parlen per si soles.⁵

Per agreujar el problema també existeix la difusió del model alimentari basat en el consum de carn. Actualment cada nord-americà en menja en un any una mitjana de 122 quilos, en contraposició als 87 d'un italià, els 50 d'un xinès i els 4 d'un indi. Tanmateix, les dades relatives a l'Àsia mostren una tendència de l'acomodament en

⁴ Només el 8% de l'oferta de carn prové d'animals de pastura, mentre que la ramaderia mixta i la intensiva es reparteixen més o menys de manera equitativa la porció més gran del pastís (de l'informe FAO The livestock's long shadow).

⁵ "Water Resources: Agriculture, the Environment, and Society An assessment of the status of water resources" de David Pimentel, James Houser, Erika Preiss, Omar White, et al. Bioscience, febrer 1997, vol. 47, núm. 2.

el consum occidental, amb una pressió sobre l'aigua i sobre l'entorn en general que no es pot reduir si no és mitjançant un replantejament del model alimentari.

Al capdavant, el problema de l'aigua s'agreuja més endavant per la decisió de desherbar els camps per tal que les operacions relacionades amb el conreu industrial siguin més homogènies i repetitives. De fet, estudis recents han demostrat que la pluviositat d'una determinada microàrea està directament relacionada amb els metres cúbics de vegetació present: l'eliminació de grans quantitats de vegetals retinguts inútilment significa la reducció de la pluja i, per tant, de l'aportació d'aigua.

La contaminació

Fins i tot en aquest cas, el principal responsable dels efectes ambientals negatius és la ramaderia intensiva. Per al seu cicle s'utilitzen grans quantitats de substàncies químiques (hormones, antibiòtics, fertilitzants, herbicides, etc.) que acaben contaminant els estrats aquífers. Per exemple, a la conca del Po, cada any s'hi aboquen 190 mil tones d'excrements animals que contenen hormones, antibiòtics i metalls pesants. El sector zootècnic és responsable a escala global del 18% de les emissions de gasos de l'efecte d'hivernacle (un nivell superior al determinat pel sector dels transports) i allibera a l'aire el 37% del metà (23 vegades més nociu que el CO₂ en termes d'escalfament global) i el 65% de l'òxid de nitrogen (296 vegades més nociu que el CO₂). Un altre factor amb molt de pes en l'augment de la contaminació global (i del CO₂ en especial) és la tendència creixent de la gran distribució (supermercats i hipermercats) a comercialitzar als seus prestatges aliments provinents d'indrets molt llunyans. Un exemple concret en són les cireres argentines venudes a Itàlia durant l'hivern. Un quilo de cireres equival a 360 quilocalories,

Aliments	Litres d'aigua x 1 kg	Litres d'aigua x 10 g de proteïnes
blat	900	70
blat de moro	1.400	150
arròs	1.910	280
pollastre	3.500	175
bou	100.000	4.500

però s'han hagut de cremar amb 2,5 litres de querosè per poder-les transportar a través de l'oceà, l'equivalent a 20.000 quilocalories, que han produït 6 kg d'anhidrid carbònic (CO₂). Sobre la base de principis similars, la Coldiretti italiana⁶ ha provat de mesurar l'impacte d'anhidrid carbònic d'una sèrie de productes provinents d'altres continents (quasi tots conreats també al nostre país, sovint en una altra estació) i cada cop més presents als nostres comerços. El resultat es resumeix a la taula següent:

i tot en climes adversos, i animals resistent a les malalties. Per als agricultors més pobres, la biodiversitat pot representar la millor protecció contra la fam. Fins i tot els consumidors gaudeixen de l'avantatge que els dona la possibilitat de poder escollir àmpliament en el sector vegetal i animal, el qual ofereix una dieta principalment nutritiva, especialment important per a les comunitats locals amb poc accés als mercats. No obstant això, el model productivista intensiu en agricultura i en ramaderia tendeix a

ALIMENTS IMPORTATS I EFECTE D'HIVERNACLE

Productes	Provenença	Distància (km)	Consum petroli (kg)	Emissions CO ₂ (kg)
Vi	Austràlia	16.015	9,4	29,3
Prunes	Xile	11.970	7,1	22,0
Carn	Argentina	11.180	6,7	20,8
Mango	Perú	10.865	6,5	20,2
Síndria	Panamà	9.516	5,7	17,8

Pèrdua de biodiversitat

La biodiversitat ha estat sempre essencial en el desenvolupament agrícola i alimentari. Les diverses combinacions de gens en les plantes confereixen la seva capacitat de resistir, de tant en tant, a determinats paràsits, malalties i sequeres. Els agricultors del Sud global, en especial, segurament necessiten, més que varietats úniques a un alt rendiment, conreus diversificats que creixin bé, fins

reduir la biodiversitat tot afavorint les poques plantes i els pocs animals que garanteixen un rendiment elevat i fent desaparèixer progressivament la resta. La taula que apareix a continuació resumeix de manera eficaç el procés de reducció en curs:

El resultat general d'aquesta opció és previsible: segons les estimacions de la FAO, durant l'últim segle, s'han perdut prop de les tres quartes part de la diversitat genètica present als conreus agrícoles. De les 6.300 races animals, 1.350 estan en perill d'extinció o ja s'han

⁶ És la principal agrupació d'empreses italianes del sector agrícola.

extingit. Fa cinquanta anys, a la plana del Po i a les seves valls, es podien comptar centenars de diverses varietats de blat de moro, cadascuna adaptada a les diferents condicions edafològiques i climatològiques, se-

gons el criteri de la “planta adequada al lloc adequat”. Després de la creació dels blats de moro híbrids, amb una productivitat alta, però en condicions de consums alts de fertilitzants, fitofàrmacs i aigua, en

poc temps, gairebé cap de les varietats conreades abans no s’ha mantingut a la plana del Po i als seus voltants

Les plantes que coneix el gènere humà són més de 250.000

30.000 aproximadament	Són comestibles
7.000 aproximadament	S’han utilitzat com a aliments
120 aproximadament	Avui dia es conreen àmpliament
9 espècies	Subministren més del 75% de l’alimentació humana
3 de les quals	Subministren més del 50% de l’alimentació humana

Extret de Seeds of life, FAO Information Division, Plant Production and Protection Division

De l'agricultura familiar a l'agricultura industrial

ÍNDEX

- *Les etapes d'una revolució*
- *L'agricultura industrial i el mite de la productivitat*
- *La modernitat de la petita agricultura i de l'agroecologia*

LES ETAPES D'UNA REVOLUCIÓ

Fa uns quants milers d'anys, segurament de manera simultània en diferents indrets del món, es produïa un fenomen fonamental per a la història de la humanitat. Els homes i les dones començaven a comprendre que les llavors de les plantes alimentàries i de les plantes que produeixen altres coses útils per al gènere humà (cotó, lli, herbes medicinals, etc.) es podien utilitzar per tornar a fer créixer aquelles mateixes plantes en els llocs i en les quantitats que decidien els agricultors i no per desig de la naturalesa. Progressivament, el gènere humà canviava la manera de treballar i de viure: de caçadors a recol·lectors (és a dir, usufructuaris del que la naturalesa els oferia de manera espontània), els homes i les dones es transformaven en conreadors agrícoles, sembrant els camps i ja no vivint més com a nòmades, sinó en habitatges permanents situats a prop dels terrenys conreats. Van ser sobretot les dones les que van seguir els progressos agrícoles i van permetre al gènere humà dedicar una part del temps de treball a activitats intel·lectuals i artesanals cada cop més complexes i van crear una forma de vida que no va canviar fins a la Revolució Industrial. L'únic canvi important que es va produir durant els mil·lennis que separen el naixement de l'agricultura de la Revolució Industrial va ser el procés de concentració de la propietat de la terra, que va passar progressivament de moltes famílies o grups familiars

extensos a petits grups oligàrquics. La mateixa Revolució Industrial va modificar directament el treball i la vida quotidiana d'un percentatge relativament petit de persones; aquells que han continuat vivint a les zones rurals (la immensa majoria de la humanitat fins als anys quaranta) no se'ls ha tocat de manera marginal i encara avui hi ha al món milers de milions d'éssers humans que viuen i conreen amb modalitats no gaire diferents de les que utilitzaven els seus avantpassats fa centenars d'anys. No obstant això, a partir de finals dels anys trenta, algunes transformacions han començat a interessar a grups reduïts d'agricultors més rics i que estan més en contacte amb els progressos tècnics.

La primera transformació, la més important, es va produir cap al 1940 i va tenir a veure amb la mecanització, és a dir, amb la utilització de màquines, com per exemple, els tractors. Igual que en altres àmbits de l'activitat humana, l'arribada de màquines alimentades de combustibles fòssils (com el carbó o el petroli, capaces de desprendre en uns instants l'energia acumulada a l'interior de la terra durant centenars de milers d'anys) va augmentar moltíssim la possibilitat que una sola persona, al comandament de la màquina adequada, obtingués unes quantitats de producte extremadament superiors a les que hauria obtingut només amb la seva destresa i força muscular.

Una segona transformació ha estat fruit de les evolucions de la química. Els estudis químics han permès entendre tant la

Tecnologia a disposició	Nombre d'agricultors al món que tenen accés a la tecnologia	Productivitat per treballador
Revolució agrícola (mecanització, motorització)	Aproximadament 25 milions	2.000 tones d'equivalent de cereals/any (1)
Revolució verda (llavors seleccionades, irrigació intensiva) amb tracció animal	Aproximadament 400 milions	50 tones d'equivalent de cereals/any
Revolució verda només amb eines manuals	Aproximadament 400 milions	10 tones d'equivalent de cereals/any
Sense revolució tecnològica, ni tan sols animals Nota: es tracta principalment de pagesos que treballen a les zones menys irrigades de l'Àfrica, l'Àsia i l'Amèrica Llatina.	Aproximadament 400-500 milions Nota: molts d'aquests treballadors també són jornalers en els latifundis, amb treballs precaris i salaris que es mouen entre els 10 cèntims i els 2 dòlars al dia	1 tona d'equivalent de cereals/any

Nota: El nombre total d'agricultors que apareix a la taula arriba aproximadament a 1,3 mil milions.

Si, a més a més, hi tenim en compte les famílies, s'arriba a xifres superiors als 3 mil milions de persones, que encara avui depenen del treball agrícola.

(1) L'equivalent de cereals/any és una unitat de mesura que transforma en quantitats de cereals la productivitat relacionada amb altres conreus agrícoles. L'ús d'aquesta unitat de mesura és especialment adequat per a les taules comparatives.

composició dels factors nutrittius per a les plantes com la composició de les substàncies verinoses per a les plantes i els animals nocius. Cap al 1960, aquests estudis han portat a la individuació i a la producció a gran escala de fertilitzants, és a dir, de substàncies per accelerar l'alimentació de les plantes, i de pesticides i herbicides, és a

dir, de substàncies per eliminar els animals i les plantes nociues. Al mateix temps, en l'àmbit biològic, ha millorat la capacitat de selecció de les plantes i els animals més productius i, en l'àmbit hidràulic, ha augmentat l'eficiència de la irrigació.

No hi ha dubte que, des d'un punt de vista de la productivitat econòmica immediata, la revolució mecànica i l'anomenada revolució verda¹ han donat resultats excepcionals. Si fins al 1940 les diferències en la productivitat per treballador agrícola (repetim una vegada més que el discurs sobre la productivitat per superfície de terreny és diferent) eren aproximadament de 10 a 1 en els diversos indrets del món, actualment, gràcies a aquestes dues revolucions, es registren diferències fins a una relació de 2.000 a 1. En altres punts d'aquest recull s'analitzen les conseqüències

¹ "Revolució verda" és el nom que es dona al conjunt dels progressos químics, biològics i hidràulics aplicats a gran escala als conreus d'arròs, blat de moro i blat a l'Àsia i l'Amèrica Llatina a partir dels voltants de l'any 1960.

socials i ambientals contradictòries. La fotografia de la situació actual pel que fa al potencial productiu diferent està molt ben representada per l'estudi de Marcel Mazoyer,² el qual resumim (taula d'amunt).

L'AGRICULTURA INDUSTRIAL I EL MITE DE LA PRODUCTIVITAT

La taula de Mazoyer representa les etapes de l'evolució tecnològica; cal llegir-la sense cap altra consideració per afirmar la primàcia absoluta d'una agricultura industrial dotada d'unes tecnologies que poden deixar obsoletes i en vies d'extinció les formes d'agricultura més tradicionals. En realitat, la taula de Mazoyer és un instrument útil que, tanmateix, se situa en un context social i ambiental del planeta ben complicat. En primer lloc, fins i tot si ens limitem a l'àmbit estrictament econòmic, el mite de la pro-

² Professor emèrit a l'Institut Nacional d'Agronomia de París-Grignon i vice-president de l'associació francesa per a la FAO.

ductivitat de l'agricultura industrial està redimensionat. De fet, si es considera la productivitat per treballador, no es pot comparar aquesta modalitat d'organització del treball amb l'altra, però si es consideren altres aspectes importants, com la **productivitat per unitat de superfície** i la **productivitat per unitat d'energia exògena** (que prové del respecte extern al camp conreat, com pot ser el cas del petroli que alimenta una màquina agrícola) l'agricultura a petita escala³ en surt guanyant.

A més, després dels indubtables successos dels anys seixanta i setanta, ja als anys vuitanta s'ha vist com l'increment artificial dels conreus necessitava recursos externs cada cop més abundants i anti-econòmics. Durant aquesta dècada, per exemple, s'han registrat augments de beneficis en l'arròs del 13% en algunes zones de les Filipines, però també un increment en l'ús dels fertilitzants del 21% i totes les zones actuals d'aquest important país agrícola es caracteritzen per una tendència a l'estancació, si no a la baixa. A la part occidental de Java, l'augment del 23% dels beneficis de principis dels anys dos mil ha quedat virtualment anul·lat en l'àmbit econòmic per part de l'alt ús d'adobs i pesticides, del 65% i el 69%, respectivament. Més enllà dels **límits econòmics** difícilment previsibles de fa algunes dècades, el model d'agricultura industrial productivista (utilitzarem aquest terme per unir la revolució mecànica i

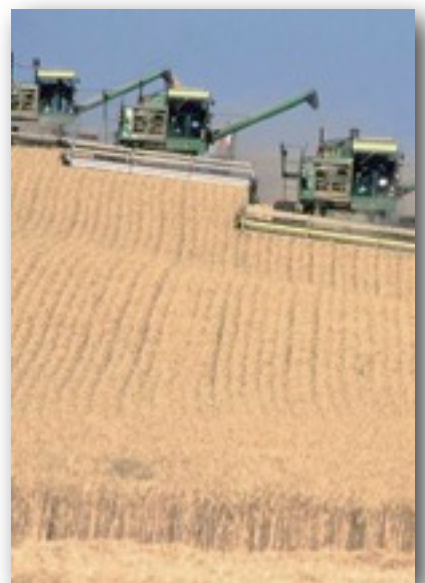
la revolució verda) ha mostrat històricament grans límits socials. N'és un exemple la situació de tots aquells pagesos (principalment indis i asiàtics) que, en no tenir accés a l'aigua, als adobs i als pesticides necessaris per passar a la revolució verda, han començat a ser expulsats del mercat per part d'agricultors que han pogut proveir-se dels factors productius necessaris. Després d'un intent de resistència acompanyat d'un deute creixent (sovint a autèntics usurers), la pèrdua de la possessió de la terra, la ruïna i l'èxode cap a una improbable destinació millor a la ciutat ha estat i és la situació habitual per a moltes d'aquestes famílies. (Per aprofundir més sobre aquest tema, vegeu també l'article "De les zones rurals als suburbis urbans".) Finalment, es tracten els **límits ambientals** d'un model productiu que introdueix de l'exterior una grandiosa quantitat d'energia en forma de combustibles per a les màquines, d'aigua (l'agricultura, especialment gràcies a la seva variant industrial-productivista, és la responsable del consum del 60-70% de l'aigua utilitzada al nostre planeta), de fertilitzants i de pesticides i herbicides que causen un gran impacte en l'equilibri ambiental. Tot això

configura un model ecològic de cycle obert, o sigui incapaç d'alimentar-se i millorar-se gràcies als mateixos fruits del seu procés productiu, situació diametralment oposada a la de l'agricultura a petita escala, especialment en la seva variant agroecològica.

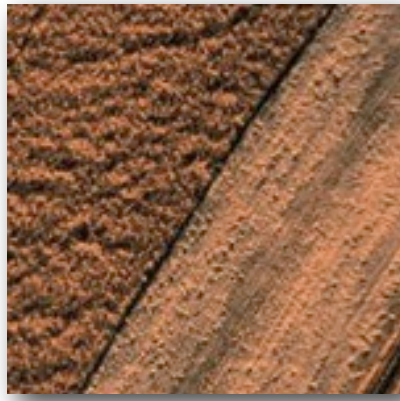
LA MODERNITAT DE LA PETITA AGRICULTURA I DE L'AGROECOLOGIA

L'harmonització dels coneixements tradicionals de la pagesia amb les millores tecnològiques modernes (i, en especial, amb les que són curoses amb l'impacte ecològic) sembla la combinació essencial dels millors exemples d'agricultura a petita escala. Entre el 60% i el 80% de la població agrícola mundial viu actualment en unitats de producció de petites dimensions, la principal forma d'energia de les quals és el sol i adopta una estratègia de diversificació de la producció.

El model és el del cycle tancat on tot el que es produeix es reutilitza per tornar a iniciar el procés: la resta de conreus es donen als animals o s'incorporen directament al terreny, l'alimentació del bestiar està assegurada per part de la producció empresarial i els fems produïts s'enterren en quantitats que el sòl pot absorbir i transformar, els arbres i

³ Per agricultura a petita escala (o agricultura familiar, com es defineix en molts contextos del Sud global) s'entén aquell conjunt d'empreses que tendeixen a rebutjar la monocultura, a integrar tecnologies modernes de limitat impacte ambiental amb coneixements tradicionals i que tenen una dimensió limitada (segons l'entorn i la riquesa natural dels terrenys es pot considerar dimensió limitada indicativament aquella compresa entre les 50 hectàrees, en el cas de terrenys pobres, i les 10 hectàrees, en el cas dels terrenys més rics).

els arbustos mantenen el sòl, produeixen fusta i constitueixen un bon entorn per als depredadors de paràsits. La pedra angular és la policulturalitat: conrear tantes coses per repartir els riscos agrícoles entre més productes i augmentar el rendiment global.

Si des d'un punt de vista ambiental els models a petita escala que adopten principis agroecològics són, sens dubte, més virtuoses respecte als models agroindustrials, des d'un punt de vista social, la diferència esdevé encara més rellevant. L'agroecologia a petita escala protegeix l'ocupació i assegura que un gran nombre de persones s'encarreguin de controlar i realitzar totes aquelles operacions delicades que requereix un sistema de producció no basat en els monocultius d'extensos camps de blat de moro o de canya de sucre, sinó integrat (és a dir, basat en la interacció entre diverses plantes i diversos animals: arbres útils fins i tot per protegir del sol i de l'evaporació altres conreus sembrats a la seva base; ramaderies útils també per proporcionar fertilitzants naturals, etc.).

Però és des d'un punt de vista econòmic que l'agricultura ecològica a petita escala sorprèn i desmunta la creença habitual segons la qual el futur dels conreus per alimentar un planeta en creixement demogràfic continu només pot ser industrial. No són poques, de fet, les anàlisis que mostren que l'agricultura tradicional, amb el suport d'algunes de les millors conquestes tecnològiques, re-

sulta en general més productiva, si la productivitat considera no sols el rendiment per treballador, sinó també un quadre econòmic més complex i realista. En un número de la revista *Scientific American* del juliol del 1994, es demostra, per exemple, que la policultura tradicional produeix 100 unitats d'aliments per cada 5 unitats de recursos, mentre que amb l'agricultura industrial se'n produeixen 300. La productivitat per recursos és, per tant, 60 vegades superior.

Tanmateix les consideracions més creïbles sobre aquest tema provenen de l'IAASTD (sigles en anglès que signifiquen Avaluació Internacional del Paper del Coneixement, la Ciència i Tecnologia en el Desenvolupament Agrícola). Es tracta de l'estudi comparatiu més ampli que s'ha realitzat mai, encarregat per organismes de prestigi i amb compromisos ecològics a priori (Banc Mundial i FAO, l'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació), amb el suport de quatre organitzacions més del sistema de les Nacions Unides⁴ i dels governs de la Xina, l'Índia, el Brasil, França i el Regne Unit. Les conclusions dels quatre-cents experts i investigadors a escala mundial, publicades l'any 2008, han estat substan-

cialment compartides fins i tot entre governs de cultura agrícola fortament industrialista, com els Estats Units, el Canadà i Austràlia (tot i que s'han dissociat de les valoracions sobre el lliure comerç i els OGM, organismes genèticament modificats), els quals no es poden equivocar. L'informe indica, de fet, que la via per al millor desenvolupament agrícola del planeta passa per una agricultura de petita a mitjana escala,

agroecològica i polifuncional, és a dir, capaç de centrar l'atenció fins i tot en les dimensions indirectes del treball agrícola: protecció del patrimoni cultural, aprovisionament de serveis ambientals i activitats recreatives.

⁴ PNUD (Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament), PNUMA (Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient), OMS (Organització Mundial de la Salut) i CNUCD (Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament).

Els aliments s'estan transformant

ÍNDEX

- *Dos canvis importants*
- *El poder excessiu de la carn*
- *Els riscos dels agrocarburents*

DOS CANVIS IMPORTANTS

L'agricultura des de sempre ha respost a les necessitats humanes relacionades tant amb l'alimentació com amb els altres àmbits. De fet, el conreu dels vegetals pot proveir aliments, però també primeres matèries per a la roba (cotó, lli) i per a altres usos (per exemple, la fabricació de cistells o altres objectes d'ús habitual). No obstant això, durant els últims anys l'equilibri entre els diversos àmbits s'ha vist alterat i les evidències més importants de la relació modificada entre alimentació i altres produccions són dues.

La primera és el canvi en el sector alimentari dels cereals destinats a l'alimentació humana als destinats a l'alimentació d'animals de carn.

La segona és l'ampliació de les terres per a la producció de plantes d'agrocarburents, és a dir, de plantes destinades a proveir combustibles per al sistema industrial i (sobretot) per al sistema dels transports.

La disminució consegüent de les terres disponibles per a altres usos està provocant importants conseqüències en l'accés a l'alimentació per part de la població més pobre.

EL PODER EXCESSIU DE LA CARN

Es calcula que l'enorme quantitat de cereals destinats a l'alimentació del bestiar, si s'utilitzés directament en l'alimentació humana, podria alimentar 2.500 milions de persones. Tot i això, la carn, símbol de benestar alimentari i general des de sempre (malgrat els danys que

causa a l'organisme si es consumeix en excés) és un bé el consum del qual creix de manera continuada, fins i tot en aquells països que tradicionalment no la incloïen a la seva dieta (començant per la Xina, país històricament poc habituat al consum d'aliments d'origen animal i actualment el principal responsable de la duplicació del consum de carn que s'ha produït al Sud global entre el 1980 i el 2002; mentre que l'Índia és el responsable durant el mateix període de l'augment del 25% en el consum de llet).

Diversos autors, en especial Jeremy Rifkin, a més d'institucions importants, han analitzat i divulgat les conseqüències catastròfiques en l'àmbit social i ambiental de la tendència a augmentar el consum de carn (principalment bovina).

Segons l'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació (FAO)¹ només l'any 2002 es van convertir en pinso per al bestiar 670 milions de tones de cereals, més o menys la quantitat equivalent a un terç de la producció global. En realitat, no es tracta d'una tendència gaire recent: l'any 1974, als Estats Units, es van subministrar 145 milions de tones de soja i de cereals al bestiar, però només es van obtenir 21 milions de tones en forma de llet i ous. Ja aquell any es van treure de l'alimentació humana 124 milions de tones de vegetals que, si s'haguessin distribuït entre la població mundial, haurien ga-

¹ Vegeu l'estudi de l'any 2006: Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options.

rantit un plat de menjar per a cada habitant durant tot un any. L'Àfrica Central és segurament la regió símbol d'aquesta decisió distorsionada: ja a finals dels anys setanta, el 66% de la terra llaurable estava ocupada per bovins o altre bestiar destinat principalment als mercats dels Estats Units. Les descompensacions produïdes per la sobreproducció de carn són evidents fins i tot anant de les macrovaloracions a les anàlisis més específiques: segons Roberto Rizzo,² "es calcula que una hectàrea de terra pot satisfer les necessitats alimentàries de vint persones si s'hi conreen patates, pastanagues, arròs o blat; unes deu si s'hi conreen mongetes o pèsols, però només tres si s'utilitza per produir carn de conill o de porc, dues si és per carn de pollastre o ovina i una única persona si és per a carn bovina". Si mirem les perspectives de futur, tampoc no es veuen senyals encoratjadors: si actualment es destinen més de 750 milions de tones de cereals al bestiar, la FAO calcula que la demanda de cereals per fer-ne pinso hauria de créixer aproximadament mil milions de tones des de finals dels anys noranta fins al 2030.

Naturalment, fins i tot en el cas del consum de carn, els diversos països i les diverses zones geogràfiques presenten incidències diferenciades. Es calcula, per exemple, que malgrat l'ús en augment de productes d'origen animal de l'Índia (quasi exclusivament reconduïbles a la llet), seguint l'estil alimentari del indis, es podria alimentar el doble de persones respecte a l'estil europeu i quatre vegades més de persones respecte a l'estil nord-americà. Si limitem la mirada al consum de carn, les dades diuen que cada nord-americà en menja de mitjana en un any 122 quilos en comparació amb els 87 d'un italià, els 50 d'un xinès i els 4 d'un indi. Així, 800 milions de persones estan

sobrealimentats amb una dieta a base de carn, un nombre no tan llunyà al d'aquelles persones que pateixen subalimentació. Però, a part dels efectes profundament distorsionats sobre l'accés social als aliments, la sobreproducció i el consum excessiu de carn estan produint efectes totalment negatius en l'àmbit ambiental. Per exemple, el 2006 la FAO va calcular que, en relació amb les activitats humanes, el bestiar produeix el 18% de les emissions de gas de l'efecte d'hivernacle, és a dir, molt més que tots els mitjans de transport. El bestiar, sobretot el boví, és el responsable del 9% del diòxid de carboni. A més, el bestiar també és el responsable del 65% de les emissions de protòxid de nitrogen amb un efecte sobre l'escalfament terrestre equivalent a 300 vegades el del diòxid de carboni. Finalment, el bestiar emet el 37% de tot el metà, gas que incideix 23 vegades més en l'escalfament del planeta en comparació amb el diòxid de carboni. Finalment, cal recordar la gran necessitat d'aigua que requereix el conreu de pinso, necessari per a la producció de carn bovina. Per exemple, s'ha calculat que es necessita més aigua per produir mig quilo de carn de bou que la que gasta de mitjana un habitant dels Estats Units per dutxar-se durant un any.

ELS RISCOS DELS AGROCARBURANTS

A més de la substitució del conreu de cereals destinats al consum humà per cereals destinats als bovins (la carn dels quals alimenta només la part més rica de la població), l'altre gran procés que està posant en perill l'ús dels terrenys agrícoles per produir aliments és el desenvolupament dels agrocarburants.³

Qui els utilitza

Europa és, juntament amb els Estats Units, un dels pols de major desenvolupament de la indústria dels agrocarburants

gràcies als incentius públics (subsidis i tarifes facilitades per la importació) i gràcies als objectius normatius que requereix la mescla de quotes d'agrocarburants amb combustibles petrolífers. Tanmateix, cal destacar des del principi un element de diferenciació important: mentre que els Estats Units són també grans productors d'agrocarburants (en especial a través del blat de moro), els europeus són principalment importadors de produccions realitzades en altres llocs (en especial al sud-est asiàtic), els quals renoven també en aquest sector relacions de caire neocolonial.

Les dues tipologies

Els agrocarburants pertanyen a dues categories: l'agroetanol i l'agrodièsel.

L'agroetanol és un alcohol que s'ha obtingut mitjançant un procés de fermentació de productes agrícoles rics en carbohidrats com els cereals (blat de moro, melca, blat, ordi), els conreus de sucre (bleda i canya de sucre), la fruita, la patata i la pinyolada. L'agrodièsel s'obté, en canvi, de la refinació de l'oli de colza, la soja, el girasol, la jatropha, la palma o altres plantes que proveeixen llavors d'un alt contingut en oli.

² Roberto Rizzo: *Salvare il mondo senza essere Superman*. Einaudi, 2005, pàg. 86.

³ Nota: per coherència amb el que indica el moviment Via Campesina, utilitzarem aquest terme en lloc dels més imprecisos i més utilitzats *biocarburants* o *biocombustibles*.

Qui els produeix

PAÍS	QUANTITAT (en miliards de litres)	TIPOLOGIA
Estat Units	28	Agroetanol
Brasil	19	Agroetanol
Unió Europea	8,3	Agrodièsel per al 75%
Xina	2	Agroetanol
Canadà	1	Agroetanol

Font: FAO (2008) The state of food and agriculture. Biofuels: prospects, risks and opportunities.

Les característiques dels principals productors d'agrocarburants

Brasil Té característiques particulars i en certs aspectes semblaria el país dotat de les millors oportunitats per al desenvolupament dels agrocarburants. En primer lloc, l'estat brasiler té una àmplia experiència en el sector a causa de la dedicació històrica de l'alcohol de sucre com a combustible per als automòbils (gràcies també a aquestes premisses ha estat possible el desenvolupament a gran escala de la indústria de l'etanol sense el suport dels subsidis del govern); a més, la canya de sucre brasilera és econòmica i eficient, ja que proporciona una relació òptima entre l'energia introduïda i l'energia extreta. Tot i això, fins i tot en presència de tantes característiques favorables, els elements negatius tenen tant de pes que generen molts dubtes importants sobre el desenvolupament d'aquest tipus de conreu. A més de les consideracions generals (vegeu els falsos mites), hi ha almenys dues consideracions específiques en la realitat brasilera que s'han de tenir en compte. La primera està relacionada amb les condicions dels treballadors de la canya de sucre, els salaris baixíssims⁴ i les condicions laborals precàries (a vegades de veritable esclavitud) són les condicions perquè l'agroetanol es mantingui econòmicament avantatjós. La segona consideració té a veure amb el risc extremadament concret d'una difusió a escala molt gran de la monocultura. A més de comprometre seriosament la sostenibilitat ambiental, la monocultura tindria efectes socials catastròfics; en realitat, les terres destinades a la canya de sucre s'apartarien de la reforma agrària que el país (i, principalment, els pagesos sense terra) espera des de sempre, l'únic gran país del món que encara no l'ha dut a terme.

Estats Units Als Estats Units, els conreus destinats a l'agrocombustible han crescut notablement en pocs anys gràcies a l'empenta de l'administració Bush, en què el blat de moro és el conreu principal de l'agroetanol. En aquest país, la indústria ha crescut gràcies als substanciosos incentius fiscals i crediticis.

Europa Tot perseguint el somni d'una reducció de la dependència energètica dels països petrolífers, a més d'una sostenibilitat ambiental i climàtica, malgrat tot, Europa no disposa de les condicions estructurals per respondre a aquests objectius sobre la base del propi potencial agrícola. En aquestes condicions, l'ús d'agrocarburants es relaciona inevitablement amb les mateixes dinàmiques d'explotació que existien a l'època del colonialisme. L'expansió en els països del Sud global de les plantacions destinades a produir combustibles per als automòbils europeus dona vida, de fet, a profundes reconversions productives d'enormes extensions de terra, a desforestacions a grandíssima escala i a l'expulsió de la pagesia i les comunitats indígenes dels territoris destinats a aquest nou negoci. Per exemple, una part important de l'agrodièsel europeu destinat a ser produït a partir de la soja brasilera i, sobretot, de l'oli de palma provinent d'Indonèsia i Malàisia. En aquests dos últims països ja s'estan duent a terme impressionants accions de desforestació que posen en risc la biodiversitat vegetal i animal dels boscos i destrueixen els bons propòsits sobre el clima, sovint juntament amb els pobles que viuen en aquests boscos, com els Dayak.

⁴ L'autor d'aquest text ha trobat situacions en què els talladors de canya de sucre del nord-est del Brasil reben menys d'un euro al dia.

Els falsos mites

Mite núm. 1:

“Els agrocarbursants són ecològics”

Segons els promotors d'aquest gènere de conreu, la utilització dels agrocarbursants, que permet una reducció significativa de l'ús de petroli i combustibles fòssils, representaria un estalvi en les emissions de gas de l'efecte d'hivernacle. No obstant això, es considera tot el cicle de vida de l'agrocombustible (de la planta al dipòsit de l'automòbil), l'estalvi moderat de les emissions queda neutralitzat per l'impacte que té la seva producció en el medi ambient. Cada tona d'oli de palma, per exemple, emet en el medi ambient 33 tones de CO₂, deu vegades més que el petroli; la distribució dels boscos tropicals per deixar espai a la producció de canya de sucre per a l'etanol emet el 50% més de gas de l'efecte d'hivernacle respecte a la producció i a la utilització de quantitats similars de gasolina. L'únic cas de balanç ambiental segurament positiu és el de l'explotació de plantacions de canya de sucre ja existents, però, com ja s'ha vist, la sostenibilitat econòmica de les operacions suposaria una explotació forta i continuada dels treballadors agrícoles.

Mite núm. 2:

“Els agrocarbursants no fan la competència a l'accés als aliments”

Les empreses interessades sol·liciten treballar en projectes que es puguin concretar en un futur proper, on els agrocarbursants de “segona generació” s'extreguin de vegetals que no siguin d'ús alimentari. D'aquesta manera, no hi hauria més problemes de competència, per exemple en la destinació del blat de moro que prové dels agrocarbursants actuals de “primera generació”. Però almenys hi ha dues objeccions. En primer lloc, els terrenys destinats als agrocarbursants continuarien sent terrenys robats de la producció d'aliments (fins i tot en el cas de terres marginals on sovint es produeixen conreus alimentaris menors, però importants socialment). En segon lloc, és evident que la producció d'agrocarbursants intervé de manera directa i generalitzada en l'equilibri alimentari, tal com es desprèn clarament dels mesos de gran creixuda dels preus dels aliments. *“L'índex dels preus publicats pel Banc Mundial va augmentar un 140% entre el gener del 2002 i el febrer del 2008. Aquest augment ha estat causat per una confluència de factors, el més important dels*

quals ha estat el fort increment de la producció de biocarbursant als Estats Units i a la Unió Europea. Sense l'augment de biocarbursant, les existències globals de blat i blat de moro no haurien disminuït de manera notable i els augments dels preus com a resposta a altres factors hauria estat modesta (...)” (D. Mitchell, *A note on rising food prices*, 2008). En realitat, l'agenda dels agrocarbursants no està dictada per una reconversió ecològica dels governs, empesos per l'escalfament global, sinó per les oportunitats de negoci de les grans multinacionals: Monsanto, Archer Daniel Midlands; de fet, per expressar-ho amb les explícites paraules d'una revista del sector nord-americana, *“els conreus transgènics i els biocarbursants estan fets l'un per l'altre”* (J. Evans, *GM crops and biofuels*, Ethanol Producer Magazine, agost 2008).

Impacte socialment negatiu sobre els preus dels productes alimentaris i sobre la destinació de l'ús dels terrenys, paper insignificant i fins i tot nociu per a l'equilibri climàtic, limitació dels resultats respecte a l'objectiu d'autosuficiència energètica, estímul davant les postures neocolonials (...) sembla que els agrocarbursants representin un bumerang macroscòpic.

El preu dels aliments

ÍNDEX

- *Les causes de les variacions dels preus agrícoles*
- *Les subvencions del govern, una ajuda per als forts*
- *El paper de l'especulació financera*

LES CAUSES DE LES VARIACIONS DELS PREUS AGRÍCOLES

En el món real són pocs els béns el preu dels quals està definit per les lleis pures de l'oferta i la demanda. A la pràctica, el pes dels monopolis, el papers de les especulacions, l'escàs accés a les informacions, les intervencions polítiques i molts altres factors acompanyen el procés de fixació dels preus. El cas dels aliments no fa excepcions i, en alguns aspectes, és més indicatiu que d'altres en les distorsions de l'economia i de la política contemporània, poc capaces de distingir entre mercaderies comunes i béns (com els alimentaris) que garanteixen el gaudi de drets fonamentals i poc capaces en general de tutelar els sectors més dèbils de la població mundial.

A continuació, s'exposen els principals mecanismes que determinen el preu mitjà dels aliments:

- **el desenvolupament tecnològic** de la segona meitat del segle XX ha comportat una davallada dels preus agrícoles mitjana de l'ordre del 70-80%. La davallada dels preus al Sud global s'ha preferit fins i tot per davant de la permanència dels costos baixíssims de la mà d'obra agrícola (en alguns casos la paga anual per produir 1.000 tones de cereals és de 1.000 dòlars!). Per competir amb aquests preus, els agricultors del Nord arriben a subvencionar àmpliament les economies agràries, com veurem a continuació.

- **l'increment en els costos dels béns necessaris per a la producció** (especialment energia i fertilitzants) han tingut en els últims temps una incidència rellevant, sobretot en l'agricultura més industrialitzada, fins i tot si encara no és possible determinar-ne el pes en perspectiva.
- **els agrocarburs**, en canvi, ja han produït efectes notables, per exemple, el fort augment de la demanda de blat de moro per produir-los (vegeu l'article "Els aliments s'estan transformant") ha portat als Estats Units un increment d'una quarta part de la superfície destinada a aquests conreus només en l'anyada agrària 2007/2008 i ha fet, d'aquesta manera, que el preu de la mercaderia hagi augmentat un 80%.

LES SUBVENCIONS DEL GOVERN, UNA AJUDA PER ALS FORTS

En la creació dels preus dels béns agrícoles, en els últims cinquanta anys, les decisions polítiques i, en especial, els subsidis públics per als agricultors han assumit un paper molt important, determinat per la Farm Bill (la política agrícola nord-americana) i la PAC (la política agrícola comuna europea).

Les dades generals són impressionants: cada any, l'Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE, formada per 31 països entre els quals hi ha els més rics de la Terra) destina 365 mil milions d'euros en subvencions a l'agricultura del Nord global. Per concretar aquesta quantitat s'ha calculat que cada vaca

europèa rep un subsidi públic mitjà de 2 euros al dia (actualment, 3 mil milions de persones al planeta tenen una renda inferior a aquesta xifra). Si ho traslladem dels animals a les persones, resulta que les agricultures del Nord arriben a subvencionar amb 20.000 dòlars anuals per treballador (als Estats Units) i 14.000 dòlars anuals per treballador (a Europa) les economies agràries. Amb mecanismes similars, països com Islàndia i Noruega tenen un sector agrícola que rep ajudes públiques en quantitats superiors al valor de tota la producció nacional.

De fet, la permanència d'un sector agrícola a Islàndia i a Noruega pot tenir un efecte positiu sobre la societat i sobre el medi ambient fins al punt de justificar una forta intervenció econòmica dels governs respectius i, en realitat, més en general, el naixement de les polítiques agrícoles estava animada per intencions socials racionals. A l'inici de la PAC, als anys seixanta, s'apuntava en realitat a dos resultats: 1) contenir els preus dels béns agrícoles en el sector més dèbil de la població (principalment els obrers, els salaris dels quals podien créixer menys del que haurien crescut en condicions de lliure mercat) i 2) evitar èxodes multitudinaris de les zones rurals tot assegurant rendes raonables als agricultors.

Tot i tenir motius racionals fonamentals, la PAC europea i la Farm Bill nord-americana han desenvolupat amb el temps conseqüències perilloses tant en els països en què s'apliquen les normes sobre l'agricultura com en els països del Sud global.

A Europa, per exemple, el sistema d'adjudicació de les ajudes estatals ha afavorit principalment les empreses grans, riques i amb pocs treballadors: actualment, el 10% de les empreses italianes s'adjudica quasi el 70% del finançament públic i dins d'aquest 10% hi trobem gegants com l'Italia Zuccheri Spa (140 milions d'euro

ros de finançament l'any 2008) i l'Eridania Sadam Spa (125 milions).

Però és en les relacions amb el Sud global que la PAC i la Farm Bill mostren totes les seves conseqüències socialment injustes. Els petits i mitjans agricultors africans no reben ajudes de l'estat, fet que significa que per vendre un determinat aliment produït per ells n'han de calcular el preu incloent-hi tots els costos (llavors, lloguer o compra dels tractors i de les altres eines agrícoles, fertilitzants, etc.) més el seu benefici. Un agricultor europeu que rep una gran ajuda de l'estat es pot permetre, en canvi, vendre el producte agrícola produït per ell (segurament el mateix que l'africà) a un preu molt més baix perquè hi ha una sèrie de costos que li han cobert els subsidis públics. El resultat és que el blat de moro nord-americà pot costar menys que el mexicà i que els agricultors dels països llatinoamericans no troben compradors disposats a pagar el seu blat de moro a un preu "x" quan els mateixos compradors el poden pagar a un preu menor als productors nord-americans. Una possible solució per evitar la competència deslleial en els preus entre els agricultors de països ajudats per l'estat i els agricultors del Sud global podria ser la previsió d'un impost fronterer (o aranzel) aplicat, per exemple, al blat de moro nord-americà quan aquest vol entrar a Mèxic. D'aquesta manera, els pagesos mexicans tindrien una competència amb avantatge gràcies als diners del govern nord-americà, però en part castigada pels impostos fronterers que hauria de pagar al govern llatinoamericà i el govern mexicà tindria una entrada més. Tanmateix, l'aplicació dels impostos fronterers (igual que d'altres mitjans de protecció com, per exemple, el límit legal de les quantitats importables d'un país estranger) està prohibit per les regles del comerç internacional (establertes per l'Organització Mundial del Comerç, OMC o WTO en anglès, i

segons els acords específics de cada país).¹ D'aquesta manera, Mèxic o qualsevol en el seu lloc està obligat a acceptar el blat de moro nord-americà a un preu que de vegades pot ser fins i tot més baix que el cost de producció.² En el cas de la venda per sota del cost, es parla tècnicament de dúmping, una pràctica que pot portar a la ruïna els productors de la competència (en el cas del nostre exemple de la pagesia mexicana) i que, per això, de vegades està reglamentat. Segons l'OMC o WTO, ens trobem davant de dúmping només quan el productor exporta a preus diferents respecte al preu al qual ven el mateix producte al seu país. Però feta la llei, feta la trampa: en primer lloc, el preu al qual es ven en el propi país pot ser artificialment baix gràcies a les ajudes públiques i, en segon lloc, sempre és possible (i, de fet, ha passat des de l'any 1992 tant en el cas de productors europeus com en el cas de productors nord-americans) disminuir els preus interns per continuar exportant.

¹ En el cas de la relació entre Mèxic i els Estats Units, l'acord s'anomena NAFTA, Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord.

² L'agricultor nord-americà podria, per exemple, gastar 100 \$ i voler guanyar-ne 50 \$ més per cada certa quantitat de blat de moro. Si el seu govern, per la mateixa quantitat, li dona 60 \$, al final l'agricultor es pot permetre de vendre a $100 + 50 - 60 = 90$ \$, és a dir, un preu inferior als 100 \$ del cost.

EL PAPER DE L'ESPECULACIÓ FINANCERA

L'especulació financera és un argument amarg, sovint presentat a través d'una quantitat de termes tècnics que desanimen els qui no treballen. Tanmateix els seus mecanismes fonamentals són senzills i intuïtius, els termes tècnics es poden explicar i l'alimentació és un argument prou important per merèixer una explicació fins i tot quan és necessari acostar-se a àmbits difícils com les finances.

La funció originària i "sana" de les finances consisteix a anticipar mitjans de pagament a qui no té els diners suficients per iniciar una determinada activitat (compres, obertura d'empreses, etc.), però que se suposa que els tindrà dins d'un període de temps determinat, gràcies a la feina. El financer estableix un preu (taxes d'interessos) per al seu préstec (per a la seva "anticipació"), que serà més alt com més relació de poder depengui d'ell i com més fort sigui el risc que el receptor de l'anticipació restitueixi només una part o no restitueixi res del que deu.

Aquest mecanisme fonamental per al desenvolupament de les economies ha experimentat, amb el temps, una creixuda impetuosa. Els preus de documents reals o virtuals amb què adjudicar els préstecs s'han multiplicat i complicat (de les simples lletres de canvi a les accions, als bons del tresor, i fins als pagaments a futur més complicats i productes financers derivats). Simultàniament

ha augmentat excessivament el nombre de persones que, gràcies a les informacions que la telemàtica fa possible, compren les mercaderies més desbaratades, tot comproment-se per a pagaments futurs, i les revenen a preus més alts fins i tot abans d'haver pagat el deute. Si es produeixen operacions d'aquest tipus sobre enormes quantitats de productes (possible gràcies a la caiguda de l'obligació de posseir els diners necessaris per tal de garantir la futura compra), és possible guanyar grans quantitats de diners fins i tot amb petits canvis de preu.

Fins a l'inici dels anys dos mil, els aliments han estat lluny dels mecanismes especulatiu per un motiu econòmic i per un motiu polític. El motiu econòmic consistia en la seva tendència que els preus fossin cada cop més minvants a mesura que les innovacions tecnològiques els feien potencialment accessibles per a les butxaques més buides; el motiu polític consistia en el conjunt de normes que, des-

prés de la Gran Depressió mundial del 1929, impedia operacions especulatives amb els aliments i amb les primeres matèries en general (la Commodities Exchange Act nord-americana del 1936 era la norma més important en aquest sentit). No obstant això, ja a partir dels anys vuitanta, durant la presidència de Ronald Reagan, les normes nord-americanes que limitaven l'especulació s'havien començat a atacar fortament i es van cancel·lar definitivament durant la presidència de Bill Clinton als anys noranta (per avaluar la importància sorprenent d'aquestes decisions polítiques, cal recordar que els Estats Units tenen un sistema normatiu que és el punt de referència mundial per al món financer i que, per tant, les seves decisions tendeixen a imitar-se per part dels altres països). Des d'un punt de vista econòmic, malgrat que els especuladors no se sentien gaire atrets pels aliments, entre el març del 2001 i la segona meitat de l'any 2007, els dos sectors més interessants per les operacions financeres es van desinflar de cop. L'any 2001 va ser el torn de l'anomenada nova economia (el sector lligat a l'expansió de la informàtica) i el 2007, el torn del sector de la construcció nord-americà (i després mundial) amb la crisi dels préstecs *subprime*, és a dir, dels préstecs financers adjudicats a gran escala a persones que no podien pagar la hipoteca de la casa. En aquest punt, els aliments, i les primeres

matèries agrícoles en general, tornaven a ser un sector interessant per a les finances. Del 2003 al març del 2008, les inversions financeres en l'agricultura i l'alimentació es van multiplicar gràcies a les vendes que de vegades condicionen severament els preus dels productes alimentaris: per exemple, l'especulació de l'arròs, producte de primera necessitat per a milers de milions de persones, ha aconseguit en només cinc mesos (del gener al maig del 2008) modificar-ne el preu, segons els índex de la FAO, de 193 a 372.

És evident que el naixement (i el final) de les grans especulacions està sempre estretament relacionat amb l'evolució dels productes que en constitueixen la base. La informàtica, al principi de l'especulació sobre la nova economia, a la segona meitat dels anys noranta, va tenir un boom real de vendes d'equips i programes (que tanmateix serà inferior a les perspectives de creixement infinit, fet que provoca el final de la bombolla especulativa) i el mateix es pot dir de la construcció durant els primers anys dos mil. En el cas dels aliments, algunes collites pobres, el creixement de la demanda de carn per part dels xinesos o la competència dels agrocarburants eren elements reals que han afavorit el naixement de la bombolla especulativa, la qual, una vegada creada, ha avançat de manera separada dels esdeveniments concrets; en realitat, els especuladors no són aquells que pronostiquen les tendèn-

cies dels preus, sinó aquells que els determinen mitjançant els grans moviments que poden provocar.

En cada cas, cal recordar, com suggereix Luca Colombo,³ que *"l'especulació no és obra exclusiva d'un tauró de les finances que aposta en borsa al destí de la seguretat alimentària i dels subministraments energètics. L'especulació és obra també de les empreses que manipulen el mercat gestionant sàviament els estocs, mantenint segures les càrregues, traient els queviures del mercat, jugant amb les fluctuacions del dòlar, mantenint els preus artificialment baixos en el moment de la recol·lecció i obligant els agricultors a malvendre les collites per després generar un estoc i estimular, així, l'increment dels preus. A Indonèsia, tal com denuncia la Via Campesina⁴ a la fase d'encariment del preu de la soja al gener del 2008, la Cargill Indonèsia retenia 13 mil tones de producte als seus magatzems a Surabaya, a l'espera que el preu assolís el seu màxim. A més, en la denúncia dels mecanismes especulatiu de la cadena, la Via Campesina va acompanyada d'institucions ben diferents quant a funció i visió:*

³ Luca Colombo – Antonio Onorati. *Diritti al cibo*. Jaca Book 2009, pàg. 24-125.

⁴ La Via Campesina (24 d'abril de 2008), *An answer to the global food crisis: peasants and small farmers can feed the world*. La Via Campesina és la xarxa mundial de pagesos més important (NdA).

en un estudi, publicat a l'agost del 2008 sobre el mercat hortofrutícola italià, la Banca d'Itàlia va denunciar que «del productor al consumidor, el recàrrec total mitjà del repartiment és del 200%». La investigació de la Banca d'Itàlia destaca com el recàrrec resulta: «inferior al 80% en el cas de cadenes molt curtes (transferència directa del productor al venedor), però proper al 300% en els casos en què intervien tres o quatre intermediaris a més del productor i el distribuïdor final».⁵

Està bé concloure recordant un element social que no és indiferent: l'especulació que porta a l'augment o a la disminució del preu d'altres productes, com per exemple l'or, per a la gran majoria de les persones es tradueix al màxim en l'increment o en la disminució del valor d'aquelles joies familiars que poques persones durant la seva vida estaran obligades a vendre. L'especulació que porta a la duplicació del preu de l'arròs o d'altres aliments pot significar que una família, que gastava en menjar més de la meitat del seu pressupost (situació habitual en molts països del Sud), no pugui comprar els aliments que necessita.

⁵ Banca d'Itàlia (2008), *Le economie delle regioni italiane nel 2007*.

Els aliments al mercat internacional

ÍNDEX

- *Com han entrat els aliments al mercat internacional*
- *Estudi de cas: l'arròs a Ghana*

COM HAN ENTRAT ELS ALIMENTS AL MERCAT INTERNACIONAL

Encara avui, els aliments són un bé que, en part, es venen en llocs no gaire llunyans dels indrets on es produeixen. Els intercanvis internacionals es realitzen, sobretot, pels excedents de cereals i per la llet i la carn introduïdes al mercat mundial, principalment de la Unió Europea, dels Estats Units i dels altres membres de l'anomenat grup de Cairns (que inclou els principals països agroexportadors del Nord i del Sud globals). Un altre sector important per al comerç internacional és el dels béns colonials (és a dir, el conjunt de productes consumits en gran part pel Nord global, però conreats pràcticament en exclusiva al Sud: cafè, te, cacau, fruits exòtics. El cafè és, actualment, la segona primera matèria més venuda al món després del petroli i, igual que el te, s'ha inclòs en aquest grup encara que no sigui un aliment en el sentit estricte).

La quota d'aliments introduïda al mercat internacional, encara que es redueixi respecte a la quantitat total d'aliments que es comercien globalment, produeix efectes rellevants en el món dels petits agricultors i dels consumidors més pobres (sovint, tal com hem vist a l'article "La fam", els dos grups coincideixen). Els cereals són l'aliment bàsic per a la clara majoria de la humanitat, però el fet que siguin objecte de comerç internacional, d'una banda, tendeix a desanimar molts països de produir-los en la mateixa quantitat que fa algu-

nes dècades (afavorint-ne, en canvi, la importació, sovint sota la pressió de poderosos organismes internacionals, per poder-se dedicar a conreus teòricament més ben pagats en el mercat mundial) i, de l'altra, n'exposa els preus a les decisions de les multinacionals i dels especuladors. El conjunt d'aquestes dues dinàmiques, en molts casos, perjudica les poblacions del Sud: augmentant el risc que qualsevol gran país del Nord pot oferir als consumidors dels països del Sud aliments que, durant un determinat període de temps, seran més econòmics que els produïts localment (gràcies a les ajudes públiques que el Nord reserva als seus agricultors). En aquest període, els agricultors del Sud experimentaran grans fracassos per la impossibilitat de dirigir la competència, mentre que més endavant hi haurà el risc addicional que els preus dels aliments importats augmentin a nivells insostenibles per als consumidors dels països del Sud. En aquest punt, aquests dependran de les importacions d'aliments del mercat internacional i ja no existiran els agricultors locals a qui recórrer per obtenir aliments a preus accessibles. El mecanisme descrit s'ha concretat en diverses ocasions, per exemple, la fase 1 (obertura de les importacions de cereals) es va produir el 1994, la fase 2 (augment insostenible del preu dels cereals importats), el 2008.

L'acció de les grans institucions econòmiques internacionals

Però, com s'han creat les condicions per tal que els cereals i els aliments en general puguin

esdevenir mercaderies cada vegada més importants en el mercat mundial?

A més del desenvolupament de les ajudes públiques als agricultors europeus i nord-americans, pressupòsit per tal que es creés una excedència de cereals, llet i carn per exportar a baix preu (vegeu l'article "El preu dels aliments"), les altres dues condicions prèvies han estat:

- a) les imposicions de política econòmica per part del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional als estats del Sud que es van tornar a trobar amb un deute extern insostenible;
- b) el naixement de l'Organització Mundial del Comerç (OMC-WTO).

El Banc Mundial (BM) i el Fons Monetari Internacional (FMI)

El deute extern del Sud global va esclatar a l'agost del 1982, quan el govern mexicà va demanar la revisió de les condicions de restitució, vista la insostenibilitat de la càrrega. Durant els tres anys anteriors, el fortíssim augment dels tipus d'interès mitjans d'àmbit mundial sobre els préstecs i el fortíssim augment del valor del dòlar (divisa en la qual els països del Sud havien contractat els crèdits) havien augmentat exponencialment la xifra a restituir. Els plans de retorn dels deutes de cada estat, preparats pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, entre altres coses han demanat als països del Sud un increment de les seves exportacions agrícoles i els han obligat, de fet, a augmentar la producció de les mercaderies més interessants per als mercats del Nord global.¹

De manera simultània, el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional han imposat als països endeutats l'eliminació de les normes que limitaven l'accés de mercaderies (entre les quals trobem els aliments) de

l'estranger. No sols augmentaven les quantitats exportades, sinó també les quantitats importades i, en general, les quotes d'aliments que venien del mercat internacional han experimentat, des de llavors, un creixement important.

L'organització Mundial del Comerç (OMC-WTO)

Entre els organismes destinats a millorar els intercanvis comercials internacionals, el General Agreement on Tariffs and Trade (Acord General sobre Aranzels i Comerç, GATT), va ser la seu en què, a partir del 1947, van tenir lloc vuit cicles de conferències, anomenats rondes. Les primeres set rondes es van dedicar exclusivament a les negociacions sobre l'agricultura i els seus productes agrícoles a causa de l'escàs interès de les principals potències mundials per aquest tema. Fins als anys

vuitanta, els Estats Units, de fet, podien conservar tranquil·lament la independència en les polítiques agràries, que provenien de l'Agricultural Adjustment Act del 1933, mentre que la Comunitat Econòmica Europea s'encarregava des del 1960 de la promulgació de la seva política agrícola comuna (PAC) marcada per una forta protecció de la seva agricultura respecte a les de la resta del món. Ni els Estats Units ni Europa no tenien, per tant, interès per ocupar-se del lliure intercanvi internacional en relació amb els productes agrícoles; cadascuna de les dues potències econòmiques tendia a satisfer les seves pròpies necessitats de manera predominant amb la producció agrícola interna (amb excepció, naturalment, dels productes colonials).

Durant els anys vuitanta, l'economia mundial va registrar un increment que queda reflectit en el comerç internacional. Aquesta situació ha arribat també als productes agrícoles europeus que durant el mateix període vivien una fase de gran expansió, fruit de dècades de suport polític als preus. Els anys vuitanta marquen, per tant, un moment de canvi que té, entre les seves conseqüències, la introducció de l'agricultura en el vuitè cicle de negociacions del GATT, anomenat ronda Uruguai, i que va finalitzar el 1994 amb el naixement de l'Organització Mundial del Comerç (OMC o WTO, en anglès), un

¹ Aquest mateix paràgraf apareix en forma de nota a l'article "L'acaparament de la terra".

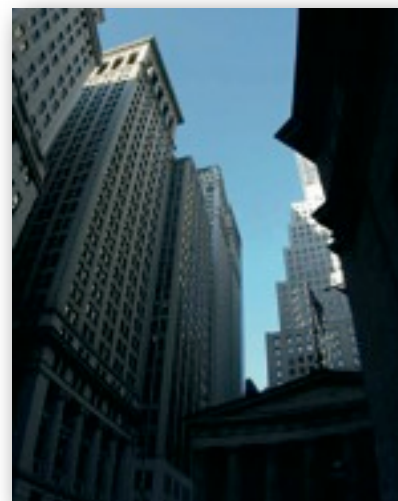
organisme supranacional dotat de la capacitat d'imposar als seus estats membres una sèrie de deures relacionats amb les polítiques de comerç internacional. L'orientació de l'OMC és fortament liberal: els estats estan convidats a comerciar a escala mundial sempre amb menys proteccions per les pròpies economies. Això exposa les economies del Sud global (sovint dèbils i orientades a produir per la població local) al risc de distribució en la confrontació amb els ben aguerriats estats del Nord. L'acord sobre l'agricultura (AsA) és un dels àmbits més controvertits de l'OMC en la mesura que la invitació a participar cada cop més intensament en el mercat mundial està relacionada, en aquest cas, amb un bé socialment molt delicat com són els aliments i sovint això provoca pànic entre els petits productors agrícoles, que no poden competir amb els gegants tecnològitzats (i subvencionats) de l'arena mundial, fins i tot perquè obliga els estats a importar, en cada cas, almenys el 5% de les necessitats agrícoles, fins i tot quan hi ha autosuficiència.

ESTUDI DE CAS: L'ARRÒS A L'ÀFRICA SUBSAHARIANA²

Les dinàmiques que expliquem més amunt en termes generals es concreten en els seus efectes socials de l'estudi de cas següent, relacionat amb la introducció de l'estat africà de Ghana al mercat internacional de l'arròs durant els anys vuitanta.³

Des de sempre, el cultiu de l'arròs a Ghana ha estat una activitat econòmica rellevant. Per exemple, a mitjan anys

setanta, els productors d'arròs quasi podien cobrir les necessitats nacionals i la producció era especialment abundant al nord del país. El seu èxit es pot atribuir àmpliament al programa del govern "produir-per-viure". La implantació d'aquest programa ha permès que tant els petits com els grans productors obtinguin importants ajudes que els han permès abaixar els costos productius de l'arròs. No obstant això, a partir del 1983, la pagesia del país ha vist com disminuïen gradualment els subsidis per a l'agricultura a causa del Programa de recuperació econòmica⁴ imposat pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial com a resposta al deute extern ghanès. Una fita d'aquest programa va ser l'adopció de la política de liberalització agrícola, l'essència de la qual era l'adequació dels preus als del mercat internacional. Les implicacions per a la pagesia consistien en un augment dràstic dels costos de producció. El repte més complex per als agricultors d'arròs a Ghana era haver de competir amb l'arròs d'importació a bon mercat que s'havia beneficiat de les polítiques d'ajuda que, en canvi, als països del Sud global se'ls havia desaconsellat d'adoptar. L'efecte combinat de la suspensió dels incentius del govern als productors locals i de la liberalització va comportar un creixement de les importacions i una reducció de la producció local. L'augment de les importacions ha estat àmpliament documentat per les dades de la FAO i l'Oxfam.

ment: mentre que a mitjan anys setanta era suficient per cobrir les necessitats de la població, el 2002 representava només el 36% dels estocs nacionals i equivalia a 187.000 tones. La motivació principal que hi ha al darrere de la promoció de les polítiques de liberalització del Sud global és afavorir el lliure intercanvi, tot garantint un accés equitatiu al comerç de manera que els països que hi participin se'n puguin beneficiar. No obstant això, si a més només es considera l'origen de l'arròs importat, es farà evident la poca equitat amb la qual es duen a terme les polítiques de liberalització. Una part significativa de les importacions d'arròs a Ghana prové dels Estats Units. L'any 2003, les importacions d'arròs dels Estats Units ascendien a 111.000 tones, una dada molt propera a la producció interior de Ghana el 2002. Durant les dues últimes dècades, la producció nord-americana ha crescut fins a excedir les neces-

Any	1983	1991	2005
Arròs importat (en Tones)	32.825	178.853	330.000

De manera simultània, la producció local minvava constant-

sitats interiors ghaneses del producte i ha requerit, per tant, un augment de les importacions superior al 60%. Segons una declaració del 2006 de l'USDA Foreign Agricultural Service

² En el DVD que acompanya aquest article, el vídeo "Europa exporta, l'Àfrica es recupera" presenta la situació del Camerun en alguns aspectes similar a la de Ghana, la qual es presenta a continuació.

³ Adaptat per: La paradoxa del lliure intercanvi, l'agricultura dels petits propietaris de terra a Ghana de George Osei Bimpeh, SEND Ghana. Estudi de cas conduït per l'ONG Amics dels pobles.

⁴ L'any 1985 es va passar a anomenar Programa d'ajustament estructural (PAE).

Strategy, els Estats Units consideren Ghana un dels principals consumidors d'arròs americà, un factor que l'ajuda a consolidar la seva porció de mercat a despit de la forta competència amb els altres països exportadors, principalment asiàtics. Com a conseqüència, els Estats Units busquen imposar retallades dels subsidis agrícoles a Ghana. Mentrestant, es va acusar la indústria de producció de l'arròs nord-americà de les mateixes ineficiències que el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial i l'OMC-WTO utilitza-

als petits productors d'arròs de Ghana, s'hi han ficat els importadors nord-americans que han utilitzat estratègies de màrqueting perfectes per convèncer els consumidors d'arròs local. L'estratègia més bruta consistia a invertir quantitats considerables en campanyes publicitàries per promoure arreu del país l'arròs nord-americà, tant a la televisió com a la ràdio. Els productors i els comerciants locals no disposaven dels mitjans per vèncer la competència estrangera en la promoció del seu arròs. Un estudi sobre el camp conduït per l'Organitza-

manera adequada, estan desnodrits i la desnutrició vol dir que la gent pateix fam. La fam no significa necessàriament manca d'aliments (...) en realitat, el problema és que si manquen els guanys, manquen els diners per comprar altres ingredients per poder obtenir una alimentació variada i adequada. Vaig sovint a les zones rurals i puc afirmar que bullen l'arròs i només mengen això (...) de vegades amb una mica de mantega de caritat". És evident que coure només arròs té implicacions nutricionals que no són indiferents per a la

ven com a factor motivador per als països empobrits amb l'objectiu de liberalitzar el comerç agrícola. Un estudi encarregat pel Departament d'Agricultura nord-americà demostra que el 57% de les granges nord-americanes productores d'arròs no haurien arribat a cobrir els costos si no haguessin rebut subsidis estatals. Gràcies a aquestes ajudes, els agricultors d'aquest país poden exportar l'arròs a un preu inferior als costos de producció. Els costos mitjans de producció i elaboració d'una tona d'arròs blanc dels Estats Units arribaven als 415\$ entre el 2002 i el 2003, però s'exportava la mateixa quantitat al país africà al miserable preu de 274\$, és a dir, un 34% per sota del seu cost. Per convertir la situació encara en més desastrosa per

ció no governamental Christian Aid a la zona de Gonja Oriental, un districte al nord de Ghana, mostrava la preocupació dels caps tradicionals que s'expressaven així: "Quan hi havia els cultivadors d'arròs, tothom tenia alguna cosa per fer. Ara, en canvi, tenim moltíssima terra que s'inunda cada any, però que no s'utilitza. Molts dels nostres nens han deixat d'anar a l'escola perquè els seus pares ja no s'ho poden permetre. Ja no tenen res i molts es traslladen a la ciutat (...)". Diversos estudis han demostrat un increment de les mancances al nord de Ghana. S'han descrit algunes situacions en què els aliments són escassos en un estudi de la FIAN, on el coordinador de la Coalició per al Comerç i la Subsistència de Ghana afirma "(...) la gent no s'alimenta de

pagesia que no aconsegueix vendre els seus productes al mercat local i, per tant, guanyar diners per comprar oli i salsa de verdures per obtenir una dieta equilibrada, no sols per a ells, sinó per a les seves famílies i els seus fills. Si afrontem la qüestió des d'un punt de vista legal, podem afirmar que la pagesia perjudicada ha patit una greu violació dels drets humans pel fet que no pot obtenir aliments adequats i suficients.

Les multinacionals de l'agricultura

ÍNDEX

- *Què son les multinacionals*
- *El cicle de producció d'una multinacional*
- *Cada fase del cicle agroalimentari té les seves multinacionals*
- *Qui hi perd i qui hi guanya*

QUÈ SÓN LES MULTINACIONALS

El terme “multinacional” fa referència de manera genèrica a una empresa de grans dimensions que opera en molts països, alguns dels quals sovint, tot i que no necessàriament, pertanyen al Sud global. En realitat, el terme més apropiat per designar aquesta categoria de grans empreses privades seria “transnacionals” per indicar-ne la capacitat de “creuar” diversos països atribuint a cadascun d'ells una o més fases del cicle de producció.

Les multinacionals operen en diversos sectors de l'economia, les més famoses pertanyen al sector industrial (i entre aquestes, les més populars, són segurament les empreses automobilístiques com, per exemple, la italiana FIAT) o al sector agrícola (com les empreses de transformació agroindustrial: Nestlé, Parmalat, etc.).

Les característiques pròpies de les multinacionals es poden resumir de la manera següent:

- **Facturació** (és a dir, volum total de negoci anual) altíssima i nombre de treballadors proporcionalment molt més baix: es considera, per exemple, que als voltants de l'any 2000, les multinacionals controlaven el 66% aproximadament del comerç internacional total i donaven feina només al 3% de la població activa mundial.
- **Centre de presa de decisions** (o “oficina central”) situat als països del Nord en més del 90% dels casos i treballadors escampats arreu del planeta, als indrets on la producció és més barata. Normalment es considera “multinacional” una empresa que realitza almenys

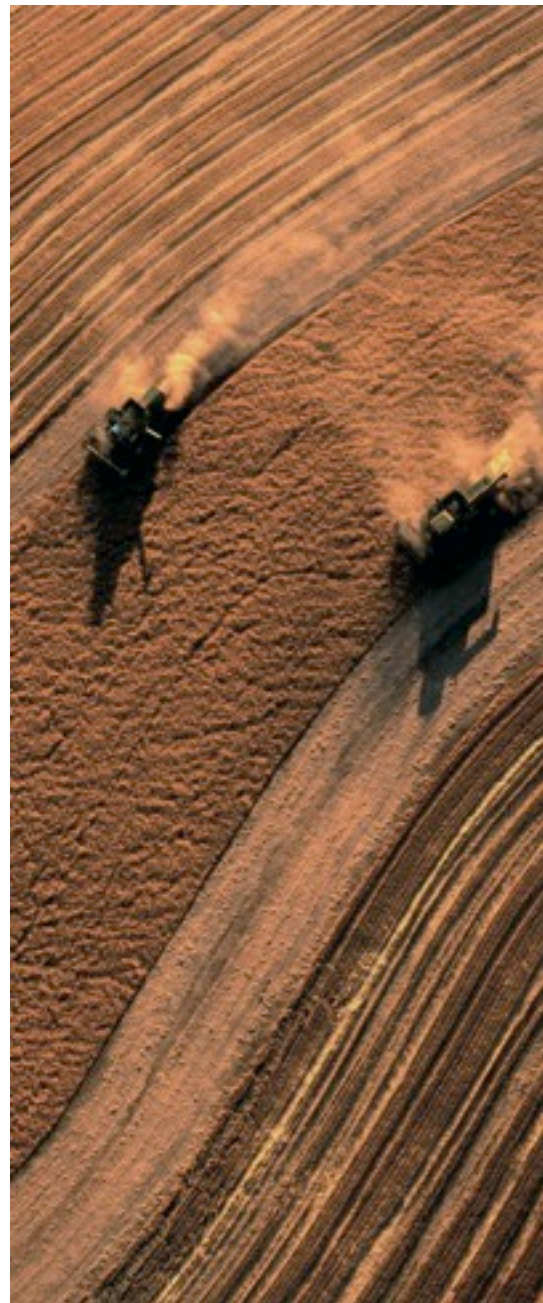
una quarta part de les seves operacions a l'estranger; aquestes operacions es poden dur a terme per mitjà de filials (o empreses “filles”), d'empreses estrangeres comprades, de treball sota contracte o d'altres formes d'inversió.

- **Caràcter d'empresa privada**, però amb la tendència a aliar-se amb les institucions públiques per augmentar el propi poder de monopoli que, en alguns casos, esdevé altíssim. En el sector de la preparació de carn bovina, per exemple, només quatre multinacionals controlen més del 80% del que es produeix al món.

EL CICLE DE PRODUCCIÓ D'UNA MULTINACIONAL

En aquest apartat ens centrarem exclusivament en les multinacionals del sector agrícola, àmbit en què la divisió del treball en fases, principalment de presa de decisions, desenvolupades al Nord i fases, principalment operatives, desenvolupades al Sud és més clara. De fet, el sector agrícola és el més antic i aquest tipus de divisió internacional ja s'estructura al període del colonialisme.

La divisió internacional habitual del cicle de producció d'una multinacional agroalimentària preveu, en general, que alguns sectors com el de la transformació de la primera matèria agrícola en un producte agroindustrial treballat es puguin situar al Nord o al Sud global en funció del grau de complexitat de l'operació. Per exemple, la producció de xocolata del cacau requereix una quantitat de coneixements i una atenció en

la recepta que manquen en operacions més simples i més estandarditzades com l'enllau-nament de la pinya. La primera producció, per tant, se situarà predominantment als països d'origen de la multinacional, mentre que la segona serà una producció que s'encarregarà a països del Sud, on el cost de la mà d'obra és molt baix.

En el cas de la principal multi-nacional agroalimentària del món, Nestlé (que té la seu principal a Vevey, a Suïssa) podem esquematitzar d'aquesta manera (vegeu la taula que apareix més endavant) el repar-timent geogràfic d'algunes de les principals operacions del cicle de treball.

CADA FASE DEL CICLE AGROALIMENTARI TÉ LES SEVES MULTINACIONALS

Com ja s'ha dit abans, hi ha multinacionals més conegudes que d'altres i la popularitat està relacionada amb el fet de ges-tionar productes comprats pel consumidor mitjà.

En el cas del sector agroali-mentari, el consumidor coneix generalment multinacionals com Nestlé o Parmalat que

transformen industrialment els béns agrícoles en productes confeccionats presents als pres-tatges dels supermercats (pas-ta, melmelada, llet, xocolata, etc.).

Al darrere de la transformació industrial hi ha, tanmateix, di-verses altres fases que per-meten als productes del camp convertir-se en béns preparats per a la producció final, l'enva-sament i la venda. A cadascuna d'aquestes fases li corresponen els sectors controlats per di-verses multinacionals per nom i per funció. A continuació, mit-jançant una taula, hem intentat resumir tot el cicle "de la llavor al prestatge del supermercat". És interessant destacar que com més endavant es va del pro-ducte final (i, per tant, s'allunya del consumidor) no només les multinacionals resulten poc co-negudes, sinó que presenten també un grau de concentració major, en alguns casos realment impressionant.

Un element que es desprèn de la lectura completa d'aquesta taula i de totes les dades rela-cionades amb les multinacio-nals és la capacitat d'aquestes últimes de donar-se l'avantatge

del valor dels productes ali-mentaris. El grau de con-centració alt o molt alt en els diversos sectors que consti-tueixen tota la cadena de pro-ducció i de distribució alimen-tàries implica un gran poder econòmic que es reflecteix, per exemple, en les decisions refe-rents als preus. La debilitat dels petits productors del Sud global deixa, encara més que al Nord, el camí lliure a polítiques de preu agressives: els productes derivats de la llet en molts països del Sud són, per exem-ple, monopoli de poques multi-nacionals com Nestlé i Parma-lat² que en aquests llocs troben un poder d'oposició menor a l'anella dels supermercats i els hipermercats.

2 Durant els anys noranta, Parmalat havia comprat llet asiàtica i l'havia revenut per sota del preu a les empreses brasile-res durant un període prou llarg com per fer fracassar els petits productors locals. El petit productor brasiler, en realitat, no es podia permetre treballar durant gaire temps amb preus inferiors als del cost; en canvi, la multinacional sí, perquè una vegada havia eliminat la competència tenia via lliure per augmentar els preus i compensar les pèrdues anteriors.

Nord global

Projecció dels productes i de les estratègies generals

Producció dels productes amb un valor afegit més alt

Sud global

Aprovisionament d'algunes de les principals primeres matèries (per exemple, el cafè) per sotmetre a transformació industrial

Nord global

Venda de productes dels tipus més diversos

Sud global

Venda d'alguns productes relacionats amb les característiques específiques dels consumidors locals (per exemple, llet en pols [1])

[1] La llet fresca al Sud global és difícil de comercialitzar tant per la dificultat en el transport (la xarxa de carreteres no cobreix el territori de manera homogènia i la seva qualitat és baixa), com per la dificultat de conservació (un transport lent en un clima càlid fa malbé la llet i el percentatge de cases amb frigorífics és més baix que al Nord global).

SECTOR D'ACTIVITAT	MULTINACIONALS MÉS IMPORTANTS	CARACTERÍSTIQUES RELLEVANTS
<p>ABANS DE LA PLANTA: aprovisionament de llavors, fertilitzants i pesticides (cal destacar que qui proveeix els uns controla bàsicament també el mercats dels altres)</p>	<p>Monsanto, Syngenta, DuPont, Basf, Bayer Dow</p>	<p>És el sector que ha experimentat recentment el grau més elevat d'evolució:</p> <ul style="list-style-type: none"> - des d'un punt de vista de la recerca de nous productes, hem assistit a la integració de la química i la biologia gràcies a les noves perspectives creades per organismes genèticament modificats (OGM); no és casualitat que, des dels anys noranta, hagin intervingut en el sector multinacionals que primer s'ocupaven només de productes farmacèutics; - des d'un punt de vista politicoeconòmic és el sector que ha experimentat durant els últims anys un alt grau de fusió entre gegants preexistents fins al punt de configurar actualment un veritable oligopoli; - des d'un punt de vista jurídic, el naixement del sistema de tutela de les patents ha esdevingut la pilastra a través de la qual es garanteix la rendibilitat dels nous productes (que de vegades no són ben bé nous [1]).
<p>COLLITA DELS FRUITS Collita, creació d'estocs i transport: intermediació de cereals i llavors oleaginoses (blat de moro, blat, soja...)</p>	<p>ADM, Bunge, Cargill, Dreyfuss</p>	<p>El sector és específic en termes de concentració oligopolística i de divisió geogràfica de la mà d'obra. Per exemple, les quatre multinacionals esmentades del Brasil controlen, de fet, quasi tota la soja.</p> <p>Una altra característica del sector és la pronunciada divisió geogràfica del cicle de producció, per exemple, la meitat de la mà d'obra de Cargill treballa al Sud global.</p>
<p>PRODUCCIÓ DELS FRUITS Transformació de les primeres matèries en productes elaborats a punt per al consumidor</p>	<p>Nestlé (2), Pepsico, Kraft, Coca Cola i Unilever</p>	<p>Fins als anys vuitanta, el poder de les indústries de transformació alimentària a la cadena econòmica dels aliments era superior. A partir del moment en què "La llet fresca al Sud global és difícil de comercialitzar tant per la dificultat en el transport (la xarxa de carreteres no cobreix el territori de manera homogènia i la seva qualitat és baixa), com per la dificultat de conservació (un transport lent en un clima càlid fa malbé la llet i el percentatge de cases amb frigorífics és més baix que al Nord global)", aquest període ha sofert una pèrdua progressiva de poder en benefici de l'anella següent: la gran distribució. Durant les últimes dècades, aquesta última ha començat a adquirir de manera creixent l'hàbit de dictar els preus, de decidir de manera autònoma la col·locació dels productes als prestatges, etc.</p> <p>Hi ha una dada que indica la pèrdua relativa de poder de les indústries de transformació alimentària (que continuen, malgrat tot, sent importants): l'any 2007, les deu empreses multinacionals principals controlaven "només" una quarta part del mercat mundial del sector (es creu que durant el mateix període en altres anelles de la cadena econòmica dels aliments, hi ha sectors en què quatre multinacionals controlen més del 80% del seu mercat de referència).</p>
<p>VENDA D'ALIMENTS (és el sector que compra els productes acabats i els ven en hipermercats i supermercats)</p>	<p>AL MÓN: Wal Mart, Carrefour, Metro A ITÀLIA: Coop, Esselunga</p>	<p>Itàlia experimenta un grau de permanència de les empreses alimentàries mitjanes i petites superior respecte als altres països industrialitzats (malgrat que augmenta el procés d'avançada dels hipermercats i els supermercats).</p> <p>A finals dels 2000, Coop, el principal grup italià, ostentava una facturació d'aproximadament 12 mil milions en un país de 60 milions d'habitants. Durant el mateix període, la nord-americana Wal Mart, amb un nombre d'habitants cinc vegades superior, facturava 25 vegades més.</p>

1 El límit entre el que és realment nou en l'àmbit genètic i el que ha sofert només una petita innovació per voler aconseguir la patent és inconsistent. La multinacional Monsanto ha ostentat la "invenció" d'un tipus de carn de porc i la DuPont ha intentat patentar una varietat de blat de moro sense haver dut a terme realment una activitat específica de recerca i desenvolupament.

2 Sovint, aquestes grans multinacionals compren altres empreses de transformació alimentària (per exemple, Nestlé ha comprat mercats populars com Motta, Alemanya, diverses aigües minerals, etc.). Com que la clientela està habituada als noms d'aquestes empreses, Nestlé i les altres tendeixen a mantenir-los, col·locant el seu en una posició poc visible de la fabricació.

Un discurs semblant també val si comparem els productors de primeres matèries, el cas més evident de les quals és el del cafè. A diferència d'altres productes agrícoles, el cafè es cultiva per part d'una gran varietat de petits pagesos amb poc poder contractual. Per tant, si es valora el grau de concentració i de força de les dues parts en qüestió (d'una banda, el pagès que ven el seu producte i, de l'altra, la multinacional que el compra per transformar-lo)² es pot entendre el significat de les dues taules següents.³

Repartiment dels guanys del cafè venut al supermercat

Pagès = 0,46 euros

Guany net del pagès
per 250 g de cafè
= 0,23 euros

Preu de venda = 2,80 euros
(aprox. 12 vegades més)

Costos a càrrec del
pagès = 0,23 euros

Repartiment dels guanys del cafè venut al bar

Pagès = 0,01 euros

Guany net del pagès
per una tasseta de cafè
(aprox. 6 g de cafè)
= 0,05 euros

Preu de venda = 0,85 euros
(aprox. 170 vegades més)

Costos a càrrec del
pagès = 0,005 euros

² Considerant que les sis principals entre aquestes controlen el 60% de les vendes de cafè al món.

³ Font: Action Aid: www.actionaid.it/filemanager/cms_actionaid/images/DOWNLOAD/Rapporti_CIBO_pdf/ReportCaffe_w.pdf.

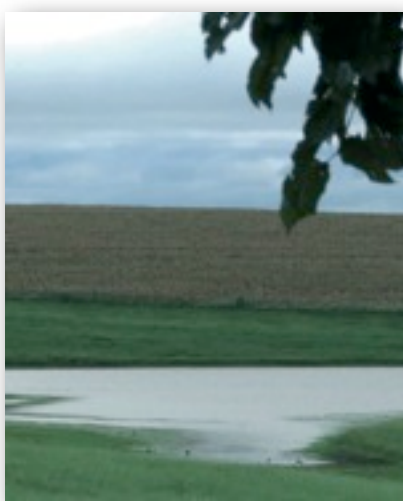

L'acaparament de la terra (*land grabbing*)

ÍNDEX

- Una versió actualitzada del colonialisme
- Estats acaparadors i estats venedors
- L'acció del sector privat és perjudicial
- Conclusió

UNA VERSIÓ ACTUALITZADA DEL COLONIALISME

L'acaparament de terra (o *land grabbing*, en anglès) no és un fenomen nou. Ja durant l'època del colonialisme les potències europees que tenien el control de bona part del Sud global imposaven a la terra d'aquestes zones conreus útils no tant per a les poblacions locals sinó per als països colonials. Els productes conreats i collits eren principalment béns alimentaris de luxe (sucre, cacau, te, cafè, fruits exòtics) o béns d'ús industrial (cacauets per obtenir oli lubrificant, cautxú per obtenir goma, etc.). Amb el procés de descolonització (que a l'Àsia i a l'Àfrica es va acabar substancialment entre els anys 1945 i 1975), els estats europeus van perdre el control directe de les terres extracontinentals, tot i mantenir un fort poder d'influència gràcies a mecanismes de tipus econòmic com, per exemple, l'acció de les multinacionals i les directives sobre

modalitats mitjançant les quals els països del Sud han de tornar el deute extern.²

Al voltant de 2007-2008, la crisi alimentària mundial ha fet que alguns països exportadors, proveïdors tradicionals de cereals per a altres països més dèbils en la producció agrícola, hagin reduït les quotes venudes a l'estranger. Els estats afectats per la baixada dels subministraments, en lloc de reaccionar amb plans realistes de creixement de la pròpia agricultura (o sigui, en lloc de dirigir-se cap a la sobirania alimentària) han preferit explotar els seus propis mitjans per comprar terres a altres països rics en recursos i pobres en diners, disposats per tant a malvendre els seus recursos i els seus treballadors. Encara que s'intenta tapar amb un pagament (insuficient) per les zones cedides, es tracta d'un colonialisme en tota regla, confirmat també pel fet que els béns conreats al país en què es compren o s'arrenden les te-

¹ El deute extern del Sud global va esclatar a l'agost del 1982, quan el govern mexicà va demanar la revisió de les condicions de restitució, vista la insostenibilitat de la càrrega. Durant els tres anys anteriors, el fortíssim augment dels tipus d'interès mitjans d'àmbit mundial sobre els préstecs i el fortíssim augment del valor del dòlar (divisa en la qual els països del Sud havien contractat els crèdits) havien augmentat exponencialment la xifra a restituir. Els plans de retorn dels deutes de cada estat, preparats pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, entre altres coses han demanat als països del Sud un increment de les seves exportacions agrícoles i els han obligat, de fet, a augmentar la producció de les mercaderies més interessants per als mercats del Nord global.

rres, no s'exporten, sinó que es produeixen oficialment en els països compradors. Igual que en el temps de les colònies.

ESTATS ACAPARADORS I ESTATS VENEDORS

Etiòpia és un país que viu de les ajudes alimentàries i està, des de fa molt de temps, en els primers llocs de la classificació dels països amb més fam del món. No obstant això, l'any 2010, l'Agència etiop per a les inversions donava publicitat a l'arrendament de les terres nacionals als estrangers amb frases atractives com: "Mà d'obra a baix cost, grans possibilitats de producció i terra a preus baixíssims". Les condicions reals es corresponen al que es promociona; a les regions més remotes del país, el cost d'arrendament anual d'una hectàrea de terreny (10.000 metres quadrats) se situa al voltant dels 80 cèntims d'euro, mentre que el salari mitjà en l'àmbit de l'agricultura és de 60 cèntims d'euro al dia.

Actualment, el principal comprador de terres etiops és un estat, l'Aràbia Saudita, les condicions morfològiques i climàtiques del qual fan efectivament difícils els conreus interns, encara que fins ara hi existia un extens conreu intern de blat. Però el procés conduït pel sobirà saudita ha obert la porta a imitacions per part de països que tenen característiques diferents, entre els quals els principals són la Xina i l'Índia (que tenen en comú el problema

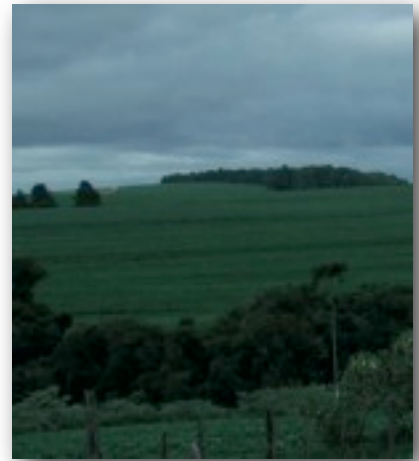
d'una demografia considerable), el Japó i Corea del Sud (les seves opcions, en canvi, no estan dictades per problemes climàtics infranquejables o per poblacions excessives, sinó per una filosofia de política agrícola que obliga d'altres a renunciar a la sobirania alimentària).

Actualment, els tres països que havien cedit les majors extensions de terra eren la República Democràtica del Congo (amb quasi tres milions d'hectàrees), Zàmbia i l'Argentina, mentre que també el Sudan, el Pakistan, la mateixa Etiòpia, Cambodja i Ucraïna semblaven estar-hi molt disposats. El 2009, la quantitat de terra mundial sotmesa al fenomen de l'acaparament arribava en total als 20 milions d'hectàrees, dos terços de la superfície total d'Itàlia.

Però més enllà de les simples dades, l'essència socialment perillosa d'aquest fenomen es troba en els seus mecanismes bàsics: el problema de l'acaparament no és el fet que l'agricultura exploti intensament milions d'hectàrees de terra, sinó més aviat que aquest sis-

tema no repercuteixi el més mínim en el desenvolupament dels països on es posa en pràctica. Ni tan sols sota l'aspecte ocupacional té conseqüències rellevants en el fet que tant els xinesos com els indis tendeixen a utilitzar els seus connacionals per a la feina i la Xina, a més, utilitza desenes de milers de presidiaris. El

periodista Federico Rampini ha descrit de manera clara el conjunt de mecanismes a través dels quals l'estat xinès ha arribat al *land grabbing*:² "(...) Al començament del 2008, el president Hu Jintao i el primer ministre Wen Jiabao han registrat amb alarmes els desordres que van sorgir en molts països veïns per l'escassetat d'arròs. (...) el gran nombre de collites xineses no són suficients per donar seguretat perquè amaguen un desequilibri progressiu respecte a la demanda interna. Els consums dels xinesos esclaten, amb el boom econòmic una quantitat creixent de famílies es pot permetre una dieta alimentària cada cop més rica. El 1985 els xinesos consumien de mitjana 20 quilos de carn per persona durant un any. El 2000 el consum de carn havia saltat als 50 quilos de carn per càpita. Segons la FAO, l'any 2020 els xinesos menjaran més de 73 quilos de carn per persona. Al seu torn, la ramaderia consumeix una quantitat cada vegada més gran de cereals. En moltes «primeres matèries» agrícoles, del blat a l'arròs, la Xina ha deixat d'exportar perquè les seves collites nacionals, lluny de ser abundants, les absorbeix totes el mercat intern. (...) A llarg termini no ho pot fer tota sola. Dins de les fronteres de la República Popular, hi viu actualment el 21% de la població mundial (i el 40% dels agricultors del planeta [nota de l'autor]), però la seva agricultura disposa no-

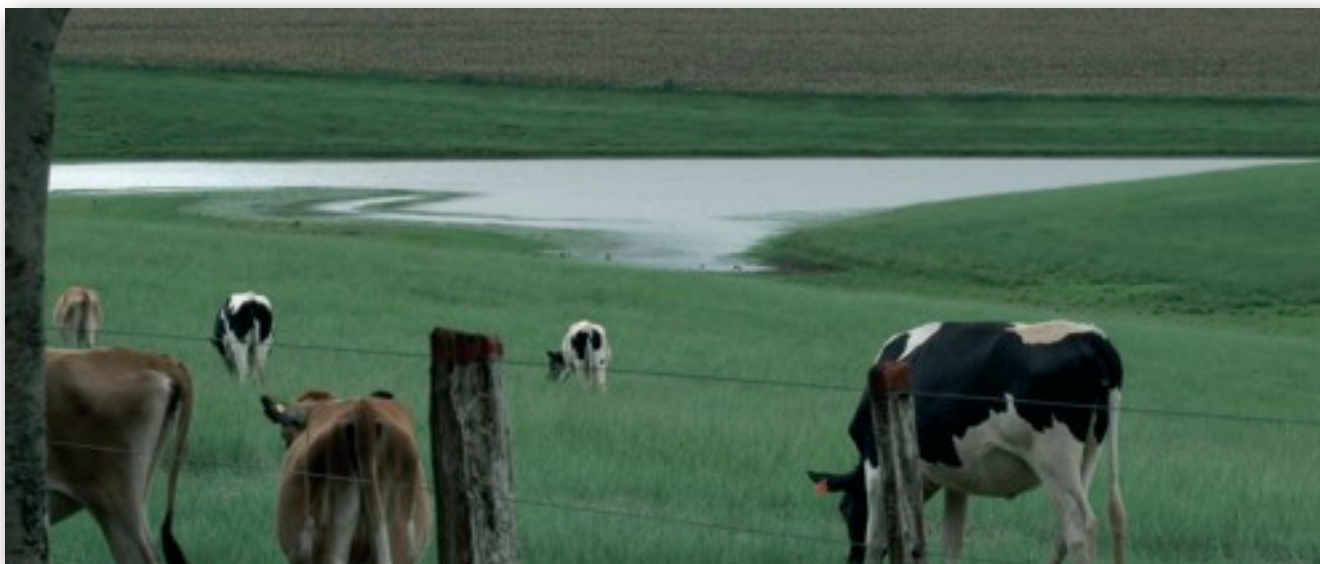
² La Repubblica, 11 de maig de 2008.

més del 9% de les terres llaurables del planeta. (...) Els esdeveniments del 2008 han accelerat la decisió xinesa, quan l'Índia, Tailàndia i el Vietnam han imposat la fixació de contingents de les seves exportacions d'arròs. Aquest gest ha suscitat alarmes a Pequín, fet que significa que la Xina no en té prou amb tenir el més gran actiu comercial del planeta per «fer la compra a l'estranger» en cas de necessitat; no pot donar per descomptat el lliure accés als mercats mundials; en una crisi l'oferta d'aliments es pot sanejar de manera inesperada. (...) Per superar les resistències polítiques, Pequín té arguments per-

L'ACCIÓ DELS SECTOR PRIVAT ÉS PERJUDICIAL

Si els governs desenvolupen estratègies molt discutibles, però que, en tot cas, es concentren en la seguretat alimentària de les seves poblacions, el sector privat s'ocupa de l'acapament de terra per un interès molt diferent: obtenir beneficis. Els actors protagonistes del sector privat són dos: la indústria alimentària i, sobretot, els grups financers. En la indústria alimentària, les empreses de comerç i transformació japoneses i àrabs són probablement, avui dia, les més actives: compren a l'estranger terres que produeixen primera

prés sense cap atenció pel que succeirà realment a aquests terrenys, amb l'únic objectiu d'enriquir-se amb les diferències entre el preu de venda i el preu de compra. D'altra banda, l'acció dels especuladors tendeix com sempre a produir riqueses volàtils (que es queden a la butxaca dels que han venut en el moment just) a partir de fenòmens concrets. De fet, és probable que el preu dels aliments no s'abaixi més enllà d'un llindar determinat i és cert que al món hi ha disponibilitat de terres a baix preu, capaces de donar uns fruits econòmics rendibles a aquells que hi centren la seva atenció.

suasius. El model són les desenes d'acords a llarg termini signats amb els països africans del sector del petroli, dels metalls i dels minerals estranys. Els xinesos construeixen a l'Àfrica carreteres, vies fèrries, aeroports, hospitals; en canvi, els jaciments de sota terra estan hipotecats durant molts anys i serviran per alimentar la indústria de transformació a Xangai i Canton. És el pacte que proposa la Xina a molts països emergents per disposar de les seves primeres matèries. Hi ha pocs països que es puguin permetre refusar l'oferta”.

matèria a baix cost, transformen els productes, els envasen i els revenen. Els grups financers com Deutsche Bank i Goldman Sachs, entre d'altres, actuen amb finalitats especulatives (per obtenir informació més general sobre el tema de l'especulació, vegeu l'article “El preu dels aliments”). Compren a preus baixos terrenys i empreses agrícoles que més endavant podran revendre a preus més alts i preparen fons especulatiu, o sigui, documents que “continguin” la propietat de milers d'hectàrees agrícoles. Aquests fons es vendran des-

CONCLUSIÓ

Encara que mogudes per intencions diverses, tant les accions neocolonials dels estats com les accions especulatives del sector privat són socialment molt perjudicials. Entre els danys col·laterals que poden produir hi trobem, per exemple, l'evacuació dels petits pagesos que treballen a les zones afectades i que no sempre poden (i volen) transformar-se en treballadors per als nous propietaris dels terrenys. El tema de la reforma agrària també pot augmentar els danys i els endarreriments en aquells països en què els

terrenys on els acaparadors han posat l'ull són o poden esdevenir àrees distribuïdes per l'estat. En el moment d'escriure aquest article, el fenomen de l'acaparament és encara molt recent i està poc analitzat en termes generals, per tant les dades i els noms dels protagonistes es poden modificar ràpidament, encara que el mecanisme de fons sigui clar i convidi a reflexionar sobre la importància d'una visió global de la sobirania alimentària. En aquest sentit, per exemple, fa efecte descobrir que, en el bienni 2007/2008, Europa va utilitzar aproximadament 35 milions d'hectàrees de terrenys extracontinentals (una zona gran com Alemanya, fenomen encara més preocupant, i en ràpida expansió)³ per fer front a la demanda interna i, no obstant això, aplicar una política agrària comuna que els europeus han construït per mantenir la producció dels seus agricultors. Aquest tipus de tendències no condueixen aquí a Europa a fenòmens d'acaparament per part dels estats, sinó que, en perspectiva, poden crear un perillós supòsit i poden oferir bases concretes per a accions especulatives.

³ Del text "EU agricultural production and trade", Humboldt university of Berlin and Agripol formal document by Opera's commission.

La Revolució verda i el triomf de la bioquímica

ÍNDEX

- *El desenvolupament de la bioquímica (la ciència va al mercat)*
- *Les dècades de l'èxit*
- *Els problemes posteriors*

EL DESENVOLUPAMENT DE LA BIOQUÍMICA (LA CIÈNCIA VA AL MERCAT)

La segona meitat del segle XX ha marcat un fort creixement en les aplicacions de les ciències naturals a la producció industrial. La Segona Guerra Mundial, en especial, marca una fita amb una sèrie de canvis d'època respecte al model de la recerca seguit dels científics a finals del segle XIX i a principis del XX. Els canvis més importants ocorreguts a partir del 1945 es poden resumir en:

- el pas d'una condició de separació substancial entre la recerca acadèmica i la resta de la societat cap a una penetració cada vegada major entre els dos àmbits;
- el pas de la recerca de l'empresa individual a l'empresa cada vegada més col·lectiva;
- el pas de la supremacia de la física (*big science*) a la supremacia de la biologia (*life science*), amb una tendència cada vegada més gran a dirigir la recerca en aquest àmbit científic cap a usos comercials immediats.

La biologia, en especial, juntament amb la química, durant les últimes dècades sembla oferir espais d'aplicació a camps extremadament sensibles per a la vida humana, com la salut i l'alimentació. La indústria farmacèutica, un dels sectors productius amb una rendibilitat principalment en creixement, en realitat ha desenvolupat branques de recerca destinades a comprendre el funcionament de l'organisme humà per poder produir medicaments cada cop més adreçats (i profitosos) a les

molèsties creixents que pateixen els éssers humans en els països amb un gran desenvolupament industrial¹ (el mapa del genoma és segurament el projecte de recerca simbòlic d'aquesta tendència). Durant el mateix període, o sigui, a partir de mitjan anys quaranta, l'agricultura amb fina-

litats alimentàries també ha experimentat un procés semblant. La correspondència del sector amb una necessitat humana imperiosa (de manera semblant al que s'esdevé en el sector farmacèutic) ha impulsat estudis sobre les característiques biològiques de les plantes

¹ Als Estats Units, s'ha registrat durant els últims anys un fort augment de l'expectativa mitjana de vida de les persones, paral·lelament a la disminució de l'expectativa del nombre d'anys que les persones viuen amb salut. Ens posem malalts massa sovint i ens passem molts anys amb molèsties, però els descobriments mèdics i farmacèutics ens permeten de viure molts més anys.

a la recerca de conreus que puguin augmentar la productivitat dels aliments bàsics com el blat, l'arròs, el blat de moro, el mill i la melca. La individuació de noves varietats d'aquestes plantes, capaces en condicions climàticament apropiades de subministrar el doble de les collites, ha estimulat la recerca aplicada al camp químic per trobar els productes que en puguin garantir el creixement en condicions òptimes: fertilitzants i pesticides. Aquestes evolucions, juntament amb el desenvolupament de noves pràctiques d'irrigació, han constituït les condicions prèvies per a l'anomenada Revolució verda. S'entén per Revolució verda un procés de desenvolupament sobretot durant els anys seixanta i setanta al sud-est asiàtic i a Mèxic marcat per un gran creixement de la productivitat en el camp dels cereals. El procés va néixer el 1944 quan el científic nord-americà Norman Bourlag va innovar les tècniques agràries unint varietats vegetals genèticament seleccionades amb dosis suf-

cients de fertilitzants, aigua i altres productes agroquímics. El resultat d'aquestes innovacions va ser un increment significatiu de les produccions agrícoles en gran part del món (l'Índia n'és el país simbòlic) i es va concedir el Premi Nobel de la Pau a Bourlag.²

Mentre la revolució mecànica (o sigui, l'arribada de les màquines per substituir el treball agrícola humà) tocava els països del Nord global i els grans països exportadors del Sud (l'exemple més evident és el cas brasiler), la Revolució verda, que provenia sobretot de la bioquímica, es dirigia en primer lloc a aquells països que necessitaven augmentar la producció de cereals per substituir els dèficits alimentaris interns.

A l'article "De l'agricultura familiar a l'agricultura industrial" apareix una taula sobre la productivitat de les dues revolucions realitzada per Marcel Mazoyer que creiem oportú tornar a incloure per contextualitzar millor el discurs.

LES DÈCADES DE L'ÈXIT

Tal com es desprèn de la taula, el resultat més visible de la Revolució verda sembla la major productivitat per treballador i, fins als anys vuitanta, aquesta conquesta semblava entelar qualsevol altre tipus de repte: produir de manera més significava, per a països com l'Índia, sortir de la condició crònica d'insuficiència en el conreu dels aliments bàsics per alimentar una població en creixement.

Les dècades de l'èxit van començar amb les innovacions realitzades el 1944 pel Premi Nobel Norman Bourlag i van tenir el seu punt àlgid entre el 1960 i el 1980. Durant aquest període, en diverses regions del món i especialment a l'Àsia i a l'Amèrica Llatina, la collita dels cereals més importants com l'arròs, el blat i el blat de moro

Tecnologia a disposició	Agricultors que accedeixen a la tecnologia	Productivitat per treballador
Revolució agrícola (mecanització, motorització)	Aproximadament 25 milions	2.000 tones d'equivalent de cereals/any (1)
Revolució verda (llavors seleccionades, irrigació intensiva) amb tracció animal	Aproximadament 400 milions	50 tones d'equivalent de cereals/any
Revolució verda només amb eines manuals	Aproximadament 400 milions	10 tones d'equivalent de cereals/any
Sense revolució tecnològica, ni tan sols animals	Aproximadament 400-500 milions	1 tona d'equivalent de cereals/any

(1) L'equivalent de cereals/any és una unitat de mesura que transforma en quantitats de cereals la productivitat relacionada amb altres conreus agrícoles. L'ús d'aquesta unitat de mesura és especialment adequat per a les taules comparatives.

² Els desenvolupaments posteriors de la recerca biològica aplicada en l'àmbit agrícola durant els últims anys han tingut en compte els organismes genèticament modificats (OGM) i les noves llavors, però d'aquest tema en parlarem a l'article "Biodiversitat, llavors i OGM".

es va més que duplicar gràcies al suport que el govern proporcionava a qui adoptava el nou “paquet tecnològic”. Mentrestant, els preus es mantenien estables i frenaven la por que amb l'important increment demogràfic es produís una escassetat alimentària creixent i, per tant, un fort augment dels preus dels aliments. L'èxit registrat en aquesta primera fase de la Revolució verda es pot resumir a la taula següent:

L'increment mundial de la producció de cereals

Cereals	1961	2005
Blat de moro	205.004.683 t	711.762.871 t
Blat	222.357.231 t	630.557.602 t
Arròs	284.654.697 t	621.588.528 t

Font: FAO 2006

ELS PROBLEMES POSTERIORS

A partir de la segona meitat dels anys vuitanta, els èxits dels quals presumia la Revolució verda van començar a manifestar una sèrie de límits que amb el temps han entelat notablement l'opinió sobre la bioquímica com a factor de resolució dels problemes alimentaris del Sud global. Com passa sovint, la confiança excessiva que es dona a un únic factor (la tecnologia) i l'elecció d'un paràmetre de verificació simplificat (la quantitat de producte) proporcionen de manera immediata una lectura de la realitat que, en canvi, a mitjà termini, es modifica gràcies a l'atenció a un nombre major de factors i a l'elecció d'una visió més complexa i sistèmica. Els problemes, sorgits amb molta més evidència a partir del 1990, es poden atribuir a quatre motius: malbaratament d'energia, malbaratament d'aigua, augment de les desigualtats socials i manca d'assoliment dels objectius agrícoles.

Malbaratament d'energia

La Revolució verda ha comportat un increment de la productivitat gràcies a l'augment notable d'energia dedicada a l'agricultura. Aquesta energia addicional la proporcionen els combustibles fòssils en forma de fertilitzants (gas natural, principal primera matèria per a la producció d'urea), pesticides (petroli) i irrigació (gran emprament d'aigua amb bombes alimentades amb hidrocar-

burs). Se suposa que la Revolució verda ha augmentat de mitjana cinquanta vegades el flux d'energia respecte a l'agricultura tradicional i que es necessiten fins a deu calories d'energia per produir una calorria d'aliments lliurada al consumidor.

Malbaratament d'aigua

Vandana Shiva a “Le guerre dell'acqua”³ (Les guerres de l'aigua) ha resumit molt bé en els mecanismes que es requereixen al Dècan indi les complicacions a causa de la Revolució verda i del pas dels conreus tradicionals de melca i mill als conreus d'arròs i blat que aquesta ha provocat: “Abans de la Revolució verda, la conservació de l'aigua formava part de l'agricultura indígena. Al Dècan, a l'Índia meridional, la melca es relacionava amb les lleguminoses i les llavors oleaginoses per reduir-ne l'evaporació. La Revolució verda ha desbancat l'agricultura indígena a favor de la monocultura, en

què les varietats més petites han substituït les més altes, els fertilitzants químics han substituït els orgànics i la irrigació artificial ha substituït els conreus de pluja. El resultat és que els sòls pobres de matèria orgànica indispensable i la secada provocada per la poca humitat del terreny es converteixen en habituals. A les regions exposades a la secada, l'única manera per obtenir una producció alimentària sostenible és un sistema agrícola ecològicament sòlid. Tres acres de melca consumeixen la mateixa quantitat d'aigua que una sola acre d'arrossar. Tant l'arròs com la melca proporcionen 4.500 quilos de cereals. Amb la mateixa quantitat d'aigua, la melca proporciona una dosi de proteïnes 4,5 vegades superior, 4 vegades més de minerals, 7,5 vegades més de calci i 5,6 vegades més de ferro i pot proveir una quantitat d'aliment 3 vegades superior que l'arròs. Si el desenvolupament agrícola hagués tingut en compte la conservació de l'aigua, el mill no s'hauria definit com un producte agrícola marginal inferior (ni s'hauria abandonat de manera progressiva com la melca [nota de l'autor]). L'arribada de la Revolució verda ha empès l'agricultura del Tercer Món cap a la producció de blat i arròs. Els nous conreus requereixen més aigua que el mill i consumeixen tres vegades més aigua que les varietats indígenes de blat i arròs”.

Augment de les desigualtats socials

La Revolució verda requereix grans quantitats d'adob, de defenses químiques contra els insectes i les malalties (pesticides, insecticides), complexos treballs d'irrigació i recompra freqüent de llavors híbrides. De fet, les llavors que produeixen plantes amb dues collites l'any només donen bons resultats en pocs casos, fins i tot a la segona generació i, per tant, s'han de recomprar continuament. Però qui, d'entre els pagesos, es pot permetre aquestes inversions?

³ Universale Economica Feltrinelli, 2004.

Evidentment, els més petits no poden, els quals progressivament queden marginats per part dels més forts i més ben equipats, amb qui de vegades contreuen deutes per comprar el que necessiten per a la producció. Els deutes no pagats es converteixen en cessions de terra i en la transformació del petit pagès en jornal·ler (o sigui, en treballador agrícola a la mal pagada subordinació dels altres). El resultat final és el creixement de la concentració de la terra en poques mans i l'augment de les desigualtats entre el que aconsegueix agafar-se a la Revolució verda i el qui és massa dèbil i s'acaba convertint en un marginat.

Manca d'assoliment dels objectius agrícoles

Al principi dels anys noranta, la difusió de la Revolució verda era tal, que el 75% dels cultius d'arròs asiàtics i prop del 70% dels conreus de blat al Sud global utilitzaven les noves varietats introduïdes durant les

dècades precedents. I malgrat els beneficis econòmics i els impactes ecològics en aquests mateixos anys, es començaven a manifestar senyals preocupants. Els augments de productivitat a partir d'un cert moment requerien un augment percentualment molt superior en la utilització d'adobs i fertilitzants (com han declarat empreses de les Filipines i de Java). El cost d'aquesta major utilització no estava, per tant, compensat des del punt de vista del balanç econòmic i els costos ecològics començaven a mostrar un aspecte molt concret. Els terrenys empobrits denunciaven, de fet, la seva dependència de dosis creixents d'adob; les plantes de la Revolució verda, notòriament menys capaces de protegir-se dels paràsits, mostraven la seva debilitat i la seva necessitat de dosis cada cop més fortes de pesticides. En resum, les dosis minvants de resposta natural i les dosis creixents de demanda química indicaven la dificultat del model. Tanmateix, en l'àm-

bit de l'autosuficiència alimentària, bandera social dels defensors de la Revolució verda, les dades empíriques dels anys noranta començaven a definir els límits d'aquest model. Per posar-ho en evidència, presentem una taula en la qual una dada, inclosa a l'última fila, capgira el balanç general de la Revolució verda en un país simbòlic com l'Índia.

L'agricultura a l'Índia

Paràmetre	1970-1980	1980-1992
Augment de la producció agrícola en %	1,8	3,2
Consum de fertilitzants (kg per hectàrea)	31,3	75,2
Importació de cereals (en milers de tones)	424	3.044

Font: Banc Mundial, 1994

Biodiversitat, llavors i OGM

ÍNDEX

- *La biologia després de la Revolució verda*
- *El gran joc de les llavors*
- *La frontera dels OGM (organismes genèticament modificats)*

LA BIOLOGIA DESPRÉS DE LA REVOLUCIÓ VERDA

La recerca biològica aplicada a la producció ha experimentat evolucions contínues en l'àmbit agrícola.

Després d'haver produït les espècies de plantes seleccionades que han donat vida a la Revolució verda (vegeu l'article sobre aquest tema), les noves fronteres de la recerca s'han mogut cap a tres direccions:

- en primer lloc, la creació de **llavors** que no es reproduïen de manera espontània i que fan que els pagesos depenguin dels proveïdors;
 - en segon lloc, la creació de plantes manipulades (**els OGM**) mitjançant una tecnologia genètica molt més concreta i artificial respecte a totes les tecnologies precedents, és a dir, a través de la introducció de gens d'altres espècies, amb l'objectiu de garantir-ne les característiques de benefici i rendibilitat desconegudes per la naturalesa;
 - en tercer lloc (i és una direcció que passa tant per les recerques sobre les llavors com per les recerques sobre els OGM), l'estudi de les característiques que fan únic cada organisme i la creació d'ingressos a través de la seva **patentabilitat**.
- El conjunt d'aquests processos de creació i difusió de llavors i plantes desenvolupades en un laboratori entra en conflicte amb un dels pressupòsits fonamentals del sistema ecològic: la protecció de la **biodiversitat** natural. De fet, les noves plantes basen els seus propis èxits eco-

nòmics en l'estandardització (si no fos així, no es podrien patentar ni les seves llavors podrien ser un monopoli d'una o unes quantes empreses multinacionals). Per tant, és evident que la difusió de poques espècies estandarditzades és un fenomen que es troba a les antípodes dels processos de diversificació produïts per la natura, uns processos respectats pels agricultors que durant els segles passats van orientar algunes característiques vegetals espontànies per satisfer les necessitats humanes, sense haver de realitzar reduccions importants de les espècies de plantes utilitzades. Per concretar el fenomen de la reducció de la biodiversitat relativament a les úniques espècies vegetals utilitzades com a aliments per als humans, reproduïm parcialment una taula (a la pàgina següent) ja utilitzada a l'article "Aliments i problemes ambientals globals".

Per presentar la taula, cal destacar com s'ha produït, durant les últimes dècades, la tendència a la pèrdua de diversitat biològica que descrivim aquí, simultàniament amb el desenvolupament de les biorecerques aplicades per part de les grans multinacionals.

Des del punt de vista de la quotidianitat, aquesta tendència significa un empobriment del gust, dels colors i de les possibilitats d'elecció dels aliments. Dels molts tipus de blat de moro, de tomàquets, de pebrots, de cebes o de pomes que existeixen entre nosaltres, hi ha el risc de conèixer-ne

EN LA HISTÒRIA, LES PLANTES UTILITZADES COM A ALIMENTS HAN ESTAT APROXIMADAMENT 7.000

Només 120 aproximadament	Avui dia es conreen àmpliament
Només 9 espècies	Subministren més del 75% de l'alimentació humana
3 de les quals	Subministren més del 50% de l'alimentació humana

Extret de Seeds of life, FAO Information Division, Plant Production and Protection Division

només un, i no el més bo probablement, ni tampoc el més nutritiu, sinó simplement el més productiu, o el que es representa millor, o bé el que resisteix millor el transport. Aquest discurs podria guanyar si cadascun de nosaltres pogués escollir entre la compra d'una varietat bona i una varietat resistent (o maca), però de fet les millors varietats per gust i poder nutritiu són menys rendibles i als prestatges tendeixen a desaparèixer a favor dels productes de la competència més productius. De manera progressiva, la vista i les papil·les del consumidor s'habituen a la varietat més difosa i la mateixa demanda de compra es conforma amb l'oferta dels grans productors i distribuïdors. Fa cinquanta anys, a la plana del Po i a les seves valls, es podien comptar centenars de diverses varietats de blat de moro, cadascuna adaptada a les diferents condicions climàtiques i del sòl, segons el criteri de la "planta adequada al lloc adequat". Després de la creació dels blats de moro híbrids, amb

una productivitat alta (però que requereixen consums alts de fertilitzants, fitofàrmacs i aigua), en poc temps, quasi tots aquests centenars de varietats van desaparèixer. Però l'estandardització de la producció a causa de la biologia aplicada a l'agricultura in-

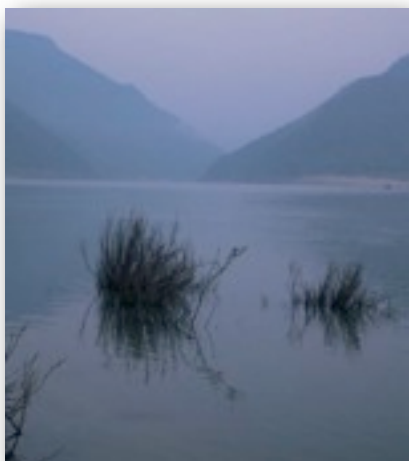

dustrial no sols produeix la reducció de les varietats conreades: d'una banda, la pèrdua de biodiversitat també està relacionada amb l'entorn que envolta els conreus industrials; de l'altra, l'estandardització productivista toca tots els aspectes del treball de la pagesia, com ha ben exemplificat Jean-Pierre Berlan:¹ «Els agricultors necessiten un pesticida per exterminar un insecte que s'ha convertit en devastador perquè les "males" herbes on vivia han estat destruïdes pels herbicides, els quals s'han introduït per eliminar el desherbatge mecànic, el qual ja no és possi-

ble per l'augment de la densitat de les plantacions que s'han incrementat perquè les plantes s'han seleccionat per la seva productivitat a gran densitat. Aquesta productivitat permet als pagesos treure profit de la utilització massiva d'adobs a baix preu, que fa, entre altres coses, que les plantes siguin més abel·lidores per als insectes devastadors. A cada pas hi intervé la recerca, deslliurant l'agricultor de la contradicció immediata del sistema de producció que el lliga; cada descans provisional obre nous mercats per a les llavors, els adobs, les màquines, els herbicides, els pesticides, etc.»

Al capdavant, la pèrdua de biodiversitat té implicacions importants fins i tot per a la seguretat alimentària, no tant perquè l'espècie es perd, a més de característiques de gust particulars que posseeixen necessàriament grans capacitats agròniques i nutricionals, sinó perquè algunes d'aquestes posseeixen altes capacitats de resistència a les malalties. A través d'un procés d'encreuament tradicional (que és ben diferent dels processos biotecnològics, com s'explica al paràgraf següent sobre els OGM), ha estat possible salvar, per exemple, l'ordi californià delmat per una malaltia gràcies a l'ordi etiop i el mateix efecte de salvament s'ha obtingut recurrent a antigues varietats de blat de Turquia i a un parent mexicà del blat de moro.

Del conjunt d'arguments relacionats amb l'estandardització de l'agricultura industrial n'aprofundirem en dos, especialment sensibles per als riscos socials i ambientals que l'acompanyen.

¹ Citat a: Silvia Perez-Vitoria II ritornu dei contadini. Jaca Book 2009, pàg. 77.

EL JOC DE LES LLAVORS

Per a tot es necessita una flor, però per a una flor es necessita la llavor. Si parafrasegem una cèlebre cançó dels anys setanta, obtenim una reflexió evident: el cicle agrícola comença amb la llavor i qui controla les llavors obté un gran poder sobre tot el que succeeix després. A partir de mitjan anys noranta, les possibilitats tècniques que ofereix la recerca aplicada han obert una mescla històrica en els usos i els costums agrícoles lligats a la producció, a l'intercanvi i a la conservació de les llavors. Els costums mil·lenaris han estat destruïts per l'entrada amb èxit dels gegants multinacionals que Vandana Shiva explica al seu llibre "Il mondo sotto brevetto"² (El món sota les patents): «El lliure intercanvi de llavors entre els agricultors ha estat sempre la base de la conservació de la biodiversitat i la seguretat alimentària. Aquest intercanvi es basa en la cooperació i en la reciprocitat. Un pagès que vulgui obtenir llavors les canvia generalment per la mateixa quantitat de llavors de la seva producció. El lliure intercanvi entre la pagesia, però, va molt més enllà: amb les llavors també s'intercanvien idees i coneixements, cultura i usos transmesos, tota una acumulació de tradicions i competències relacionades a la manera d'utilitzar-les. Els pagesos acumulen elements de coneixement sobre les llavors de les plantes que volen conrear en un futur tot observant com creixen en els camps dels altres. (...) Les noves tecnologies, com les de la Revolució verda i la biotecnologia, prenen valors als coneixements i a les cultures tradicionals incorporats a les llavors i aparten de les comunitats els coneixements holístics que hi estan relacionats. Això produeix l'extinció de les llavors perquè la seva existència està íntimament lligada als coneixements holístics que hi estan relacionats. Aquest procés ha experimentat

² Vandana Shiva: Il mondo sotto brevetto. Feltrinelli 2002

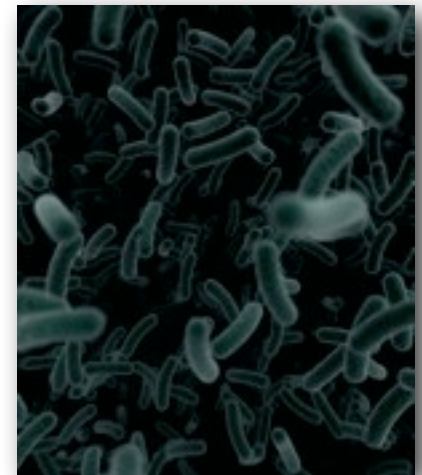

una acceleració a causa de la introducció de lleis sobre el dret de la propietat intel·lectual, universalitzat posteriorment amb el TRIPS.³ Les normatives occidentals sobre el dret de la propietat intel·lectual permeten a les empreses que extreguin els coneixements relacionats amb la llavor per monopolitzar-los després i reivindicar-ne la propietat privada. És el cas de l'acord sobre el gen de Round-Up-Ready de la Monsanto (Round-Up-Ready Gene Agreement), segons el qual, la Monsanto, una de les empreses més importants del sector de les llavors, impedeix que els agricultors vinguin o proveïxin llavors o altres materials derivats de la collita a qualsevol altra persona o empresa, com també que conservin llavors de qualsevol tipus. Aquest acord preveu, a més del preu real de les llavors i del pagament dels cànons,⁴ el pagament d'un "impost addicional per la tecnologia" de 5 esterlines per cada

³ El TRIPS és un acord internacional promogut per l'Organització Mundial del Comerç (OMC o WTO en anglès) amb l'objectiu de fixar la norma per a la protecció de la propietat intel·lectual. S'entén per propietat intel·lectual l'artefacte de principis jurídics que volen protegir els fruits de la invenció i l'enginy humà; sobre la base d'aquests principis, la llei atribueix als creadors i inventors un autèntic monopoli de l'explotació de les seves creacions/invencions i posa a les seves mans alguns instruments legals per protegir-se de possibles abusos per part de persones no autoritzades.

lliura. Si no es compleix alguna de les clàusules de l'acord, el cultivador haurà de pagar una xifra cent vegades superior als danys provocats (...).

El perill real inherent de les patents sobre les llavors, tanmateix, resideix en la tecnologia denominada "Terminator" i que es descriu com a l'equivalent agrícola de la bomba de neutrons. Aquesta tecnologia "Terminator" es va crear per impedir que els pagesos conservessin les llavors (no híbrides, de pol·linització híbridògama o genèticament modificades) venudes a les empreses del sector. La seva història va començar el 1998, quan el departament d'agricultura nord-americà i la Delta & Pine Land Co., subsidiària de la multinacional Monsanto i principal productora mundial de llavors de cotó, van anunciar que havien desenvolupat i patentat una nova biotecnologia agrícola. Titulada benèvolament "Control de l'expressió genètica de les plantes", la nova patent permetia crear llavors estèrils als seus

propietaris i concessionaris mitjançant la programació i la selecció de l'ADN d'una planta amb la finalitat d'eliminar-ne els embrions. La patent s'ha estès a plantes i llavors de totes les espècies. Però quines en són les

⁴ Amb el terme *cànon* s'indica el pagament d'una retribució al titular d'una patent o una propietat intel·lectual, amb l'objectiu de poder explotar el bé per a finalitats comercials.

conseqüències? Si, a més, en el moment de la collita, es conserven les llavors per a la sembra següent, les llavors d'aquestes plantes no germinaran. Les tavelles dels pèsols, els tomàquets i les espigues de blat es convertiran essencialment en cambres mortuòries per a les llavors. Aquesta tecnologia, rebatejada "Terminator", obligarà els agricultors a comprar cada any les llavors de les espècies que vulguin conrear».

LA FRONTERA DELS OGM (ORGANISMES GENÈTICAMENT MODIFICATS)

L'última aplicació per ordre temporal de la recerca biològica utilitzada per l'agricultura industrial és la que popularment es coneix com a tecnologia OGM. L'aplicació es va difondre arreu del món per part dels principals grups de l'agricultura multinacional a partir de mitjan anys noranta sobre la base d'una història que es pot resumir en dos punts:

- des d'un punt de vista científic, el desenvolupament dels OGM no seria res més que una evolució del procés de selecció de les plantes i de les espècies amb característiques millors, procés que des de fa mil·lennis els agricultors persegueixen amb regularitat;
- des d'un punt de vista social, la possibilitat d'obtenir plantes amb característiques millors podria servir per augmentar la seguretat alimentària a les zones més pobres del planeta.⁵

Els OGM des d'un punt de vista científicoambiental. La selecció i la millora de les varietats es practica amb èxit des de fa centenars d'anys, primer per part dels pagesos en els camps conreats i, més endavant, a partir del segle XIX, en els laboratoris i els camps experimentals dels genetistes.

⁵ Aquest tipus d'argument l'utilitzava, a part dels altres, el secretari d'Estat (és a dir, ministre d'affers exteriors) nord-americà, Colin Powell, en una visita al papa l'any 2003.

Però, mentre que en les aproximacions convencionals la selecció i la millora s'han produït a través de l'encreuament d'organismes complets pertanyents a espècies similars (tot esperant experiments duts a terme per poder constatar quins canvis s'han realitzat i quins són interessants des d'un punt de vista agrícola), en el cas de la tecnologia OGM, el pas es produeix: i) a través de modificacions en cadascuna de les parts de l'ADN del genoma de la planta que s'ha de millorar; ii) introduint a la planta gens provinents d'espècies diferents (en alguns casos, completament d'origen animal en lloc de vegetal); iii) programant de manera anticipada els canvis que s'han de provocar (retardant la descomposició, augmentant la tolerància a insectes o a herbicides, etc.). Encara que la tecnologia OGM s'esforci per protegir de la manera més precisa possible les característiques de les noves plantes, els tipus de transformacions que podrien intervenir-hi a mitjà termini no són fàcilment previsibles. En tractar-se d'organismes destinats a entrar a la cadena alimentària humana, aquest tipus d'incertesa es troba amb el principi de precaució, és a dir, amb el segon principi, en el qual trobem dubtes raonables en relació amb l'impacte sobre la salut d'un aliment o d'un fàrmac; principi que és millor no difondre fins que no s'hagin esvaït els dubtes. En el cas dels OGM, la necessitat de precaució augmenta per la tendència a la difusió. Mentre es conreï una espècie OGM en un camp proper a un altre camp conreat de manera tradicional, és molt difícil impedir que les plantes transgèniques no contaminin el camp veí, fet que produeix, en aquest cas, un efecte de difusió no reversible.

Els OGM des d'un punt de vista social i econòmic s'estan revelant molt menys interessants del que estava previst. Pel que fa a la idea que poden contribuir a la reducció de la fam al planeta, hi ha la constatació objectiva que el 99% de les plan-

tes transgèniques comercialitzades es redueixen a quatre varietats utilitzades per alimentar els animals o per a usos no alimentaris (soja, blat de moro, cotó, colza). Les perspectives de desenvolupament tampoc no semblen interessants: el cost en recerca i desenvolupament d'una varietat que arriba al mercat supera els cent milions d'euros per aproximadament 10-12 anys d'activitat experimental; els OGM que es comercialitzen i dels quals s'endevina una utilització comercial a curt o mitjà termini no s'ha demostrat que siguin més productius o millors des del punt de vista nutricional respecte als conreus existents (a l'Índia, per exemple, el cotó OGM costa el 10% més i proporciona el 40% menys de beneficis). Finalment, com a testimoni de la crisi de les perspectives de les plantes transgèniques, es pot comentar que la quota de terreny dedicat a aquests conreus a Europa i a les zones mediterrànies és pobre (l'any 2010, si n'excloem Egipte, el resultat es podria incloure dins de la municipalitat de Roma i en clara baixada respecte a l'any anterior).

La gran distribució

ÍNDEX

- *El desenvolupament de la gran distribució i el cas italià*
- *Els efectes ambientals i socials*

EL DESENVOLUPAMENT DE LA GRAN DISTRIBUCIÓ I EL CAS ITALIÀ

A la cadena global de la producció i de la comercialització dels aliments, un dels fenòmens recents més importants és la difusió dels grans supermercats i hipermercats com a llocs de venda dels aliments. Aquesta dinàmica es va desenvolupar, en un primer moment, al Nord global, però a partir de principis dels anys noranta, es va difondre a ritmes molt intensos també als països del Sud. Fins als anys vuitanta, a la major part dels països (i a Itàlia més que als altres) les persones que volien comprar productes alimentaris havien d'anar a diverses petites botigues: el forn de pa, la xarcuteria, la carnisseria, la fruiteria, la botiga de queviures, etc., poblaven el paisatge urbà tant als pobles petits com a les grans ciutats. Aquesta situació oferia avantatges i desavantatges des d'un punt de vista socioambiental general. Entre els avantatges hi trobàvem:

- la proveniença de l'entorn local d'una major quantitat d'aliments, amb les reduccions conseqüents dels transports i dels efectes negatius sobre el clima i amb l'avantatge d'estimular una alimentació variada, basada en les característiques biològiques i socio-culturals dels diversos territoris;
- la limitació del malbaratament dels aliments (fenomen estructural de la gran distribució) i la necessitat menor dels embalatges;

- un benefici més alt per als ramaders i els conreadors que subministren els seus aliments a l'empresa.

Entre els desavantatges hi havia una menor varietat per escollir, un control higiènic menys estandarditzat i uns preus més alts per al comprador.

Actualment, entre els països que condueixen el procés del pas de la petita botiga a la gran distribució, hi trobem de manera inesperada la Xina, l'Índia i el Vietnam, on el nou sistema de venda controla el 50% dels aliments cedits. En especial, la Xina ha registrat en només sis anys (entre el 1994 i el 2000) un augment dotze vegades superior dels supermercats, que pertanyen sovint als gegants estrangers Wal Mart (nord-americà) i Carrefour (francès). En aquest context, el cas italià destaca per la seva especificitat. Itàlia, des de sempre un lloc de particularitats, de mil campanars, de milers de petites botigues, però també d'una atenció mitjana als aliments superior en relació amb bona part dels països del món, teneix efectivament a preservar un teixit de petites i mitjanes botigues alimentàries clarament superior a la mitjana. En realitat, si examinem les dades absolutes també a Itàlia no sembla que hi hagi gaire optimisme per qui es preocupa de l'avançada de la gran distribució. Al nostre país, l'element principal que sorgeix dels estudis recents és, de fet, una reducció evident de les tradicionals botigues d'aliments: 206.673 el 1996; 173.000 el 2008. Durant el ma-

teix període, els hipermercats¹ on es venen aliments van passar de 173 a 401, mentre que els supermercats² van augmentar de 6.126 a 9.048. Si prenem com a referència el període 1996-2008, és evident el canvi de les quotes de venda: el 1996, la distribució alimentària mitjana i gran (supermercats i hipermercats) s'adjudicava el 37,4% de les vendes en contraposició al 40,6% de les botigues tradicionals.³ El 2008 els primers arribaven al 54,7%, mentre que els segons, al 19,1%.

El panorama esdevé, tanmateix, menys fosc si el comparem amb el que succeeix en altres països. A Alemanya i França, per exemple, les botigues tradicionals tenen una relació percentual d'1/6 i 1/7 amb les italianes (per tant, són molt més nombrosos els centres de venda mitjans i grans) i fins i tot Espanya els sobrepassa amb diferència. Inclús les xifres de negoci dels grans grups de venda alimentària són amb diferència més altes en els altres països: el principal grup nord-americà (Wal Mart) té un volum de vendes de 273,4 mil milions de dòlars anuals, el principal grup francès (Carre-

quantitatiu ni proporciona gaires elements qualitius.

La primera dada de què podem partir és que mentre que els desavantatges queden més ocults, els avantatges es perceben immediatament en el mateix moment de la compra: realment, per a un consumidor és agradable trobar preus més baixos, condicions de conservació dels aliments més higièniques i una major varietat d'opcions (encara que en aquests dos últims casos l'efecte de l'aparença de vegades va més enllà de la substància). De fet, un cop vista aquesta realitat, ens concentrarem sobretot en l'anàlisi dels desavantatges i provarem, finalment, de veure si superen o no els avantatges.

El primer desavantatge que s'oculta en la proliferació de la gran distribució és el **dany ambiental que produeix el consum d'aliments provinents d'altres continents (consum que proposen principalment els supermercats)**. Encara que el gust dels compradors trobi gratificant poder disposar de determinades qualitats de fruita o de verdura que no creixen en els climes locals o que sí que hi creixen però no en determinats períodes de l'any, l'hàbit del consum de productes fora de lloc i fora de temporada produeix efectes significatius en el

four), de 82,2 i el principal grup alemany (Metro), de 63,9. En comparació, el principal grup italià (Coop) amb els seus 12,2 mil milions i un sector de la població de referència similar a Carrefour, sembla tenir unes dimensions encara relativament reduïdes (Esselunga té una dimensió inferior al 60% de Coop). Una altra dada interessant lligada a la difusió de la gran distribució, així com als preus de compra més baixos que aquesta garanteix, està relacionada amb la compra percentual de les famílies pels productes alimentaris respecte al total: si ens referim només al consum domèstic, actualment equival aproximadament al 15% (l'any 1970 rondava el 40%), mentre que arriba al 23% si s'hi compten també els consums alimentaris fora de casa (restaurants, pizzeries, etc.). És interessant tenir en compte que només han estat aquests últims els que han registrat un creixement significatiu durant l'última dècada.

¹ S'entén per hipermercat un espai de venda amb una superfície superior als 2.500 m².

² S'entén per supermercat un espai de venda amb una superfície entre els 400 i els 2.500 m².

³ La resta queda absorbida pels supermercats de gran descompte i venedors ambulants, entre d'altres.

ELS EFECTES AMBIENTALS I SOCIALS

Els avantatges i desavantatges de la difusió de la gran distribució es mereixen que hi aprofundim. La breu presentació en forma de llista que hem fet en el paràgraf anterior no té un mèrit

medi ambient a causa dels transports i del consum de petroli que ocasionen.

Sobre aquest argument, ens sembla oportú reproduir una taula utilitzada també a l'article "Aliments i problemes ambientals globals":

causa del transport i l'estoc dels magatzems); ii) obliga a una altra estandardització, per la qual totes les pomes, les peres, etc., que no presenten l'aspecte perfecte i atractiu que requereixen els supermercats es descarten *a priori*

prevista per al cap de tres dies, un producte "x" que caduca al cap de dos dies s'eliminarà).

A causa del conjunt d'aquests dos mecanismes, s'ha calculat que l'any 2008, a Itàlia, es va

ELS 10 ALIMENTS IMPORTATS A ITÀLIA QUE MÉS AGREUGEN L'EFECTE D'HIVERNACLE

	Productes	Provinença	Distància (km)	Emissions CO ₂ (kg)	Consum petroli (kg)
1	Vi	Austràlia	16.015	29,3	9,4
2	Prunes	Xile	11.970	22,0	7,1
3	Carn	Argentina	11.180	20,8	6,7
4	Mango	Perú	10.865	20,2	6,5
5	Síndria	Panamà	9.516	17,8	5,7
6	Carn	Brasil	9.175	17,2	5,5
7	All	Xina	9.161	17,2	5,5
8	Raïm de taula	Sud-àfrica	8.740	15,9	5,1
9	Meló	Guadalupe	7.750	14,5	4,7
10	Arròs	Estats Units	6.887	13,1	4,2

Font: Elaborazioni Coldiretti. Càlculs efectuats sobre la base del transport aeri

Continuant amb la llista dels desavantatges ocults darrere de la gran distribució, cal tenir en compte la gran quantitat de **malbaratament** invisible que es genera. Com que no hi ha una relació personal i directa entre el venedor i el comprador, no són possibles les formes de gestió flexibles de la mercaderia, les quals porten els petits comerciants a mesurar amb atenció les compres i a vendre a preus rebaixats els productes que caduquen. Els mecanismes que fan que la gran distribució sigui responsable dels principals malbarataments són substancialment dos:

- d'una banda, l'allargament de la cadena, o sigui, del nombre de passos del camp als presatges. Cadascun d'aquests passos provoca, al seu torn, un doble efecte negatiu: i) fa malbé una determinada quantitat de productes (els aliments són sovint delicats i pateixen a

- l'altre mecanisme que genera un gran malbaratament és la poca flexibilitat a què fèiem referència més amunt que obliga la gran distribució a llençar durant la descàrrega aliments que encara no han caducat però que estan a punt de fer-ho (per exemple, si la renovació de l'aliment "x" està

malbaratar l'equivalent a 500 milions en menjar, és a dir, 238.000 tones d'aliments.

Un tercer desavantatge provocat indirectament per la gran distribució és **la inducció a un estil alimentari perjudicial per a la salut**. En realitat, no és fàcil definir fins a quin punt aquesta conseqüència es pot imputar a les grans empreses que s'ocupen de la transformació alimentària (Nestlé, Ferrero, Parmalat, per citar els noms més coneguts, però també Coca Cola, Pepsico, Kraft, Unilever, etc.) i fins a quin punt a la gran distribució. En cada cas, és cert que el conjunt de les pressions d'aquests dos agents ha empitjorat els hàbits alimentaris. En general, en el món urbanitzat, s'experimenta un doble procés:

- un pas, en la decisió de compra dels consumidors, dels productes frescos als productes confeccionats, sovint ja

preparats o completament precuinats (amb la intenció de reduir el temps de feina a la cuina, fet que representa segurament una necessitat real per a les persones que tenen cada cop més feina fora de casa);

- l'augment de la pressió publicitària i l'augment de les vendes d'aliments intrínsecament poc sans (brioixos amb molt de sucre i conservants; begudes amb gas i ensucrades; productes apetitosos però rics en oli i greixos, etc.). Sense arribar al clamorós cas registrat a Zàmbia durant els anys seixanta, quan la pressió publicitària va fer que moltes persones substituïssin la llet per les begudes més "modernes" (que produïen efectes catastròfics en la salut dels interessats), no hi ha dubte que els missatges promocionals adreçats especialment als infants estan provocant una sèrie de danys que augmenten a causa de l'estil de vida cada cop més sedentari. Si la dieta mediterrània a base de fruita i verdura fresca està desapareixent fins i tot a Itàlia, el fenomen vist en clau global amb els ulls de l'Organització Mundial de la Salut (OMS) presenta perspectives inquietants. L'OMS i la FAO (l'Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació) obtenen, de fet, la presència d'una perillosíssima forma d'"epidèmia global no infecciosa": des del 1985, coincidint amb el període en què la gran distribució va començar a afermar-se, el nombre de ciutadans adults clínicament obesos en els 15

estats de l'antiga Unió Europea ha continuat creixent i arriba actualment al 15% (dada demostrada per un 56% de persones amb sobrepès). En comparació amb l'aproximadament 34% de persones obesos als Estats Units, la situació europea és menys greu, però la tendència és igualment preocupant.

Un quart i últim element de preocupació en relació amb la difusió de la gran distribució és ***l'efecte que aquesta produeix tant en els comerciants petits i mitjans com en els productors de productes alimentaris.***

La progressiva desaparició dels petits i mitjans comerços, a més d'altres consideracions de tipus social (juntament amb les quals les persones grans o amb dificultats tenen menys facilitats per accedir als aliments i es redueix la presència de xarxes relacionals dins dels barris) fa aparèixer l'aspecte preocupant de la reducció del nombre d'ocupats, no compensada per un augment paral·lel en el sector de la gran distribució.

Els petits pagesos de vegades pateixen un doble mecanisme d'empitjorament de les seves condicions: i) d'una banda, la gran distribució disposa dels mitjans per imposar els seus contractes de subministrament cada vegada més vinculants en termes de qualitat, terminis de lliurament, mida dels aliments, etc.; ii) de l'altra, la relació de força desfavorable els situa en una posició de debilitat en les negociacions que ben difícilment es poden beneficiar de

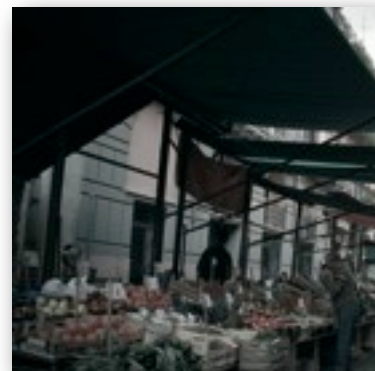

l'augment dels preus sobre el mercat global.

En conclusió, si volem fer ***un balanç dels avantatges i desavantatges del desenvolupament de la gran distribució*** és evident que no es pot fer si no és mitjançant judicis molt generals i sense poder sospesar científicament cadascun dels factors. En opinió de qui escriu i volent extrapolar un element més suggestiu que d'altres, el model de consum que la gran distribució contribueix a difondre té uns trets molt preocupants: el consumidor mitjà, fins i tot en els països rics i cultes de la Unió Europea, compra ràpidament aliments que potser s'han transportat amb dificultats des de l'altra part del món i igualment plens d'embalatges perjudicials per al medi ambient, en llença al cubell de les escombraries una mitjana del 25% (dades relatives al Regne Unit, però probablement extensibles als altres països de la Unió Europea) i en consumeix el 75% restant ingerint dosis excessives de sucres, conservants i greixos perjudicials per a la salut.

No és fàcil entendre fins a quin punt el model de venda basat en la gran distribució és responsable de les dinàmiques descrites, però segurament aquest sistema de venda dels aliments no és imparcial

Quins poders per al consumidor?

ÍNDEX

- *Les compres que faciliten la sobirania alimentària*
- *Quan el consumidor es converteix en productor*

LES COMPRES QUE FACILITEN LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA

Els altres articles que formen aquest recull tracten principalment de dos grans temes: com es produeixen actualment els aliments al món i com es distribueixen per a la venda. En aquest article intentarem encarar el tema de l'alimentació, partint del punt de vista que cadascun de nosaltres l'ha d'afrontar diàriament: com s'han d'escollir els aliments que mengem i, especialment, com s'han d'escollir si volem afavorir la sobirania alimentària?

Les propostes de compra i consum crític parteixen del supòsit que qui les pren en consideració vol intentar modificar hàbits alimentaris perjudicials per al medi ambient o la societat mundial. Algunes d'aquestes propostes són un simple acte de testimoni moral: qui, per exemple, no vol deixar menjar al plat no ho fa perquè el menjar pugui tenir una altra utilitat, sinó perquè moralment sap que és inacceptable malbaratar els aliments. Altres opcions, en canvi, volen produir un resultat concret a favor del medi ambient i/o de la societat mundial. En aquest article considerarem només aquestes últimes. Abans d'entrar en matèria, cal tenir present que fins i tot les opcions que busquen un resultat concret poden estar relacionades només amb l'entorn de qui les practica (per exemple, un vegetariana que renuncia a la carn per motius ètics, més que no pas per motius de salut) o bé poden buscar educar l'opinió pública per intentar modificar els comportaments dels altres ciutadans

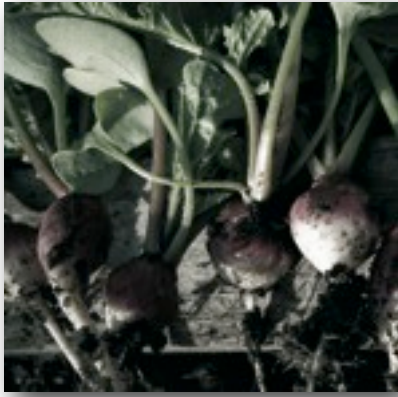
dans i influir en les decisions dels organismes públics o de les empreses privades. En aquest últim cas, el consum crític assumeix també un aspecte polític (en el sentit etimològic de desig de produir opcions a favor del bé comú). Les opcions relatives al consum que encarem a continuació són dues, l'una de tipus més individual que està relacionada amb el consum de carn, i l'altra de tipus més col·lectiu relacionada amb els grups de consum ecològic. Al paràgraf següent, en canvi, apuntarem la possibilitat que tenim cadascun de nosaltres de caure encara més radicalment en els consums, esdevenint productors d'una part dels propis aliments.

La carn i els seus perills

Moltes persones al món valoren la qualitat de l'alimentació d'una família sobre la base del consum de carn. La idea que els productes d'origen animal fan especialment bé i que són sinònim de benestar ha dominat als països occidentals durant molt temps i, fins i tot a Itàlia, només des de fa pocs anys, s'ha començat a comprendre que un alt consum de carn, en presència d'una alimentació equilibrada en altres components, fa més mal que bé. Però, més enllà dels aspectes relacionats amb la salut, la tendència a adoptar la carn de manera rellevant en la pròpia dieta té fortes conseqüències en el medi ambient i la societat mundial. A l'article "Els aliments s'estan transformant", hem intentat analitzar les principals que a continuació recordem de manera resumida:

- s'ha calculat que si l'enorme quantitat de cereals destinats a

l'alimentació del bestiar s'utilitzés directament per a l'alimentació humana, podria alimentar 2.500 milions de persones més;

- per produir el pinso necessari per alimentar els animals s'han hagut de conrear actualment prop del 33% de les terres conreables del món. I a aquestes, s'hi afegeixen els terrenys destinats directament a les pastures;
- es calcula que una hectàrea de terra pot satisfer les necessitats alimentàries de vint persones si s'hi conreen patates, pastanagues, arròs o blat, però només d'una sola persona si s'utilitza per produir carn bovina (tres persones en el cas de carn de conill o de porc).

A partir d'aquestes dades, cadascú pot:

- reflexionar sobre què pot ser socialment útil per practicar o promoure un estil alimentari que redueixi el consum de carn (sense eliminar-lo necessàriament, la varietat a escollir és naturalment personal),
- calcular fins a quin punt influeixen les pròpies decisions. En aquest punt pot ajudar recordar que en el pas dels cereals a la carn es perden 10.000 kcal per quilo.¹ Hem de destacar com alguns comportaments adequats des d'un punt de vista social i mediambiental, si es practiquen de manera coherent i s'expliquen a les altres persones, poden generar fenòmens d'emulació positiva.²

Els grups de consum ecològic

Un dels fenòmens més interessants dels últims anys en el

camp de les opcions de consum col·lectives és la difusió dels grups de consum ecològic, un moviment que vol afavorir la compra i el consum de productes alimentaris de cadena curta i/o de quilòmetre zero.³ Els motius que porten les persones a constituir un grup de consum ecològic són diverses i inclouen de manera simultània motivacions de tipus econòmic (estalviar en igualtat de qualitat), qualitatiu (obtenir aliments més bons i més sans), mediambiental (reduir el fenomen del transport dels aliments) i social (crear relacions entre persones i donar suport als petits productors locals). Nascut el 1994 a Faenza i difós principalment a la part central

¹ En realitat, els animals restitueixen en forma de carn només un percentatge baix de les calories vegetals consumides. Es considera que sovint l'alimentació animal es basa en cereals que podrien alimentar directament homes i dones.

² Actualment, el fenomen prevalent és el de l'emulació negativa; les noves classes mitjanes xineses, per exemple, viuen en un país que històricament ha perseguit un estil nutritiu molt sa, basat en la ingesta de begudes calentes (principalment el te) i en la renúncia als pocs productes animals disponibles (el formatge era pràcticament desconegut i la carn i la llet molt poc utilitzades). Durant els últims anys, el desig d'emular l'estil de vida occidental i el seu estatus simbòlic ha provocat una reducció del consum de productes vegetals i un augment fort del consum de carn.

³ El principi de la cadena curta és el de la reducció del nombre de passos del productor al consumidor. Els aliments sovint passen per moltes mans d'intermediaris abans d'arribar a la venda. Cadascun d'aquests intermediaris intenta treure'n un guany (que es treu al productor i/o es carrega al comprador final) i de posar en circulació només les varietats alimentàries que garanteixen uns bons beneficis econòmics.

El principi del quilòmetre zero, en canvi, és el de la màxima proximitat entre el lloc de producció d'un aliment i el de la venda.

De vegades, aquests dos principis poden coincidir, d'altres pot passar que un producte s'hagi venut després d'un procés de cadena curta sense que fos possible limitar el quilometratge. Un exemple interessant podria ser el dels productes conreats a Sicília en terres confiscades a la màfia (i, per tant, de gran valor simbòlic i social) cedits sense cap pas intermediari a un punt de venda del nord d'Itàlia.

del nord d'Itàlia, però amb experiències interessants també al sud, el moviment dels grups de consum ecològic va experimentar un desenvolupament important durant la primera dècada del 2000 i es va convertir també en objecte de determinades intervencions fiscals a favor seu a través de la llei financera del govern italià de l'any 2008.

Des d'un punt de vista concret, el funcionament d'un grup de consum ecològic és senzill. Es tracta d'un conjunt de persones, normalment entre quinze i cent, que decideix col·lectivament quins productes alimentaris (entre d'altres) comprar junts, a qui comprar-los i sobre la base de quins principis. Amb aquesta intenció, el grup prepara un o diversos punts d'emmagatzematge, s'organitza per recollir els productes al proveïdor i per distribuir-los als seus membres.

La relació entre els principis decidits pel grup i l'elecció del proveïdor és probablement l'element més innovador del moviment. Cada grup de consum ecològic territorial decideix on comprar segons una sèrie més o menys rígida de paràmetres: el paràmetre més estès és el de la compra preferencial a petits productors del territori local capaços de proveir productes de gran qualitat. La preferència per als productes biològics és habitual, però no és un paràmetre vinculant (hi ha pagesos que, tot i produir amb principis en gran part assimilables, no volen dur a terme tot el procés per obtenir la marca de reconeixement de producció biològica; una interpretació massa rígida els eliminaria). Els paràmetres addicionals poden ser de tipus eticopolític (per exemple, la preferència per les cooperatives de la marca Libera Terra que garanteix la provenença de terres confiscades a la màfia), o bé de tipus ambiental (per exemple, la compra de productes no alimentaris amb un important impacte positiu en l'àmbit ecològic: detergents biològics a granel, materials naturals per

repintar les parets de casa, etc.).

També des d'un punt de vista organitzatiu, el tipus de principis decisius del grup pot tenir implicacions diferents. Hi ha grups de consum ecològic que prefereixen mantenir-se en un nombre baix de membres, utilitzar un model organitzatiu el més informal possible (no es constitueixen en associacions, es mantenen al nivell de "grup d'amics") i desenvolupar totes les tasques com a voluntariat, normalment realitzant l'únic pas formal de decidir qui són els responsables dels diferents productes i quins procediments cal seguir per a les comandes i els lliuraments. Al costat oposat, hi ha els grups de consum ecològic que s'han constituït com a associacions de promoció social i que han contractat personal per a la gestió. De vegades, els grups més estructurats decideixen dur a terme fins i tot tasques que van més enllà del consum ecològic com, per exemple, la participació en activitats polítiques i formatives orientades a la defensa de l'aigua pública; en altres casos, decideixen unir-se a altres realitats territorials que s'ocupen de la producció, la compra i la venda segons principis similars (per exemple, cooperatives socials, botigues de venda de productes del comerç just i solidari) per construir autèntiques xarxes o districtes d'economia solidària (com que es tracta, tanmateix, d'àmbits que van més enllà del camp alimentari, no hi aprofundirem).

Per al qui estigui interessat a aprofundir en els principis i les experiències existents dels grups de consum ecològic italians, una realitat en evolució contínua, poden consultar el web www.retegas.org, un instrument ampli i complet que permet conèixer les diferents cares del moviment. En aquest punt, ens sembla important concloure aquesta descripció destacant la coherència amb els principis de la sobirania alimentària: els grups de consum ecològic afavoreixen el consum d'aliments locals, redueixen els

intermediaris, contenen l'impacte ambiental de la producció, vehiculen els aliments de bona/òptima qualitat i promouen processos d'addició i de discussió participativa sobre els temes de la producció i la compra d'aliments.

QUAN EL CONSUMIDOR ES CONVERTEIX EN PRODUCTOR

Al costat de l'experiència dels grups de consum ecològic, n'hi ha d'altres que es mouen seguint filosofies similars, una de les quals és la dels **mercats locals**, una sèrie d'experiències de comerç directe del productor agrícola al consumidor, que té el suport de Coldiretti, l'associació de representació i assistència de l'agricultura italiana. L'experiència dels mercats locals té el seu punt de força en l'eliminació dels intermediaris, factor que permet garantir un guany superior per als agricultors i, al mateix temps, un cost inferior per als consumidors (a més d'una reducció dels embalatges i els transports).

Un graó més amunt de l'escala de la sobirania alimentària trobem, en canvi, les experiències d'autoproducció la característica de les quals és superar la divisió històrica entre el productor i el consumidor sobre la qual es basa l'existència dels mercats. Evidentment no es tracta d'una solució que pugui, tampoc en perspectiva, eliminar la necessitat de comprar quotes significatives d'aliments als revenedors ni d'una novetat absoluta (els horts sempre han existit al marge o a dins de les ciutats). Els elements nous que porta l'experiència dels nous agricultors urbans són el grau de consciència ideal (és una decisió que prenen les persones sovint de tradició familiar no pagesa com a acció de resposta a la crisi alimentària i a la mercantilització dels aliments) i el nou ús d'espais que abans estaven destinats a funcions merament decoratives. Si partim d'una teoria suggestiva segons la qual per donar verdures fresques a una família de quatre

persones per tot un any fan falta menys de sis metres quadrats i menys de dues hores de feina a la setmana, s'han desenvolupat teories i pràctiques relatives als **horts de ciutat**, que es poden col·locar a tres tipus d'espais: al balcó, al condomini o a l'interior de petites zones verdes urbanes (sempre que, en cada cas, estiguin lluny de la contaminació de les carreteres de circumval·lació). La decisió del president dels Estats Units Obama de crear públicament un experiment d'hort al jardí de la Casa Blanca i la imatge de la seva dona que l'any 2009 l'inaugurava a cops d'aixada, ha donat un èmfasi mediàtic rellevant al moviment i n'ha incrementat els membres. Fins i tot aquí, més enllà del valor immediatament lligat a la producció alimentària, l'opció de l'hort urbà assumeix significats addicionals. En primer lloc, hi ha la possibilitat de donar espai a la sociabilitat i a les dinàmiques de producció participada. Van en aquest sentit les experiències d'horts compartits, en què un grup d'amics s'organitza col·lectivament en la feina i en les decisions relacionades amb els principis; sovint experiències similars es recolzen en el suport d'autoritats locals sensibles que posen a disposició els terrenys i demanen als usufructuaris el respecte d'alguns principis (per exemple, la prohibició de l'ús dels pesticides, l'adherència a la producció biològica, etc.). En segon lloc, l'hort pot tenir una funció pedagògica per als infants i els joves que en créixer a la ciutat tenen ben poques possibilitats de conèixer la natura, els seus cicles i la feina mil·lenària que els homes i les dones (especialment aquestes últimes, element fonamental de la història de l'agricultura) han realitzat i realitzen encara avui dia per adreçar-ne els fruits a la satisfacció de les necessitats humanes.

El poder de la publicitat

ÍNDEX

- Marques històriques
- Els formats de la publicitat
- Indefensos davant la pantalla
- L'anunci a classe

MARQUES HISTÒRIQUES

L'eficax poder de les formes publicitàries ja era notable per a la humanitat en èpoques en què els mitjans de comunicació de massa encara no existien: el primer fenomen "publicitari" que la història recorda va aparèixer cap a l'any 1000 aC a la ciutat grega de Tebes justament quan s'oferia públicament la recompensa d'una moneda d'or per a qui trobés un esclau desaparegut. Fenòmens similars s'estenien per l'Atenes de Pèricles, per la Roma de Cèsar i per Pompeia, però el primer manifest publicitari (almenys al món occidental) es va produir dins del context del naixement de la impremta i feia referència a la promoció, l'any 1482, d'un esdeveniment religiós dut a terme per Jean Du Pré a la catedral francesa de Nôtre Dame de Reims. La difusió de la impremta va oferir a la publicitat un enorme vehicle de desenvolupament: el primer anunci feia referència a una marca d'aigua mineral a la "Gazette" de Renaudot el 1631. A partir d'aquest moment, la impremta i la publicitat van créixer de manera simultània. També a Itàlia, el primer anunci era d'aigua mineral (l'aigua de la reina d'Hongria) al "Protopiornale Veneto Perpetuo" de Venècia a finals del segle XVII.

El primer esdeveniment publicitari es va organitzar, en canvi, el 1700 per part dels fabricants

del te "Twining": als ports britànics, juntament amb l'arribada a Orient dels vaixells carregats de fulles, sonaven concerts de música de benvinguda. Al París de finals del segle XIX, a més del cinema, els germans Lumière van inventar la publicitat en moviment i el primer anunci autèntic va ser d'una marca d'una beguda alcohòlica, la Dewar's Scotch Whisky, el qual va durar 30 segons. És l'època en què neix la idea "*it pays to advertise*" (fer publicitat és rendible) i, fins i tot a través de normes legislatives cada cop més confuses, la publicitat es converteix en el que és actualment: la manera com les empreses entren en contacte amb els consumidors, cada cop més de la mà del màrqueting, l'estratègia general de difusió de la marca i dels productes (preus, comunicacions, canals de venda, etc.). Durant el segle XX, les tècniques i els continguts publicitaris van experimentar una forta expansió i van ser un dels mitjans més eficaços per fer créixer el consumisme i difondre models de consum insostenibles.

ELS FORMATS DE LA PUBLICITAT

Durant les últimes dècades, la manera de fer publicitat ha canviat respecte a les formes i els continguts i ha trobat mètodes cada cop més eficaços per al seu objectiu: vendre el màxim possible. Les modalitats tradicionals es podien definir, principalment, de manera "denotativa", val a dir que es valien de formes exclusivament descriptives (del producte, de la seva utilitat, de la seva qualitat). Actualment es defineixen, en

canvi, com a "connotatives": els mecanismes publicitaris s'han enriquit amb significats simbòlics que poden prescindir cada vegada més de les característiques del producte i que n'assenyalen principalment d'altres. Les mercaderies esdevenen, així, símbols de valors i estils de vida. La publicitat és promotora d'autèntics models de comportament mitjançant la vehiculació d'imaginari que tenen poc a veure amb el valor del producte i cada cop està més deslligada de la realitat, fins i tot a causa de la competència de productes similars a subproductes cada vegada més difosos. L'erudita i docent universitària Patrizia Rodi classifica en cinc tipus els formats de publicitat més utilitzats i que s'han mantingut a través del temps que enumerem a grans trets per oferir una orientació sobre una possible tasca de descodificació dels missatges publicitaris.

El primer es defineix com a "*Product-info format*" (format d'informació del producte) i és exclusivament informatiu, proporciona informacions sobre les característiques del producte o sobre la modalitat d'ús. Un exemple clàssic és la "Sopa de llauna xxx: bona, nutritiva, ràpida de preparar". Actualment, aquest format està en desús des del moment en què es contradiu amb la necessitat de diferenciar-se dels altres, els quals reclama la competència cada cop més cruel.

El segon format és el "*Product-image format*" (format d'imatge del producte), segons el qual "el producte està associat a un bé i a un entorn apetitosos per després transferir les caracte-

rístiques d'aquest bé o entorn al producte, el qual n'esdevé un símbol, una imatge". Essencialment, qui gaudeix del producte en compra automàticament la mateixa singularitat.

El tercer, en canvi, és el "*Personalized format*" (format personalitzat) i l'associació es defineix "sobre les qualitats personals i la implicació que suggereix la capacitat del producte de provocar transformacions personals". Fins i tot a través de l'ús d'un testimonial, conegut i construït *ad hoc*, el gaudi del producte farà assemblar el consumidor a aquest model. Sovint els protagonistes són atletes o models vencedors de la societat.

El quart model es troba sovint en la reclamació dels productes alimentaris i les begudes. Es tracta del "*Lifestyle format*" (format d'estil de vida), segons el qual el producte s'associa a estils de vida desitjables, escollint un determinat grup o situació social i representant-lo tot col·locant al centre l'objecte a consumir. "La comunicació publicitària gira al voltant del sentit de pertinença, de la representació d'un valor comunitari, elitista i exclusiu". Dos exemples clàssics són el món del Mulino Bianco, creat els anys vuitanta o la Coca Cola.

Finalment, el "*Non-ad format*" (format sense anuncis) té l'objectiu d'atraure l'atenció visual i se situa sobretot en l'àmbit de les grans marques molt famoses i reconegudes, com ara Nike, Adidas o Benetton amb el resultat de promocionar tota la marca i no sols uns productes determinats.

Aquests formats no consumeixen la gamma del present: el de la comunicació publicitària és un terreny de recerca i experimentació continu en què les velles i les noves formes conviuen i es compenetren, igual com encara conviuen alguns rastres dels vells i nous formats. Sovint trobem la publicitat de la gran distribució referida als productes alimentaris: jugant generalment amb la conveniència del preu o amb la qualitat (o

amb la relació de totes dues coses), les cadenes d'hipermercats i supermercats promocionen la utilitat de consumir en els seus centres i també de consumir els productes de la seva marca. Destaquem que a Itàlia, encara que la tendència és present arreu del món, la publicitat la fan poques empreses de grans dimensions: el 2008, per exemple, el 20% de tota la despesa publicitària en impremta italiana, la van fer només 20 empreses, mentre que el 80% restant l'ocupaven 600 marques. La indústria alimentària gasta quantitats ingents per promocionar els propis productes: "al primer lloc de les inversions en publicitat per sector, hi trobem el de l'alimentació que va fins i tot per davant del sector automobilístic". L'any 2009, a Itàlia, les poques grans empreses alimentàries es van gastar més de mil milions d'euros en publicitat. Són les marques cada vegada més presents en els centres de la gran distribució, l'expansió de la qual va de bracet amb la de les grans empreses (vegeu els articles "Les multinacionals de l'agricultura" i "La gran distribució").

INDEFENSOS DAVANT LA PANTALLA

Hem vist com la publicitat és un instrument eficaç per imposar models de consum i induir a la compra de productes de la utilitat real dels quals podem prescindir. Aquesta eficàcia es manifesta sobretot en els infants i els joves, els quals tenen menys defenses per reconèixer i desxifrar els missatges que els arriben. S'ha calculat que, a França, un nen de dotze anys ha vist de mitjana més de 100.000 anuncis publicitaris a la televisió. En la franja d'edat que arriba fins als sis o set anys, la publicitat es considera l'espectacle més interessant pel fet que està en sintonia amb les característiques mentals dels infants (concisió i repetitivitat). Molts estudiosos han demostrat que el poder que exerceixen els espots sobre els més petits

augmenta també a causa de la funció "educativa" que la televisió exerceix en substitució de la de la família en la descoberta del món. Els nens no sols són consumidors, sinó que són sobretot els que influeixen en les decisions dels seus pares a l'hora de comprar i seran els futurs compradors.

A Europa, de mitjana, cada deu minuts s'indueix un nen a menjar alguna cosa; a Itàlia, s'ha calculat que això succeeix cada cinc minuts. Un nen que mira la televisió tres hores al dia, veu cada any aproximadament 32.850 anuncis d'aliments. A més de l'exaltació dels gustos fonamentals (dolç i salat), es produeixen circumstàncies ideals com ara famílies felices, jocs, atmosferes de plenitud i llibertat que, per la llei més senzilla del mercat publicitari, passen al producte amb la propietat transitiva.

Sobre aquest tema, són importants els resultats d'una recerca de la cadena de distribució Coop Italia coordinada per Marina D'Amato, catedràtica de sociologia a la Universitat de Roma Tre, amb l'assessorament de l'Observatori de Pavia. En l'examen durant dues setmanes de vint-i-quatre canals europeus al llarg de tres hores de programació diària, s'han registrat al nostre continent un total de 5.563 anuncis d'aliments. En el cas italià, en què s'han examinat les sis xarxes Rai i Mediaset, els espots d'aliments han estat 1.256. La recerca de Coop també ha demostrat que, al nostre país, prop del 36% de la publicitat promociona productes plens de calories, com ara els dolços i els brioixos, els refrigeris dolços o salats o les cadenes de menjar ràpid amb els seus productes. Cap d'aquests anuncis no es fixa en la importància de consumir aquests productes amb moderació. Respecte als altres països europeus, Itàlia predomina amb la publicitat de pasta, pa i cereals, en especial, els dolços, i els productes de pastisseria, mentre que dedica un percentatge inferior als

espots de lactis, en especial de iogurts i begudes a base de llet. L'anàlisi destaca de manera crítica que els productes hipercalòrics, pensats en gran part per picar entre àpats, es dirigeixen principalment a un públic jove. A Itàlia, és el cas dels anuncis de menjar ràpid, cada cop més adreçats a un públic jove, de la publicitat dels refrigeris dolços o salats, adreçada als joves en el 75% dels casos, de la publicitat de dolços i brioixos que té com a objectiu els adolescents en el 43% dels casos.

L'ambientació de l'espot destaca sovint la diversió, la felicitat, l'entusiasme i l'eroticisme: el 64% dels anuncis d'aliments italians afegeix al menjar el plaer i l'entorn lúdic gairebé sempre hi és present. Tal com hem vist, nens i adolescents constitueixen l'objectiu privilegiat dels productes amb un alt poder calòric (amb els riscos i les conseqüències dels models alimentaris equivocats que causen fins i tot obesitat i trastorns alimentaris).

En canvi, a Itàlia, han desaparegut quasi del tot els anuncis sobre educació alimentària. La coordinadora de la recerca europea de Coop destaca que "la situació italiana és pitjor que la mitjana europea. Les diferències numèriques entre els països considerats són enormes: Suècia, per exemple, transmet només una quinzena part dels espots que es transmeten a Polònia i prop d'una desena part dels que es transmeten a Itàlia. Cap anunci transmès a la nostra televisió no convida a consumir amb moderació aliments rics en sucre, greixos i sal; en canvi, la idea d'utilitzar la publicitat per ensenyar a menjar bé és una pràctica utilitzada a Espanya, la Gran Bretanya, Polònia i Portugal". Els nens, a més d'objectiu, es converteixen també en vehicle: en el 28% dels anuncis d'aliments, quan es parla de productes rics en calories, són protagonistes. Hem vist que la família duu a terme una funció important, no en termes de missatge o judici conscient i

informat sobre els productes, sinó com a presència tranquil·litzadora.

L'ANUNCI A CLASSE

Una tendència recent, que experimenta el risc constant d'accentuar-se a causa dels cada cop menors recursos públics destinats a l'escola, és la presència de missatges publicitaris de forma variada dins de les escoles. És un fenomen nascut als Estats Units i que s'ha difós ja des de fa algunes dècades: contractes signats, per exemple, per part de Coca Cola amb les escoles per assegurar-se el monopoli en la difusió de la beguda a canvi d'un percentatge de les vendes per a l'escola; llibres de text subministrats per Pizza Hut als estudiants en funció del nombre de pizzes consumides; publicitat de Mc Donald's en els llibres de text. Aquest tipus de fenòmens fan que cada vegada més les escoles i les universitats s'assemblin a autèntics centres comercials.

Tanmateix, la introducció publicitària directa no és l'única opció per a les grans marques de la indústria alimentària: sovint intenten actuar com a vehicle d'autèntica educació alimentària, subministrant de manera gratuïta publicacions i reculls educatius als professors. A França, Coca Cola distribueix a 4.000 professors de tecnologia un arxivador que conté articles sobre la història de la multinacional o bé Kellogg's o la cadena Leclerc envien a les escoles reculls pedagògics d'educació alimentària elaborats per ells mateixos.

A Itàlia encara no existeixen fenòmens com els que hem esmentat per als Estats Units, però augmenten les activitats similars també a causa del tema sobre el qual es dedicarà l'Exposició Universal del 2015 de Milà, "Alimentar el planeta, energia per a la vida". En col·laboració amb l'empresa organitzadora de l'esdeveniment (Expo 2015 S.p.A.), multinacionals com Nestlé, per

exemple, estan entrant a les escoles subministrant-los publicacions o autèntiques intervencions amb l'objectiu declarat d'educar en un consum alimentari (...) en línia amb els propis principis. L'intent evident és el de fer-se publicitat, acreditar-se com a "marca educativa i empresa responsable" i "fer-se un rentat d'imatge" que sovint té la reputació de poc noble a causa de conductes perjudicials per als països pobres, com la difusió de llet en pols en entorns d'higiene precària, condemnada fins i tot per les Nacions Unides. En general, apuntar a la responsabilitat ambiental i a la naturalesa del producte és una pràctica molt difosa entre les grans empreses, conscients de la importància creixent que els consumidors donen a temes com l'autenticitat i la naturalesa dels aliments. Darrere de missatges publicitaris seductors, sovint s'hi amaguen senzillament intents eficaços de "green washing"¹ o màrqueting pur. En una competició a la qual s'accedeix cada cop més per treure'n profit, fins i tot les escoles i els estudiants que hi creixen són vistos com una reserva potencial de clients. El recull didàctic que teniu a les mans vol ser, en canvi, un intent d'introduir a l'escola una idea ben diferent: la importància d'una alimentació sana, nutritiva, natural, agroecològica i provinent d'una agricultura i una modalitat productives que respecten la Terra i les persones que la treballen.

¹ S'entén per "Green washing" l'apropiació injustificada per part de les grans empreses de presumptes virtuts ambientalistes per desviar l'atenció de les pròpies responsabilitats socials i/o ambientals.

Literatura i qüestió agrària. El Nord global

ÍNDEX

- *La funció didàctica de la literatura en les qüestions socials*
- *Ignazio Silone: Fontamara*
- *John Steinbeck: The grapes of Wrath (El raïm de la ira)*
- *La cançó popular: Polesine*

LA FUNCIO DIDÀCTICA DE LA LITERATURA EN LES QÜESTIONS SOCIALS

En l'estudi de les temàtiques socials, la literatura sovint pot servir per a "trencar el gel" de manera evocativa, transmetent insinuacions que fomentin en els estudiants la connexió amb les pròpies presciències i/o el desig de saber més sobre els temes tractats. Altres vegades, la literatura pot il·lustrar amb gran especificitat i concreció les informacions i les interpretacions contingudes en els estudis socials, altres vegades esdevenen fonts de coneixement documental sobre situacions específiques. En la preparació d'aquest article i el següent, hem intentat escollir fragments literaris que responguessin a tots aquests objectius. Des d'un punt de vista metodològic, s'ha realitzat la tasca de la següent manera:

- recollint materials que sabessin explicar amb tons intensos i suggeridors els problemes del món de la pagesia, posant en relleu sobretot les històries de les grans dificultats relacionades amb la feina i les relacions de propietat;
- dividint els materials en funció de la seva provenença geogràfica.

Nord global i qüestió agrària.

L'article uneix autors provinents de dos països amb característiques generals notables per la major part dels lectors: Itàlia i els Estats Units. Cada fragment es va escriure entre els anys trenta i seixanta en un període en què les qüestions agràries encara tenien un gran pes en la

realitat i en la imaginació europees i nord-americanes.

A més, per oferir la màxima varietat d'aproximació, hem seleccionat, juntament amb fragments de novel·les cèlebres, una de les cançons més interessants del gran repertori popular i d'autor que tracta de temes agraris: la veneciana *Polesine*, coneguda també com a *Tera e Aqua*.

IGNAZIO SILONE: FONTAMARA

En un dels esdeveniments literaris italians més importants del 900, Ignazio Silone (1900-1978) del Abruços, durant els anys trenta, va descriure amb gran implicació les vicissituds dels pobres pagesos de Fontamara, ciutat imaginària de les seves terres.

En aquest fragment es descriuen dos dels problemes més impor-

tants que des de sempre han afectat la vida dels pagesos: d'una banda, la prepotència dels poderosos i de les autoritats públiques aliades i, de l'altra, l'etern tema del control de les fonts d'aigua.

Quan hi ha fam, els *cafoni* no han tingut més que una sola sortida: devorar-se els uns als altres.

A Fontamara ja no hi havia dues famílies que es mantinguessin en bones relacions. Bastava qualsevol pretext sense importància per desencadenar violentes baralles. Les baralles començaven de dia, entre les dones i les criatures, i es reprenien al vespre, quan els homes venien del treball. Una vegada es tractava d'una mica de rent demanat en préstec i que no havia estat tornat, una altra vegada d'una rajola, o d'un barril, o d'un tros de llauna, o d'un tros de fusta, o d'una gallina, o d'una mica de palla. Quan hi ha misèria, els motius per barallar-se es presenten deu vegades al dia. Per a nosaltres, però, el motiu dels motius seguia sent l'aigua del rierol. (...)

El notari va avançar cap a nosaltres i va llegir l'acord establert entre la població de Fontamara i l'Empresari per a la distribució de les aigües.

—L'acord és claríssim

—digué—. Tres quarts d'aigua aniran pel nou canal construït per l'Ajuntament, i els tres quarts de l'aigua que resta continuaran per la vella sèquia.

—¡No és així! —va protestar immediatament, i amb tota la raó, Pilato—. L'acord diu tres quarts i tres quarts. Res més. Doncs, meitat i meitat. És a dir, tres quartes parts per a nosaltres i tres quartes per a l'Empresari. La mateixa quantitat d'aigua per a cadascú.

—No, ni parlar-ne —començà a cridar Losurdo—. L'acord no és així. Diu que nosaltres ens hem de quedar amb les tres quartes parts de l'aigua, i la resta, si és que n'hi ha, però, com que l'aigua és poca, és possible que no n'hi hagi, la resta serà per a

l'Empresari, i encara així en sortirem perjudicats.

—Tres quarts i tres quarts, això és un engany del dimoni —vaig dir jo perdent la paciència—. Mai no s'ha sentit una cosa tan extravagant. La veritat és que l'aigua és de Fontamara, i ha de continuar sent de Fontamara. (...)

Però el terraplè de la carretera i la multitud de carrabiners i autoritats que rodejava els dos especialistes vinguts a regular la distribució de l'aigua, ens impedièren de veure de quina manera anaven a ser interpretats els maleïts «tres quarts i tres quarts». (...)

Va ser Scarpone el primer que va assenyalar que el nivell de l'aigua començava a baixar. Tot i que ningú de nosaltres no pensava que el volum de la nostra aigua restaria intacte, en veure que el nivell de la sèquia baixava lentament, ens vam posar tots a cridar i a imprecicar contra l'Empresari i els senyors que l'acompanyaven. El nivell de la nostra aigua va anar descendant fins a la meitat de la sèquia, però no s'hi va aturar.

—¡Lladres, lladres, lladres!

—cridàvem nosaltres.

La Quaterna, la Ricciuta, la filla de Cannarozzo, Giuditta, la Limona, Marietta i d'altres dones, es van agenollar i es posaren a xisclar les malediccions més terribles que els venien al cap, amb els punys closos i els braços alçats contra el cel.

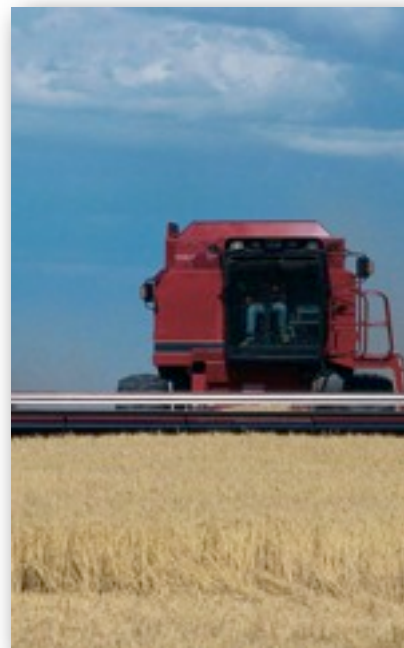
—¡Que perdin tanta sang com aigua ens volen robar! (...)

—Es podria establir un termini, passat el qual l'aigua de la sèquia tornaria íntegra a Fontamara —proposà don Circonstanza—. Això tranquil·litzaria els fontamaresos. Es veuen legalment privats de l'aigua, sí. Però aquesta privació no serà eterna. Que algú faci una proposta.

—Cinquanta anys —va proposar l'Empresari.

Un udol indignat fou la nostra rèplica a aquella desvergonyida proposició; però cridaven inclús els qui no l'havien sentida. (...) (Més tard ens van dir que la privació de l'aigua duraria deu

lustres, i que aquesta proposta havia estat feta a favor nostre per don Circonstanza; però ningú de nosaltres no sabia quants mesos o quants anys eren deu lustres.)¹

**JOHN STEINBECK:
THE GRAPES OF WRATH
(EL RAÏM DE LA IRA)**

Escrit durant el període de la gran crisi posterior al 1929, inclou el relat de tots els mecanismes que generen injustícies i desigualtats en el món de la pagesia. Els Estats Units dels anys trenta de la ploma de Steinbeck es converteixen en el microcosmos de cadascuna de les vivències dels petits agricultors del món.

Entre tants fragments possibles, hem donat preferència a dos: en el primer, es descriu el destí dels parcners del cotó (és a dir, dels petits cultivadors que llogaven la terra a un latifundista al qual donaven a canvi un alt percentatge de la collita), substituït per l'avenç de la mecanització (vegeu l'article "De l'agricultura familiar a l'agricultura industrial"); en el segon, es descriu el mecanisme del naixement del latifundi a Califòrnia.

¹ N. de la T.: Fragment extret de la traducció catalana de Joan Fuster: Ignazio Silone. Fontamara. Barcelona: Edicions de 1984, 1987.

La pèrdua de la terra

Els propietaris de les terres vingueren a les terres o, més sovint, hi vingueren els seus portaveus. Venien amb cotxes tancats i examinaven la terra seca amb els dits, i a vegades portaven sondes gegantines per fer anàlisis del sòl. Els parcers, des dels seus corrals assolellats, observaven amb neguit els cotxes tancats que recorrien els camps. Finalment els propietaris arribaren fins als corrals, a tocar de les cases, i de dins els cotxes estant parlaren a través de les finestretes. (...)

Alguns propietaris eren amables perquè els sabia greu ésser cruels i d'altres eren impassibles perquè ja feia molt de temps que havien descobert que no es pot ser propietari si no s'és impassible. I tots ells estaven atrapats dins alguna cosa que era més gran que ells mateixos. Alguns avorrien les matemàtiques que els manaven, d'altres en tenien por i d'altres idolatraven les matemàtiques perquè s'hi trobaven a recer dels pensaments i dels sentiments. Si la terra era propietat d'un banc o d'una companyia financera, «aleshores», deia el propietari, «el Banc –o la companyia– necessita... vol... insisteix a... exigeix de tenir...», com si el Banc o la Companyia fossin un monstre amb pensaments i sentiments que els hagués agafat amb una trampa. Aquests propietaris no se sentien responsables del que feien els bancs o les companyies, car ells eren homes i esclaus, mentre que els bancs eren màquines i amos alhora. Alguns propietaris se sentien una mica orgullosos d'ésser esclaus d'uns amos tan impassibles i poderosos. De dins els cotxes estant, els propietaris s'explicaren. Aquesta terra és pobra, ja ho sabeu, i prou que us hi heu escarrassat, Déu, n'és testimoni.

Els parcers, ajupits sobre els talons, feien que sí amb el cap i rumiaven i feien dibuixos a la pols; i sí, ho sabien, Déu n'era testimoni. Si tan sols la pols no volés. Si tan sols la capa super-

ficial del sòl romangués, aleshores potser la situació no seria tan greu.

Els propietaris continuaren presentant els seus arguments. La terra com més va més s'empobreix, ja ho sabeu. I també sabeu què li fa el cotoner, a la terra: la roba, en xucla tota la sang.

Els homes ajupits feien que sí amb el cap: ho sabien, Déu n'era testimoni. Si tan sols poguessin alternar els conreus, aleshores potser podrien injectar sang nova a la terra.

Tant se val, ara ja és massa tard. I els propietaris els explicaven la manera de fer i de pensar d'aquell monstre que era més fort que ells. Un home pot conservar les seves terres si en treu prou per anar menjant i per pagar els impostos; un home sí que ho pot fer.

Sí, ho pot fer fins que un dia la collita es malmet i ha de demanar un emprèstit al banc.

Però, sabeu què passa? Un banc o una companyia no ho poden fer, això, perquè aquests éssers no respiren aire, no mengen salums. Ells respiren beneficis. Mengen l'interès del diner. Si no n'obtenen, es moren igual que us moririeu vosaltres sense aire, sense salums. És trist, però és així. Què hi farem. (...)

Finalment els propietaris van exposar les seves conclusions. El sistema de parceria s'ha acabat. Un home dalt d'un tractor pot fer la feina de dotze o catorze famílies. Li pagarem un jornal i ens quedarem la collita sencera. Ho hem de fer per força. I no ens agrada pas haver-ho de fer. Però el monstre està malalt. Alguna cosa li ha passat al monstre.

Però amb els cotoners mataran la terra.

Ja ho sabem. Hem de collir el cotó ben aviat, abans no es mori la terra. Després ens la vendrem. A moltes famílies de l'Est els agradaria tenir un tros de terra pròpia.

Els parcers miraren amunt esverats. Però, i a nosaltres, què ens passarà? De què menjarem?

Haureu de deixar les terres [a Califòrnia, NdA]. Les arades

traspassaran el llindar de les portes.

El latifundi a Califòrnia

Temps era temps que Califòrnia pertanyia a Mèxic i les terres de Califòrnia, als mexicans. Això fou així fins que una horda d'americans esparracats i febrils s'hi va obrir pas per força. I aquests americans tenien tanta fam de terra que s'emparaven de la d'altri. Van robar les terres de Sutter i les terres de Gerro, s'empararen de les concessions i les parcel·laren, rondinaren i s'esbatussaren, aquells homes afamats i frenètics. I les terres que havien robat, les guardaven amb pistoles. Aviat van aixecar cases i graners, van rompre la terra i van sembrar-la. I d'aquesta manera, esdevingueren posseïdors i tot seguit propietaris.

Els mexicans no tenien força ni gana. Van sucumbir perquè no hi havia res al món que ells volguessin amb la mateixa frenesia amb què els americans violen la terra.

Amb el temps, els ocupadors il·legals van deixar de ser ocupadors il·legals i es van convertir en propietaris. Els seus fills van créixer en aquelles terres i hi van tenir fills al seu torn. Aleshores van deixar de sentir aquella fam, la fam bestial, el rosec, la fam punyent de terra, d'aigua i de sòl i d'un cel clement, de la ufana de l'herba verda, de la inflor de les arrels. Totes aquestes coses els pertanyien tan completament que ja no hi paraven esment. Havien deixat de sentir aquell desig que els esquinçava l'estómac, el desig ardent d'un acre de terra fèrtil i d'una fulla lluent per llaurar-lo, de semença i de les antenes d'un molí al batent del vent. Ja no es llevaven a les fosques per sentir el primer xerroteig dels ocells endormiscats i el vent del matí al voltant de la casa mentre ells esperaven la primera claror per anar cap als acres que els eren tan cars. Tot això s'havia perdut. Ara les collites es calculaven en dòlars i la terra es valorava en capital més interessos, i les

collites es compraven i es venien abans fins i tot de ser plantades. Aleshores una mala collita, una secada i una riuada ja no eren petites morts dins la vida, ans simples pèrdues de diner. I el diner aprimà l'amor d'aquells homes, i l'antiga ferotgia s'escolà en formes d'interès, fins que a l'últim van deixar de ser grangers i esdevingueren petits botiguers de collites, petits manufacturadors que havien de vendre abans de poder fabricar. Aleshores els grangers que no havien après a ser bons botiguers van perdre les seves terres, les quals van anar a parar a les mans dels bons botiguers. Tant se valia si un home tenia cap i mans amoroses per a la terra i les coses que hi creixen; si no era un bon botiguer no aconseguir sobreviure. Amb el temps, els homes de negocis es feren els amos de les granges, i la grandària de les granges va augmentar i el nombre de granges va minvar.

L'agricultura esdevingué indústria i els propietaris seguiren els passos de Roma –és clar que ells no ho sabien. Van importar esclaus –és clar que ells no en deien esclaus–: xinesos, japonesos, mexicans, filipins... «Aquesta gentussa viuen d'arròs i de mongetes», deien els homes de negocis. «Passen amb ben poca posa. No sabrien pas què ferne, d'un bon jornal. Déu meu, mireu com viuen. Déu meu, mireu què mengen. I si alcen la cresta, deporteu-los.»

I la grandària de les granges augmentava continuament i el nombre de propietaris minvava sense parar. I a la terra, hi va quedar només un grapat llastimós de grangers. I hom apallissà els serfs importats, els esporuguí i els matà de gana fins que els uns se'n van tornar cap a casa seva i els altres es van tornar ferotges i van ser morts o expulsats del país. I la grandària de les granges continuava augmentant i el nombre de propietaris continuava minvant.

I el producte de la terra també va canviar. Els arbres fruiters van ocupar la terra campa, i als deltes va proliferar –prou per

poder alimentar el món sencer– la verdura: enciams, col-i-flores, carxofes, patates... els fruits de la claudicació. Un home pot manejar una dalla, una arada i una forca sense haver d'ajupir-se, però ha d'arrossegat-se com una cuca entre les rengleres d'enciams, ha d'encorbar l'esquena i estirar el sac llarguer entre les rengleres de cotoners, ha de recórrer el planter de les col-i-flores de genollons, igual que un penitent.

I va passar que els propietaris de les granges van deixar de treballar-hi. Ara menaven granges de paper; havien oblidat la terra, la seva olor i la seva textura, i recordaven només que ells n'eren els propietaris, recordaven només els diners que la terra els havia fet guanyar o perdre. Hi va haver granges que van créixer tant que un home sol ja no era capaç de menar-les.²

GIGI FOSSATI: POLESINE (MÚSICA DE SERGIO LIBEROVICI)

Una cançó preciosa del 1961 sobre la fatiga de la feina de la pagesia. Amb l'ajuda de la llengua veneciana de Polesine, Gigi Fossati (1900-1986), poeta de Vicenza establert a Rovigo, explica mitjançant una mena de rima amarga el gran pes d'una terra monòtona i ineludible. La cançó es troba a Internet, cantada per Giovanna Marini³.

Tera e aqua, aqua e tera/da putini che da grandi/ «Siora tera, ai so comandi/siora aqua, bonasera/ bonasera».

Tera e aqua! Se lavora/ soro un sole che cusina/ Tera e aqua! A la matina/ se scomissia de bonora/ de bonora.

Tera e aqua! Tera nuda/ gnente piante, gnente ombria/ Sta fadiga mai finia/ la comanda che se suda/ che se suda.

Tera e aqua! A mezzogiorno/ quel paneto che se magna/ no gh'è aqua che lo bagna/ e gh'è aqua tuto intorno/ tuto intorno.

Tera e aqua! Co vien sera/ tuti intorno, dona e fioi/ a una tecia de fasoi/ se ghe fa un bona siera/ bona siera.

Tera e aqua! Po la la note/ se se buta sora el leto/ e se sogna, par dispeto/ aqua e tera, piene e rote/ piene e rote.

Sempre aqua e sempre tera/ da putini che da grandi/ « Siora tera, ai so comandi... »/ po se crepa e... bonasera/bonasera.

(Terra i aqua, aqua i terra / tant de petits com de grans. / "Senyora Terra, t'obeïm. / Senyora aqua, bona nit, / bona nit."

Terra i aqua! Treballem / sota el sol que crema... / Terra i aqua! Al matí / es comença de bona hora, / de bona hora.

Terra i aqua! Terra nua / gens de plantes, i gens d'ombra. / El cansament mai no acaba / i ens fa suar, / ens fa suar.

Terra i aqua! Al migdia / aquell pa que ens mengem / no hi ha aqua per remullar-lo / però hi ha aqua a tot el volt, / a tot el volt.

Terra i aqua! Quan arriba la nit / la dona i els fills són tots al volt / d'una olla de fesols / que els fan fer una bona cara, / bona cara.

Terra i aqua! I a la nit, / quan ens ajaïem al llit / somniem, amb cert menyspreu, / aqua i terra, inundacions i sequera, / inundacions i sequera.

Sempre aqua i sempre tera, / tant de petits com de grans. / "Senyora Terra, t'obeïm..." / i després morim... i bona nit, / bona nit.)

² N. de la T.: Fragments extrets de la traducció catalana de Mercè López Arnabat: John Steinbeck. *El raïm de la ira*. Barcelona: Edicions 62, 1993.

³ www.youtube.com/watch?v=ry-NrTYSq6I

Literatura i qüestió agrària.

El Sud global

ÍNDEX

- *Sud global i qüestió agrària*
- *Jorge Amado: Terras do sem fin (Terres del sense fi)*
- *Ngugi wa Thiong'o: Petals of blood (Pètals de sang)*
- *Chico Buarque d'Holanda: Funeral de um lavrador (Funeral d'un treballador)*

SUD GLOBAL I QÜESTIÓ AGRÀRIA

Fins i tot el Sud global ha explicat a través de la literatura el món rural i els nombrosos problemes que l'afecten. En aquest article, hem escollit un autor llatinoamericà, la rellevància internacional del qual és molt àmplia (el brasiler Jorge Amado) i un autor africà menys conegut. Si llegim de manera comparativa els fragments d'aquest article i de l'article relatiu al Nord global, hi apareixen moltes similituds temàtiques, encara que la cruesa del relat d'Amado i la presència imminent del neocolonialisme en el relat de Ngugi wa Thiong'o restitueixin al Sud la seva especificitat. També, en aquest article, hem decidit incloure-hi una cançó d'autor, escrita per un dels màxims exponents de la música popular llatinoamericana: el cantautor i escriptor Chico Buarque d'Holanda.

JORGE AMADO: TERRAS DO SEM FIN (TERRES DEL SENSE FI)

L'escriptor brasiler Amado (1912-2001), durant el primer període de la seva activitat, va publicar novel·les el tema predominant de les quals és l'exploració dels treballadors rurals. Terras do sem fin es va publicar el 1943 i fa referència a aquells territoris del sud de l'estat de Bahia, protagonistes d'una lluita per aconseguir el control del cacau que tacarà de sang aquesta zona durant molt de temps. El fragment que presentem mostra una de les dinàmiques típiques d'aquestes (i d'altres) latituds: l'ús de l'engany i la violència per part dels latifundistes per apropiarse de noves terres.

En un terreny d'Horácio, el negre Altino, amb el seu cunyat Orlando i un company anomenat Zacarias, havia plantat cacau, després d'haver celebrat un contracte regular amb el coronel. Havien talat el bosc, l'havien cremat, havien plantat cacau, mandioca i blat per alimentar-se durant els tres anys que les plantes tardarien a créixer. Passats aquests tres anys, anirien amb el coronel per tornar la plantació i obtenir els diners. Cinc-cents reals per cada arbre de cacau plantat i arrelat.

Amb aquests diners es volien comprar un terreny, una parcel·la de qualsevol bosc per talar-la i crear una plantació pel seu compte. (...) El coronel no només ho havia aprovat, sinó que a més els havia dit que els

ajudaria. Que potser no era veritat que posseïa grans parcel·les de bosc en un terreny ideal per plantar-hi cacau? En aquella immensa regió forestal de Ferradas que li pertanyia, podien escollir un tros de selva. Així era millor també per a ell que no havia hagut de pagar en efectiu. Zacarias va tornar a casa radiant d'alegria.

Transcorregut el temps establert, van anar a trobar el coronel. Havien fet el recompte dels arbres de cacau arrelats i havien escollit la parcel·la de bosc que volien comprar. Van arribar a un acord amb el coronel, van beure un parell de gots d'aiguardent i Horácio va dir:

– Vosaltres ja podeu començar a posar-vos a treballar que qualsevol d'aquests dies, quan vagi a Ilhéus, us faré cridar per anar-hi junts i posar-ho per escrit...

Haurien, per tant, celebrat l'acta notarial. El coronel va dir que podien anar-se'n en pau, que, al cap d'un mes, més o menys, anirien a Ilhéus. Els tres es van acomiadar desfent-se en agraïments i reverències. L'endemà van anar a la selva, van començar a talar i a construir els tancats. Va passar un cert temps, el coronel ja havia anat a Ilhéus un parell de cops, ells ja havien començat a sembrar però de l'acta notarial, no se'n sabia res. Un dia Altino es va fer el valent i va anar a veure el coronel:

– Vostra Senyoria, excusi'm senyor coronel, però ens agradaria saber quan signarem els papers del terreny.

Horácio, en un primer moment, es va indignar per la manca de confiança. Però després de les excuses d'Altino li va explicar que havia donat l'ordre a l'advocat Rui per tal que se n'ocupés. No faltava gaire, qualsevol dia d'aquells l'hauria cridat per anar fins a Ilhéus i liquidar l'assumpte. Va passar més temps, del terròs començava a sortir la planta de cacau, tot just els branquillons que al cap de cop es convertirien en arbres. Altino, Orlando i Zacarias els miraven amb afecte. Era el seu cacau, plantat amb les

seves mans, sobre la terra que havien llaurat per primera vegada. Haurien crescut i haurien produït fruits grocs com l'or, diners. De l'acta notarial, ja ni se'n recordaven. Només el negre Altino, de vegades, es parava a pensar-hi. Coneixia el coronel des de feia temps i no se'n refiava. No obstant això, també es va quedar estupefacte el dia que va saber que la finca Beija-Flor s'havia venut al coronel Ramiro i que la seva plantació estava inclosa en el contracte. Van anar a parlar amb el coronel Horácio. (...)

– No recorda que aquell tros de terra ens el va vendre a nosaltres amb els diners del contracte del cacau?

– Teniu l'acta notarial? – i Horácio va continuar menjant. Orlando feia girar entre les mans el gros barret de palla. Era plenament conscient de la desgràcia que els colpia a ell i els seus companys. Sabia que legalment no haurien pogut lluitar contra el coronel. Comprenia que ja no tenien la terra, ni la plantació, ni res. Un vel de sang li va ofuscar la vista i ja no va mesurar les paraules:

– Déu no paga el dissabte, coronel. Queda avisat que el dia en què el coronel Ramiro posi el peu a la plantació, Vostra Senyoria, la pagarà cara... Pensi-hi coronel.

Va sortir apartant amb el braç la negra Felícia que servia a la taula. Horácio va continuar esmorzant com si no hagués passat res. Aquella mateixa nit, Horácio va arribar amb els seus homes a la plantació dels tres amics. Va rodejar la parcel·la, diuen que va matar ell mateix els tres homes i que després, amb el ganivet de pelar la fruita, va tallar la llengua a Orlando, després les orelles, el nas i que li va arrencar els pantalons i el va castrar. Va tornar a la seva finca i quan un dels seus homes va ser arrestat per embriaguesa per la policia i el va denunciar, va deixar anar un riure sec. No va ser processat.

NUNGI WA THIONG'O: PETALS OF BLOOD (PÈTALS DE SANG)

El poble de Ilmorog, on es desenvolupa la història (publicada a Itàlia el 1978), durant la novel·la es transforma en ciutat: el vell Ilmorog mor per la sequera mentre que el nou s'empantanega en el mercantilisme. Ngugi evoca "el temps en què tot el continent africà era amo de la seva terra", explica les lacracions interiors i socials produïdes pel colonialisme, la decepció i l'amargor per una independència que ha fallat als seus ideals. Històries que il·lustren l'evolució social del poble gràcies a un nou capitalisme i el neocolonialisme, històries de lluites passades contra l'opressió colonial, de resistència popular contra l'explotació cada cop més cruel de la nova classe de propietaris africans.

"Encara pot ploure... algunes vegades ha plogut a principis

d'any o poc després”, digué Njogu.

“No sé per què, però el temps esdevé menys previsible. Sembla que s'hagi tornat boig”, digué Njuguna. “Mwathi wa Mugo està perdent el seu poder sobre la pluja”, afegí amb un somriure irònic, sense mirar Mututri.

“Pot ser que siguin aquelles coses que els americans i els russos llancen al cel”.

“Podria ser. He sentit dir que potser enviaran viatgers a la Lluna. És possible?” (...)

“Aquesta terra donava bons fruits. Les pluges no ens deceben. Què ha passat?”, preguntà Ruror.

Fou Muturi qui respongué.

“Oblida que en aquell temps la terra no es comprava. S'utilitzava. I n'hi havia tanta que no calia explotar tantes vegades un metre de terra. I a més era rica en vegetació. Els arbres cridaven la pluja. Feien ombra als camps. Però els ferrocarrils s'han menjat el bosc. Recordeu que venien fins aquí a buscar llenya, per alimentar allò de ferro. Ah, només sabien menjar, endur-s'ho tot. Eren estrangers blancs”. (...)

Cada dia esperaven la pluja o un canvi en el sol. Esperaven que succeís qualsevol cosa. Però cada matí es llevaven amb el vent, la pols i un sol esplèndid.

Els dies passaven lentament sense cap canvi visible. (...)

Ilmorog, escenari en què es desenvolupa el drama, no havia estat sempre un petit conglomerat de barraques de fang, habitades només per vells, dones i nens a qui se'ls afegien les visites esporàdiques dels ramaders errants. Havia tingut els seus dies de glòria: pobles pròspers amb enormes poblacions de pagesos robustos que havien netejat boscos naturals i, desfent la terra amb els dits, havien produït qualsevol tipus de collita per alimentar els seus fills. Com es cansaven tots junts, eliminant els deserts, conreant, semblant, com pregaven tots amb devoció per demanar les pluges i els productes en

períodes de sequera i epidèmies! I a l'època de la sega es repartien en grups segons l'edat i ballaven de poble en poble, passant pels prats d'Ilmorog, amb cants de lloança als seus fundadors. En aquella època no hi havia voltors al cel que esperessin els cossos de treballadors morts, ni insectes que s'alimentessin de greix i sang de jornalers distrets. Només els més dèbils per vellesa i els infants, això diuen els cants i les danses, s'eximien de la feina comuna: aquests eren els portadors de saviesa i d'innocència. (...)

El progrés! Sí, el desenvolupament arribà a Ilmorog. Es van prendre porcions de terra a diverses granges per poder fer el centre comercial. Es projectaren botigues i es convidà la gent a presentar peticions pels lots de terra edificables al consell de la regió. Un furgó mòbil, de l'African Economic Bank, arribà a Ilmorog i explicà als agricultors i ramaders com podien obtenir préstecs. La gent s'abarrotà al voltant de l'home fascinada per la seva nou d'Adam que pujava i baixava mentre parlava amb la veu sonora a través de l'altaveu. Demarcacions. Documents que demostraven el dret de propietat. Préstecs. Tancats de la terra. Filferro espinós. Vaques de primera i de segona qualitat. Morir-se o vendre o fer encreuaments amb els altres. Una cooperativa agrícola de compravenda. Havien sentit parlar, per casualitat, de les pròsperes cooperatives formatgeres de les altres regions? L'African Economic Bank hauria fet coses similars allà. KCC.¹ Riquesa. Es restituïrien els préstecs amb un petit interès. No tot de cop. Oh, no! El reemborsament s'hauria fraccionat durant un determinat nombre d'anys. Cap agricultor fort s'hauria adonat mai del sacrifici. Només amb una condició: el pagament havia de ser regu-

lar. Fàcil. Era un any d'esperança. També vingué Mzigo. L'escola, més accessible gràcies al carrer, s'ampliaria. Nous edificis. Noves classes. Noves cases per al personal. Professors més experts. Era realment un any d'esperança a Ilmorog, excepte per a Njuguna, que estava quasi arruïnat. Els seus quatre fills, que havien tornat inesperadament, li havien demanat una part de la granja que tenia deu acres. Què podia fer el vell amb els dos acres que li quedaven? El fill petit utilitzà el certificat de propietat com a garantia per a un préstec per obrir un quiosc a Nairobi. Després tornà a Ilmorog i col·locà el pare en un quiosc, després en una botiga. Però l'any de la demarcació, amb els fills que quasi arribaren a les mans, Njuguna fou un home trist. El carrer. El comerç. El progrés. Veïem els nous propietaris dels terrenys portar pedres i ciment. Veïem cavar recs i estiguérem contents que almenys dos dels nostres, Wanja i Abdulla, s'haguessin assegurat un tros de terra, així haurien mostrat als estranys que fins i tot Ilmorog tenia gent capaç de construir edificis de pedra. Flors per a la nostra terra. Visca Nderi wa Riera! Votem-lo; esperem que s'obrin les flors. (...)

En només deu anys (com passa el temps, pensà [Karega]), als pagesos d'Ilmorog se'ls havia privat de la terra; alguns havien entrat a l'exèrcit com a obrers, altres no hi arribaven, amb un peu a la granja i l'altre a la fàbrica, mentre d'altres inclús s'havien dedicat al petit comerç en tuguris i barraques que ni tan sols posseïen, al llarg de la transafricana, o es convertien en criminals o prostitutes amb armes robades i figures molt explotades procuraven de viure a càrrec de qualsevol (obers, pagesos, treballadors de la indústria, negres, blancs) de manera indiscriminada. Pocs es dedicaven a l'artesanía, fent *sufuria*, *karai*, recipients d'estany per a aigua, galledes de fusta per alimentar els pollastres o de sabaters o fusters.

¹ Kenya Cooperative Creameries (Cooperatives formatgeres de Kenya).

Però quant hauria durat, si se'ls feia la competència per una producció dels mateixos productes més ben organitzada i a gran escala? Els ramaders havien patit la mateixa sort; alguns estaven morts, altres havien marxat a zones més àrides, lluny de les reserves de caça des de feia poc tancades per als turistes, d'altres fins i tot s'havien convertit en jornalers assalariats en camps de blat o en fàbriques que pertanyien als pagesos més adinerats. I darrere de tot això, com a monument a aquests canvis, hi havia la carretera transafricana i l'edifici de dues plantes de l'African Economic Bank Ltd.

**CHICO BUARQUE:
FUNERAL DE UM LAVRADOR
(FUNERAL D'UN
TREBALLADOR)**

També per al Sud global, una preciosa i amarga cançó d'autor per part dels que molts consideren el cantant popular més important d'Amèrica Llatina, el brasiler Chico Buarque d'Hollandia (1944 – encara viu). En realitat, la cançó és una adaptació musical del poema “Morte e vida severina” (Mort i vida Severina) del poeta brasiler João Cabral de Melo Neto (1920 – 1999).

Aquesta fossa on ets / de pocs dits de llargada / és el preu més baix / que has pagat en vida.

Té el volum just / ni llarg ni fondo / és la part que et toca / del latifundi.

No és una fossa grossa / és justa, precisa / és la terra que voleu / veure repartida.

És una fossa grossa / per un mort petit / però tens més espai al voltant / de quan eres al món.

És una fossa grossa / per un mort de res / però aquí més que al món / hi estàs còmodament.

És una fossa grossa / la teva carn és poca / però al terreny regalat / no li miris el dentat.

És el preu més baix / que has pagat en vida / És la part que et toca / del latifundi.

Però tens més espai al voltant / de quan eres al món / Però aquí més que al món / hi estàs còmodament.

Al terreny regalat / no li miris el dentat (4 vegades).

² www.youtube.com/watch?

Sobirania alimentària, una idea que neix de sota

• Els temes del menjar i l'alimentació han rebut una atenció creixent per part de les institucions internacionals creades després de la Segona Guerra Mundial com a agències de l'ONU. A la Declaració Universal dels Drets Humans (1948) es fa un reconeixement important segons el qual "tota persona té dret a un nivell de vida que assegurï per a ell i la seva família, la salut i el benestar, especialment quant a alimentació, vestir, habitatge, assistència mèdica i als serveis socials necessaris" (art. 25.1). Aquest reconeixement s'elaborarà en el Pacte internacional dels drets econòmics, socials i culturals del 1966, "reconeixent el dret fonamental de tothom a ésser protegit de la fam" (art. 11. 2). No obstant això, fins als anys setanta, la solució a aquests problemes (en un escenari en què la desnutrició massiva a grans àrees del món era cada vegada més evident) passava per un increment de la producció d'aliments (és a dir, de la producció agrícola). La filosofia d'aquest període es pot resumir amb un eslògan del tipus: augmentem la quantitat d'aliments per poder alimentar tothom. És durant aquests anys que, de manera gradual, s'aferma el plantejament de la **seguretat alimentària** ("food security") com a qüestió d'accés als aliments; en un primer moment com a possibilitat per part dels estats d'importar els queviures necessaris per a l'aprovisionament de la pròpia població i, tot seguit (a la cimera de la FAO del 1983), com a dret de les famílies i de les persones. Tanmateix, quan es considera el nivell individual, sorgeixen al-

tres problemes, com la pobresa i el marc social general: per tant, queda clar que no n'hi ha prou de produir quantitats d'aliments suficients, sinó que cal que aquests es posin a disposició de les persones. La seguretat alimentària, que s'enriqueix d'elements socials, culturals i econòmics torna sempre a l'àmbit dels drets universals com un dret a l'alimentació més general.

La definició de seguretat alimentària, avui dia acceptada comunament en l'àmbit internacional, s'elabora al World Food Summit (Cimera Mundial sobre l'Alimentació) l'any 1996 i descriu una situació en què "totes les persones tenen en tot moment accés físic i econòmic a prou aliments innocus i nutritius per tal de satisfer les seves necessitats alimentàries i les seves preferències respecte als aliments amb la finalitat de portar una vida activa i sana" (www.fao.org). En canvi, té altres implicacions el que els moviments camperols i socials internacionals han definit i entès com el dret a la sobirania alimentària. El concepte de **sobirania alimentària** no va sorgir d'una institució oficial, sinó de la societat civil, reunida el 1996 a Roma en una cimera alternativa a la dels caps d'estat i de govern. En aquesta cimera, hi han tingut una funció preeminent les organitzacions de base pagesa, la manifestació organitzadora més famosa de les quals és Via Campesina (www.viacampesina.org), nascuda a partir del moviment brasiler Sem Terra (www.mst.org.br). Al final de la trobada de Roma, va sorgir la sobirania alimentària com a

horitzó de les mobilitzacions per al dret als aliments promogut per la societat civil internacional, incloent en el concepte la sostenibilitat ambiental i social i la gestió des de sota de tot de les modalitats de la producció. L'entorn en el qual el principi de la sobirania alimentària madura és la contradicció entre el reconeixement internacional de la importància de la seguretat alimentària, d'una banda, i l'ús actual de polítiques que la neguen especialment, de l'altra: una accentuada mecanització agrícola amb un fort ús de productes químics (la revolució verda dels anys setanta); el fort estímulo per part de les institucions financeres (Fons Monetari Internacional, Banc Mundial) a l'agronogoci per a l'exportació i la concentració de la propietat de la terra; la introducció de productes alimentaris en les negociacions del comerç internacional com qualsevol altra mercaderia, en el context del llançament de l'enginyeria genètica. Per part de les associacions de pagesos, s'aferma, en canvi, el dret dels pobles a mantenir i desenvolupar les pròpies capacitats de producció de la seva alimentació bàsica tot respectant les diferents especificitats tècniques i culturals. Aquest principi esdevé la base de la seguretat alimentària, de l'agricultura sostenible ecològicament i social, del control democràtic i descentrat de les modalitats de producció i distribució per part dels productors de base, segons els punts de la Declaració de Via Campesina al Fòrum del 1996: aliments com a dret humà bàsic, reforma agrària i redistribució de la terra, protecció del medi ambient i dels recursos del territori (inclosos els genètics), reorganització completa del comerç d'aliments, fi de la fam provocada pel domini del capital financer, fi de la repressió i de la violència, obertura del procés decisiu de les polítiques agrícoles mundials en representació de la pagesia i del poble de sota de tot.

Són idees i canvis que es van reactivar el 1997 a Nyéléni, a

Mali, durant una cimera de la societat civil internacional en la qual van participar més de cinc-centes persones provinents d'arreu del món. La declaració final del fòrum de Nyéléni resta com un punt de referència important per a tots aquells que s'ocupaven de la sobirania alimentària (www.nyeleni.org).

El fòrum paral·lel a la cimera de la FAO a Roma i moltes altres iniciatives han estat, durant aquests anys, promoguts per l'IPC (International NGO/CSO Planning Committee), una xarxa global d'organitzacions no governamentals i de la societat civil que s'ocupa de qüestions relacionades amb la sobirania alimentària i els programes internacionals. Inclou organitzacions socials que representen petits pagesos, pescadors, comunitats indígenes, sindicats de treballadors agrícoles i altres xarxes amb una gran experiència en *lobby* i accions de suport a la sobirania alimentària i a l'agricultura (www.foodsovereignty.org). En especial, a l'Àfrica occidental és molt actiu el Roppa, una xarxa d'organitzacions de camperols per a la sobirania alimentària (www.roppa.info).

El cas del Brasil

UN GEGANT AMB PLOM A LES ALES

Juntament amb la Xina i l'Índia, el Brasil es considera un dels països emergents del Sud global.¹ Comparteix amb els gegants asiàtics la gran extensió geogràfica, un creixement econòmic elevat durant els anys dos mil, una classe mitjana de dimensions exclusives significatives i en vies de desenvolupament (no és per casualitat que el gegant llatinoamericà es considera una de les deu potències industrials principals del planeta). Més que qualsevol altre país del món, el Brasil sembla, a més, dotat de riqueses naturals fàcilment explotables, en especial el seu potencial patrimoni agrícola no té rivals ni en extensió ni en qualitat dels terrenys.

No obstant això, en comparació amb escenaris tan brillants, el gegant llatinoamericà presenta, a més, una sèrie d'endarreriments i de problemes socials de dimensions considerables. En primer lloc, el grau de desigualtat interna és molt elevat, tant des del punt de vista de les desigualtats entre classes socials (en comparació amb una renda mitjana per càpita equivalent a uns 30 euros per jornada laboral, hi ha pagesos que no guanyen més d'un euro al dia), com des del punt de vista de les desigualtats entre

àrees geogràfiques: el sud i el sud-est (en especial, la zona de São Paulo) tenen mitjans econòmics i estils de vida elevats (per bé que la pobresa i la desigualtat no els estalvien), l'àmplia zona del nord-est és molt més pobre i té valors socioeconòmics sovint similars als de l'Àfrica subsahariana.

EL LATIFUNDI, ETERN PROBLEMA SOCIAL

A l'arrel de la persistent desigualtat interna, que cap dels governs que hi ha hagut no ha aconseguit reduir, s'hi situa la qüestió agrària: el Brasil és l'únic gran país on no s'ha realitzat mai una reforma agrària per tal de distribuir de manera igualitària la terra, de subministrar als pagesos aigua, estructures acadèmiques, estructures sanitàries i accés als diners. Com a conseqüència, en aquest país llatinoamericà, hi ha encara latifundis sovint poc o per res explotats i amb dimensions de centenars de milers d'hectàrees² (per adonar-nos de l'enormitat de les extensions esmentades, potser seria útil recordar que a Europa ja no existeixen propietats agrícoles de dimensions superiors a les 500-1.000 hectàrees). Els latifundistes brasilers d'ahir i d'avui s'han constituït una base econòmica considerable gràcies a la terra, mentre que els petits pagesos i els pobríssims jornalers (és a dir, aquells que no posseeixen terra i venen als altres el seu treball agrícola) s'han mantingut en condicions

¹ El grup Goldman Sachs ha encunyat la sigla BRIX per indicar el conjunt del Brasil, Rússia, l'Índia i la Xina. Tanmateix, Rússia no té prou dinamisme ni perspectives de desenvolupament de les classes mitjanes en comparació amb les dels altres tres països.

² Una hectàrea correspon a 10.000 m², és a dir a un quadrat de 100 metres per costat.

molt difícils, inclosos els molts d'aquests que han intentar cercar endebades una millor fortuna a la ciutat (vegeu l'article "De les zones rurals als suburbis urbans").

Per tant, la desigualtat interna entre l'origen dels desequilibris agraris i la difícil situació social ha fet que, a partir dels anys setanta (encara en període de dictadura militar), s'hagin iniciat ocupacions espontànies de latifundis per part de pagesos sense terra. Durant els anys vuitanta i les dècades posteriors, la coordinació progressiva d'aquestes lluites espontànies ha donat vida al més gran i més ben organitzat moviment de lluita camperola del món: el Moviment Sem Terra (MST), capaç fins ara de donar suport a l'accés a les terres, ja en mans de latifundistes improductius, per part d'uns dos milions de persones.

Les històries dels ocupants que van participar en les lluites del MST expliquen amb senzillesa la vida real del món camperol i urbà al marge del desenvolupament econòmic brasiler: "Quantes hores d'autobús heu tardat per venir d'Itàlia?³ Com van allà les lluites per la terra? Hi ha gent que pateix fam a Itàlia? Aquí si conrees canya per a l'amo potser guanyarà un euro al dia, però no saps si l'endemà treballaràs, depèn... l'amo envia el seu granger a la plaça del poble i aquell dia les persones que aquest ha escollit treballen, els altres, vés a saber, potser treballaran l'endemà. Però aquesta vida és dura, es passa fam...".

Enfront dels sense terra, es defineixen latifundis que canvien de tipologia i d'amo en funció de les latituds; enormes extensions de canya de sucre –actualment a punt per convertir-se en agrocarburs (vegeu l'article "Els aliments s'estan transformant")– al costat de grans terrenys que a primer cop d'ull

mostren només alguns animals pasturant; latifundistes que es fan rics gràcies a altres activitats i que deixen els camps mig abandonats i multinacionals de la soja que poden explotar els terrenys amb equips molt moderns. Tanmateix, un dels elements de gran interès en l'experiència del MST no és només la seva capacitat d'ajudar els sense terra a ocupar un latifundi i aconseguir una parcel·la, pel fet d'haver promogut dins les terres expropiades un model de desenvolupament agrícola familiar i cooperatiu amb resultats productius rellevants. En una investigació duta a terme a principis dels anys noranta⁴ als estats brasilers de São Paulo i Espírito Santo s'han demostrat els resultats econòmics i socials de les noves propietats agrícoles a petita escala que tenen el suport del MST. Malgrat les difícils condicions en què va néixer l'experiència, la unitat agrícola demostrava una producció mitjana per hectàrea superior a la mitjana de les regions de què formen part i fins a deu vegades superior respecte al latifundi (per no parlar de les taxes d'ocupació: el latifundi donava feina fixa a sis persones, el model agrícola familiar que li ha pres el lloc pot donar feina de manera continuada a un centenar de persones).

Les dades i els esdeveniments com els que hem esmentat exemplifiquen una característica important de l'estat llatinoamericà. Actualment, al Brasil, més que en cap altre lloc, s'enfronten de manera clara i evident dues idees de desenvolupament agrícola: l'agricultura industrial a gran escala i dedicada a l'exportació (o "agronegoci"), fins ara vencedora de llarg en les decisions polítiques, i una agricultura a petita escala, biològica, però capaç de plantar cara a les innovacions

tecnològiques. Fins ara, la prioritat concedida per part de tots els governs a l'agronegoci sembla socialment curt de vista: no només continua disminuint el nombre d'ocupats en el sector agrícola, transformant els desocupats en nous habitants de les favelas, no només el país agrícola potencialment més ric del món s'ha convertit durant els anys dos mil en un importador clar d'aliments, sinó que la mateixa capacitat productiva general registra contradiccions clamoroses. Fins ara, el latifundi i l'agronegoci han fet que un país com el Brasil, que posseeix simultàniament una quantitat de terra potencialment utilitzable quatre vegades superior a la de la Xina i una població set vegades inferior, tingui problemes d'alimentació del seu propi poble més importants que els del país asiàtic. El fet d'escollir si donar prioritat al mercat interior i als aliments per a la pròpia gent o bé a la venda de productes agrícoles d'exportació no és una operació abstracta de política econòmica, sinó un dels punts més importants per al Brasil i per a molts altres països del Sud global.

³ L'autor d'aquest article va recollir les frases dels pagesos sense terra durant tres viatges a les zones rurals del nord-est del Brasil entre el 1999 i el 2007.

⁴ Frei Sérgio Gørgen i João Pedro Stedile: Assentamentos: resposta econòmica da reforma agrária. Petrópolis, Vozes 1991.

El cas de la Banya d'Àfrica

UNA REGIÓ DE LÍMITS INCERTS

La Banya d'Àfrica és la part més oriental del continent que s'estén cap a la península aràbiga. En principi, s'inclouen en aquesta zona Etiòpia, Eritrea, Somàlia i Djibouti. Ara, però, és important incloure-hi també la zona del Sudan i, per diversos aspectes, també Kenya.

Els països de la regió tenen en comú l'abundància de terra fèrtil i aigua (pensem només en les immenses planes sudaneses i en el Nil, el riu més important i estratègic dels molts que hi ha a la zona), però també les repetides crisis ambientals, conflictes interminables o mancances cícliques, mentre la gran majoria de la població viu de l'agricultura de subsistència amb una renda que la situa molt per sota del llindar de la pobresa. Entre els setze països identificats aquest any per la FAO com els que tenen més risc de patir una crisi alimentària, quatre es troben a la Banya d'Àfrica: Etiòpia, Eritrea, el Sudan i Somàlia.

DIMENSIONS AMBIENTALS DE LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA

A l'Àfrica, potser més que a d'altres llocs, la relació entre el dret a la conservació i a l'ús dels propis recursos ambientals i el dret als aliments és clara, com també la influència que en reben l'estabilitat i la pau de grans àrees del continent.

La violació d'aquests drets contribueix en gran mesura a fer del continent africà el lloc on es concentren la pobresa extrema i els conflictes. Pel que fa als indicis sobre la insegu-

retat alimentària, les darreres dades que s'han fet públiques per part de la FAO¹ parlen clar: el 2009, a l'Àfrica subsahariana, hi havia 265 milions de persones desnodrides, amb un increment de l'11,75% respecte a l'any anterior, una quantitat equivalent a aproximadament el 32% de la població total.

I la situació de la Banya d'Àfrica és especialment greu.

En aquesta zona, les crisis ambientals són de proporcions bíbliques: la sequera que va abatre Etiòpia durant els anys setanta va provocar centenars de milers de víctimes i va tenir conseqüències fins i tot en l'àmbit polític, ja que va determinar la caiguda de l'emperador Hailè Selassie i l'arribada d'un règim socialista que es proposava gestionar de manera diferent els recursos del país. Tanmateix, això va ser investit per l'escassetat de mitjan anys vuitanta que va causar la mort d'un milió de persones i va devastar també el Sudan, on va deixar ferides que encara no han cicatritzat. Al Sudan, regions senceres, com el Kordofan i el Darfur, es van desertitzar i subpoblar i encara avui continuen així. S'hi criaven camells i vaques a milions; actualment, encara després de 25 anys, el gruix del bestiar el consti-

tueixen només cabres i ovelles, amb una pèrdua de riquesa incalculable per a la població local i el país. A més, l'actual situació climàtica continua inestable, ja que s'ha trencat el ritme de successió de les estacions seques i les humides sobre el qual es basa l'economia i la supervivència de prop del 80% de la població: l'agricultura que depèn de les pluges i la ramaderia salvatge. "Fa vuit anys tenia cent vaques i cent ovelles, -explica Momena Ali, ramadera d'Etiòpia central l'any passat-. Així que l'herba era tan alta que no es veia ni el bestiar. Després, la pluja va desaparèixer i l'herba va anar baixant, primer a un braç, després a un pam, després a un dit: ara ja no hi ha res".

Per tant, no és casualitat que Meles Zenawi, el president etiòp, hagués rebut l'encàrrec de portar la presència africana a la conferència sobre el clima a Copenhaguen. S'hi va endur la sol·licitud de 45 mil milions de dòlars anuals en inversions per part dels països contaminants per afrontar la situació en els països que són víctimes de la seva contaminació. A canvi, va rebre la promesa, no el compromís, de 10 mil milions anuals. La conferència no ha servit per obtenir cap dels objectius proposats. El document final, tres pàgines signades per vint-i-sis països, ha estat comparat per un dirigent de Greenpeace amb un "fullet turístic". Però les crítiques més dures han arribat dels països africans. El delegat sudanès ha comentat l'acord proposat com "una invitació a l'Àfrica a firmar un tractat suïcida".

¹ La FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació) és l'agència de l'ONU especialitzada en el suport a l'agricultura i a la producció d'aliments al món. Cada any publica un informe sobre la inseguretats alimentària, *The State of Food Insecurity*; l'últim disponible, d'on s'han extret les dades esmentades, es va fer públic a Roma el 14 d'octubre de 2009.

Els danys de l'escalfament global sobre l'ecosistema dels països africans són ben clars; així, és evident que influeixen de manera important en el dret d'aquells pobles a la conservació i a la utilització dels seus propis recursos ambientals, especialment per produir els seus aliments. No obstant això, els països contaminants no demostren cap voluntat de fer-se'n càrrec seriosament. De fet, als antics danys, s'hi afegeix un nou escarni: l'acaparament de terra fèrtil per produir biocarburants. Segons un informe molt recent,² els països europeus es trobarien al capdamunt de la llista, amb l'objectiu d'utilitzar en transports i en el desenvolupament de les pròpies economies almenys el 10% dels biocarburants l'any 2020.

El fenomen, conegut com a *land grabbing*, ha assolit tals proporcions que el director general de la FAO l'ha definit com una nova forma de colonialisme. Un estudi de l'International Food Policy Institute³ calcula que, a partir del 2006, es van vendre, o llogar per períodes llarguíssims, nou milions d'hectàrees de terra fèrtil africana a inversors estrangers per a produccions destinades a l'exportació; per a biocarburants, se'n van utilitzar almenys cinc milions.

Entre els països africans més interessats pel *land grabbing*, hi trobem Etiòpia. Segons un informe publicat l'any 2009,⁴ el govern etiòp hauria deixat disponibles entre 1,6 i 2,7 milions d'hectàrees per a inversions en el sector de

l'agricultura per a l'exportació. Segons sembla, s'utilitzaran per a la producció de biocarburants terrenys de parcs naturals per a la salvaguarda d'elefants. Pel que fa a la Banya d'Àfrica, segueix el Sudan, que també és

productor d'etanol com a subproducte de l'elaboració de la canya per a la producció de sucre. La instal·lació, construïda per una empresa brasilera i inaugurada el juny del 2009, està destinada a produir tant per al mercat intern com per a l'exportació. Un primer vaixell, directe al port de Rotterdam, amb una càrrega de cinc milions de litres d'etanol, sortiria ja a finals de desembre del 2009.

Si és comprensible la recerca d'inversions per al desenvolupament de l'economia dels mateixos països per part dels governs africans, menys comprensibles són les decisions sobre la seva tipologia; decisions, altrament, fortament influïdes per les dinàmiques globals sobre les quals els països africans tenen ben poc control. Cal recordar que, mentre que han augmentat les inversions públiques, no només les privades, per al sosteniment de l'agronegoci, han disminuït dràsticament els fons de la cooperació internacional, destinats al desenvolupament agrícola bàsic, per a la seguretat alimentària i la reducció de la pobresa del 80% de la població

que viu de l'agricultura de subsistència. El director general de la FAO ha declarat diverses vegades: "Disposem dels mitjans tècnics i econòmics per fer desaparèixer la fam del planeta, el que falta és una voluntat política més forta per eradicar-la per sempre. És essencial invertir en el sector agrícola dels països empobrits, no només per vèncer la fam i la pobresa, sinó també per garantir un creixement econòmic generalitzat i, per tant, la pau i l'estabilitat al món".

I, sobretot, la pau i l'estabilitat als països africans. De fet, molts dels conflictes d'aquest continent tenen els seus orígens en la competició pels sempre escassos recursos. El *land grabbing* i la degradació ambiental fruit de l'escalfament global no només limiten l'accés a la terra, principal mitjà de producció de gran part de la població, sinó que incideixen de manera important en equilibris molt delicats, com l'ús de les cada vegada més escasses fonts d'aigua, en els traçats de les rutes de transhumància del bestiar, en els drets de pastura i en els drets d'usdefruit tradicional dels diversos grups ètnics que conviuen en territoris cada cop més empobrits.⁵

² "Africa: Up for Grabs" (L'Àfrica, a disposició de tothom) publicat per l'organització ecologista Friends of the Earth (Amics de la terra), difós el 28 d'agost de 2010.

³ Publicat el 2009.

⁴ *Land Grab or Development Opportunity?* (Acaparament de la terra o oportunitat de desenvolupament?). Produït per la FAO, la FIDA (Fons Internacional de Desenvolupament Agrícola) i l'IIED (Institut Internacional de Medi Ambient i Desenvolupament).

⁵ La competició pels recursos naturals és una de les claus de lectura del conflicte del Darfur, que amaga els seus orígens en els anys vuitanta, quan la sequera va canviar dràsticament la potencialitat productiva del territori, però també dels altres nombrosos conflictes oberts o subjacents i menys coneguts que colpegen els països de la Banya d'Àfrica o de l'Àfrica en general.

El cas de Bangla Desh

UN PERFIL DEL PAÍS

Bangla Desh és un país petit a l'est de l'Índia amb una població numèricament molt elevada que representa un dels casos de més densitat d'habitants del món. En una extensa zona una mica més gran que el nord d'Itàlia, hi viuen, de fet, 156 milions de persones, quasi el triple dels habitants d'Itàlia i poc menys dels del Brasil (190 milions), la superfície del qual és unes 73 vegades la del país asiàtic. Bangla Desh és un dels països més pobres del món; segons l'Informe de desenvolupament humà del 2009, està situat a la posició 140 per índex de desenvolupament humà entre 177 països censats, amb un percentatge d'alfabetització d'aproximadament el 45%, un dels més baixos del planeta.

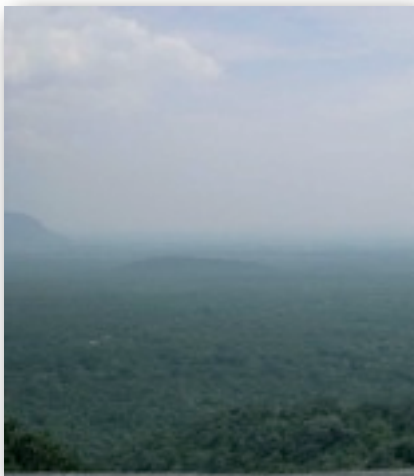
Aquest país, des de fa poques dècades, constitueix un estat independent i deu el seu nom a Bengala, l'àrea històrica i geogràfica la part occidental de la qual pertany encara a l'Índia. Fins al 1947, el seu territori es trobava sota el domini colonial anglès. Un cop obtinguda la independència, el subcontinent indi es va dividir immediatament entre l'Índia (la part del territori majoritàriament de religió hindú) i el Pakistan (la part quasi completament musulmana). Al seu torn, durant alguns anys, el Pakistan estava subdividit en dues àrees no contigües: el Pakistan occidental (al qual li correspon l'estat que encara avui porta el seu nom) i el Pakistan oriental, l'actual Bangla Desh, que va esdevenir independent el 1971 després d'una guerra especialment sanguinolenta.

Des de sempre, Bangla Desh basa la seva economia en l'agricultura a la qual encara avui es dediquen dos terços de la població. En el moment de la independència i durant tota la dècada dels setanta, el govern del país havia dut a terme un experiment de sobirania alimentària directa des de dalt, sense participació popular.¹ El govern, durant aquells anys, fomentava la formació de cooperatives agrícoles a través de la distribució de llavors, fertilitzants i pesticides, a través del control de les quantitats produïdes i dels seus preus, a través de subsidis molt elevats i d'una forta protecció del mercat intern. Tot i l'aplicació d'aquestes mesures, la diferència entre la producció i la demanda de productes agrícoles s'anava fent més gran a mesura que passaven els anys, de manera que durant la dècada dels vuitanta, Bangla Desh va passar d'una política agrícola de tipus socialista a una política orientada cap a les tendències del mercat intern i internacional. Durant els anys noranta, la liberalització va interessar fins i tot als altres sectors de l'economia i es va accelerar d'una manera tan brusca que es va convertir en un exemple a escala mundial. Tanmateix, el canvi sembla haver beneficiat les grans multi-

¹ És important recordar que la participació popular en les decisions productives és un dels elements fonamentals de la nova concepció de sobirania popular, tal com s'ha anat perfilant després de la declaració de la xarxa camperola Via Campesina a la cimera alternativa de Roma del 1996 (vegeu l'article "De la seguretat a la sobirania alimentària").

nacionals i no la gent normal. Una de les conseqüències principals del procés de liberalització va ser, de fet, la creixent dependència de la importació de productes agrícoles; actualment, Bangla Desh, encara que sigui un país agrícola, no té cap control respecte als preus de molts dels productes alimentaris necessaris per a la vida quotidiana de la població. Ja el 2005, abans dels problemes dels quals parlem en el paràgraf següent, el nombre de persones que no podien comprar de manera regular els aliments bàsics representava el 40% de la població.

LA RELACIÓ ENTRE ELS PROBLEMES AMBIENTALS I LA CRISI ALIMENTÀRIA

Bangla Desh és històricament un país amb un alt risc ambiental (així com també ho és tota la costa de Bengala). Reza Karim viu a Dacca, la capital. S'hi va traslladar de petit, fa una trentena d'anys, des d'un poble de la costa. "Era molt jove –explica– i ja la situació s'estava tornant difícil. Vam venir quan el meu pare va decidir buscar feina a la ciutat. Ara ja no tinc un poble on tornar. Molts dels llocs on jugava de petit han estat engolits pel mar".

Vuitanta ciclons en 131 anys i milions de morts: el país és al capdavant de la trista classificació mundial en aquest tipus d'esdeveniments extrems.² L'any 2007, el cicló Sidr va

demostrar per enèsima vegada l'impacte que un esdeveniment natural desastrós pot tenir sobre un territori agrícola pobre. Les conseqüències en aquella ocasió van ser especialment greus a causa de la coincidència amb dos altres desastres naturals i, sobretot, amb la crisi dels preus dels aliments que va esclatar uns mesos després. Mentre, d'una banda, els ciclons i les inundacions reduïen dràsticament les collites, de l'altra, la crisi alimentària mundial incrementava els preus dels productes agrícoles que necessitaven per a la importació. Com sempre, el fenomen afectava sobretot els sectors més dèbils de la població: d'una banda, la manca d'una efectiva xarxa de distribució obstaculitzava l'arribada dels aliments en els indrets més afectats; de l'altra, l'increment dels preus afectava els productes més sol·licitats per les classes menys benestants. El creixement de la despesa per als productes alimentaris i la inflació van provocar una ràpida expansió de la pobresa: en tres anys, entre el gener del 2005 i el març del 2008, el percentatge de pobres del país (és a dir, d'aquells que no tenen diners per a l'alimentació bàsica) va passar del 40% al 48%, l'equivalent a 12,1 milions de persones més.³ La difícil situació ambiental i social es va agreujar per una sèrie de decisions discutibles. Per exemple, la reducció del bosc de manglars (el més important del món) per fer lloc a la cria de gambes d'exportació i la contaminació de les aigües del golf a causa de les deixalles de les indústries van representar cops molt

durs per als equilibris ecològics, amb efectes negatius fins i tot a escala social.

Finalment, aquest panorama corre el risc d'empitjorar a causa dels canvis climàtics. Les dinàmiques recents ja indiquen una tendència negativa: la dècada 1997-2007 va experimentar un augment del 60% en relació amb els desastres naturals. L'augment de les temperatures, la reducció de l'aigua potable i les modificacions del terreny pronostiquen escenaris especialment preocupants en països com Bangla Desh, on la major part del territori està situat a alçades inferiors als vint metres sobre el nivell del mar. Si la temperatura del planeta continua augmentant als ritmes actuals, l'any 2050 un terç del territori de Bangla Desh estarà submergit i hi haurà 30 milions de persones que seran "pròfugs climàtics". Sense donar cap responsabilitat per les emissions de gas de l'efecte d'hivernacle que són l'origen dels canvis climàtics. Un ciutadà de Bangla Desh produeix de mitjana 0,2 tones de CO₂ l'any, res comparat amb les 20 tones d'un ciutadà dels Estats Units.

El model de producció dels aliments a escala global corre el risc d'empitjorar els danys ecològics (vegeu l'article "Aliments i problemes ambientals globals") i els danys ecològics poden dificultar encara més l'accés als aliments. Bangla Desh és un exemple evident d'aquesta dinàmica.

² Font: Informe sobre el cicló Sidr 2007, Bangla Desh, per Ashutosh Mohanty. L'esdeveniment més important es va registrar el 12 de novembre de 1970 quan un cicló va destruir les costes del país, amb vents que bufaven a velocitats superiors als 222 km/h, i va causar oficialment 500.000 morts (per bé que altres fonts parlen de més del doble).

³ Font: Social Watch 2009.

Com a conclusió, un joc sobre la sobirania alimentària

INSTRUCCIONS PER AL PROFESSOR

Aquest joc està destinat a l'escola secundària i es pot utilitzar com a instrument de verificació dels coneixements¹.

Els dividirà l'alumnat en quatre grups i a cada grup se li donarà una fotocòpia d'aquesta prova. Disposaran de tres quarts d'hora de temps per respondre-la. Naturalment, guanyarà el grup que encerti el major nombre de respostes.

Per facilitar la relació amb la resta del recull, cada pregunta porta la referència a l'article al qual correspon.

¹ Per a la verificació dels coneixements previs es poden excloure algunes de les preguntes més tècniques.

PREGUNTES

1) (LA FAM): Quina és la diferència entre desnutrició i malnutrició?

a) Cap, els dos termes tenen significats similars.

b) Una persona malnodrida ingereix menys de 2.400 calories al dia, mentre que una persona desnodrida n'ingereix menys de 2.000.

c) La persona desnodrida no ingereix les quantitats de calories suficients, mentre que la malnodrida no ingereix els principis nutritius necessaris.

2) (DE LES ZONES RURALS ALS SUBURBIS URBANS): Quin és el motiu principal pel qual al món hi ha 180.000 persones al dia que migren de les zones rurals a les grans ciutats?

a) La quantitat de llocs de treball que ofereixen les grans ciutats.

b) La pobresa i la manca de serveis (sanitat, educació, etc.) a les zones rurals.

c) La voluntat per part dels estats de modernitzar les pròpies economies.

3) (MALA QUALITAT DELS ALIMENTS) Quina és la causa principal dels escassos poders nutritius de la fruita i la verdura que es ven als supermercats?

a) L'excessiva explotació dels terrenys agrícoles d'on els supermercats compren els productes i els temps massa accelerats de maduració de la fruita i la verdura.

b) L'ús d'antibiòtics en el conreu de la fruita i la verdura destinada als supermercats.

c) La presència d'organismes genèticament modificats (OGM) als prestatges de venda de fruita i verdura dels supermercats.

4) (ALIMENTS I PROBLEMES AMBIENTALS GLOBALS) Quina de les següents afirmacions és certa?

a) L'agricultura és responsable de la utilització d'aproximadament els dos terços de l'aigua dolça a escala mundial. La indústria, malgrat el gran ús d'aigua per al refredament de les instal·lacions (se'n necessita, per exemple, una mitjana de 400.000 litres per a cada automòbil) n'utilitza menys que l'agricultura.

b) El nombre de plantes comestibles conreades augmenta amb els anys. S'ha passat d'un nombre limitat al voltant dels anys seixanta a una gran varietat actual.

c) La indústria i els usos domèstics (cuinar, rentar, beure, etc.) són els responsables dels aproximadament dos terços del consum d'aigua mundial, l'agricultura és la responsable de l'altre terç.

5) (ELS ALIMENTS S'ESTAN TRANSFORMANT) Indica quina d'aquestes afirmacions és falsa.

a) Si es destinessin als homes i a les dones els cereals que actualment s'utilitzen per alimentar el bestiar, es podrien alimentar 2.500 milions de persones.

b) La ramaderia bovina produeix més contaminació de gasos de l'efecte d'hivernacle que tot el trànsit automobilístic del món.

c) La ramaderia bovina és la principal responsable de la reducció de boscos a Europa.

**6) (EL PREU DELS ALIMENTS)
Els aliments varien de preu principalment per:**

- a) El cost dels transports internacionals.
- b) El cost del metre quadrat de terra conreable.
- c) Les evolucions tecnològiques i les accions dels especuladors.

7) (ELS ALIMENTS AL MERCAT INTERNACIONAL)

La quantitat d'aliments que es ven al mercat mundial respecte al total conreat és:

- a) Equivalent a aproximadament el 10%.
- b) Equivalent a aproximadament la meitat.
- c) Equivalent a poc menys d'un terç.

8) (DE L'AGRICULTURA FAMILIAR A

L'AGRICULTURA INDUSTRIAL) Quina de les afirmacions següents és falsa?

- a) Amb els mateixos metres quadrats conreats, l'agricultura familiar a petita escala produeix més respecte a l'agricultura industrial.
- b) Amb els mateixos treballadors, l'agricultura industrial produeix més respecte a l'agricultura familiar a petita escala.
- c) Amb els mateixos recursos, l'agricultura industrial produeix més respecte a l'agricultura familiar a petita escala.

9) (BIODIVERSITAT, LLAVORS I OGM) Els defensors dels organismes genèticament modificats (OGM) afirmen que fa molt temps que el gènere humà modifica les plantes alimentàries per adaptar-les millor a les seves pròpies necessitats.

- a) És cert.
- b) És fals. Quasi totes les evolucions de les plantes alimentàries s'han produït a través d'esdeveniments casuals, el gènere humà només ha decidit de continuar conreant les plan-

tes que eren més idònies gràcies a l'acció de la natura.

c) És cert, però mentre que en el passat les modificacions s'han produït a través de l'encreuament d'organismes complets que pertanyien a espècies similars, en el cas de la tecnologia OGM, el pas s'ha realitzat: i) mitjançant modificacions a cadascuna de les parts de l'ADN del genoma de la planta que cal millorar; ii) introduint a la planta gens provinents d'espècies diferents (en alguns casos completament d'origen animal i no vegetal).

10) (LA REVOLUCIÓ VERDA)

La revolució verda és:

- a) Un procés de mecanització de l'agricultura (mitjançant la difusió de tractors i altres màquines) que va començar a establir-se abans del 1940.
- b) Un procés de selecció de plantes que produeix una collita més abundant respecte a les tradicionals, difós sobretot a Mèxic i al sud-est asiàtic a partir del 1960.
- c) Un procés de modificació de les plantes per fer-les més resistents a paràsits i malalties, procés inicial a finals dels anys noranta gràcies a l'ús dels organismes genèticament modificats (OGM).

11) (SOBIRANIA ALIMENTÀRIA, UNA IDEA QUE NEIX DE SOTA) Quina de les següents definicions sembla més apropiada per expressar la idea de "sobirania alimentària"?

- a) Un sistema agrícola en el qual tots els aliments es produeixen a dins del país on es vendran i es consumiran.
- b) El dret del pobles a mantenir i desenvolupar les seves capacitats de producció de la pròpia alimentació bàsica tot respectant les diverses especificitats tècniques i culturals.
- c) El dret dels països del Sud global a exportar els seus aliments al Nord global sense estar exposats a impostos i altres lligams.

SOLUCIONS

(cal tapar-les quan es faci la fotocòpia):

1=c; 2=b; 3=a; 4=a; 5=c; 6=c; 7=a; 8=c; 9=c; 10=b; 11=b

Per a una geografia dels aliments

de Matteo Jucker Riva

Aquests mapes geogràfics mostren com els problemes de la producció, la distribució i el consum d'aliments que hem analitzat en els articles anteriors des de l'òptica de la sobirania alimentària presenten problemes diferents en els diversos països del món. Mitjançant dades relacionades amb la salut pública, l'economia, el medi ambient i l'agricultura i reagrupant-los per tema ha estat possible crear els mapes que ofereixen punts de reflexió sobre el món i sobre els problemes relacionats amb la sobirania alimentària, sense pretendre esgotar, fins i tot geogràficament, un argument tan ampli i amb tantes implicacions.

Les informacions que s'han utilitzat per crear aquests mapes temàtics provenen principalment dels bancs de dades d'organismes supranacionals com les Nacions Unides (base de dades UNStat), l'Organització per a l'Agricultura i l'Alimentació (bases de dades FAOstat i Aquastat), el Banc Mundial (base de dades WBdata) o l'Organització Mundial de la Salut (base de dades WHOstat).

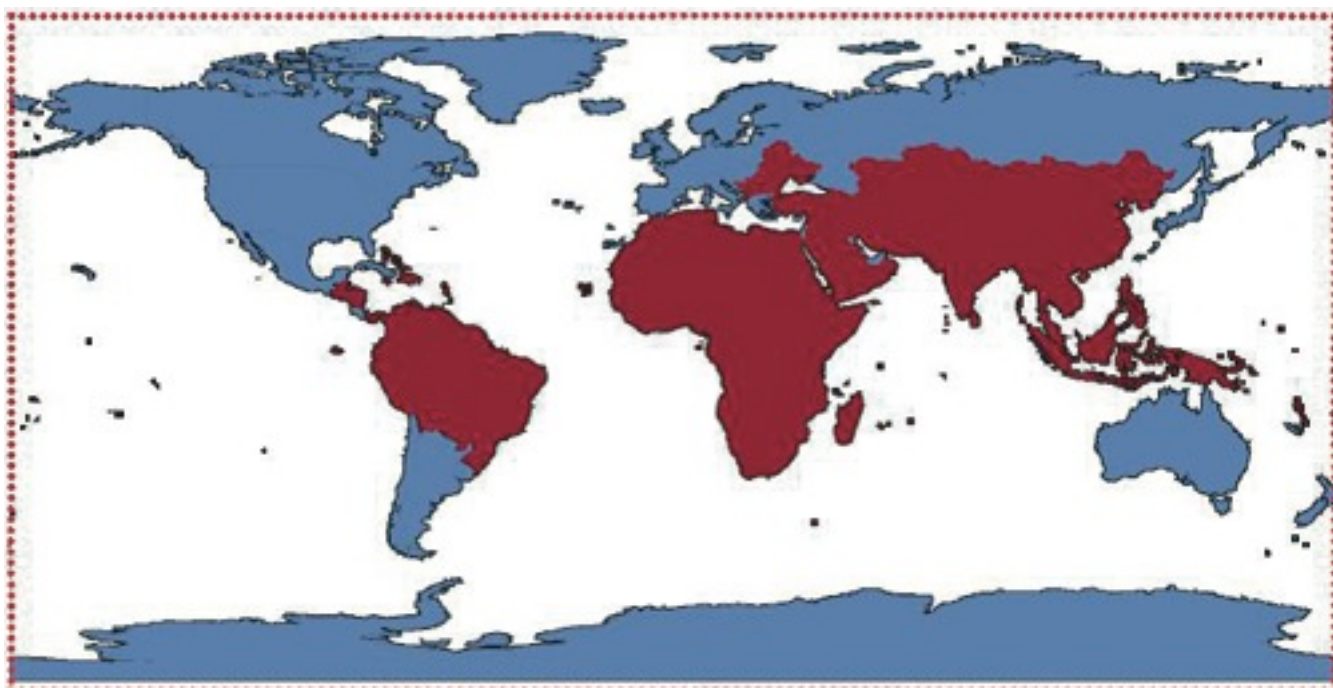
Per poder comparar factors tant diferents entre ells ha estat necessari reagrupar-los per temes i utilitzar una operació matemàtica anomenada "normalització", la qual permet assignar un valor (0 per al país amb el millor valor i 1 per al país amb el pitjor valor) per a cada país i per a cada indicador. La mitjana dels valors normalitzats constitueix el valor del país al final de la representació del mapa temàtic.

Com s'utilitza?

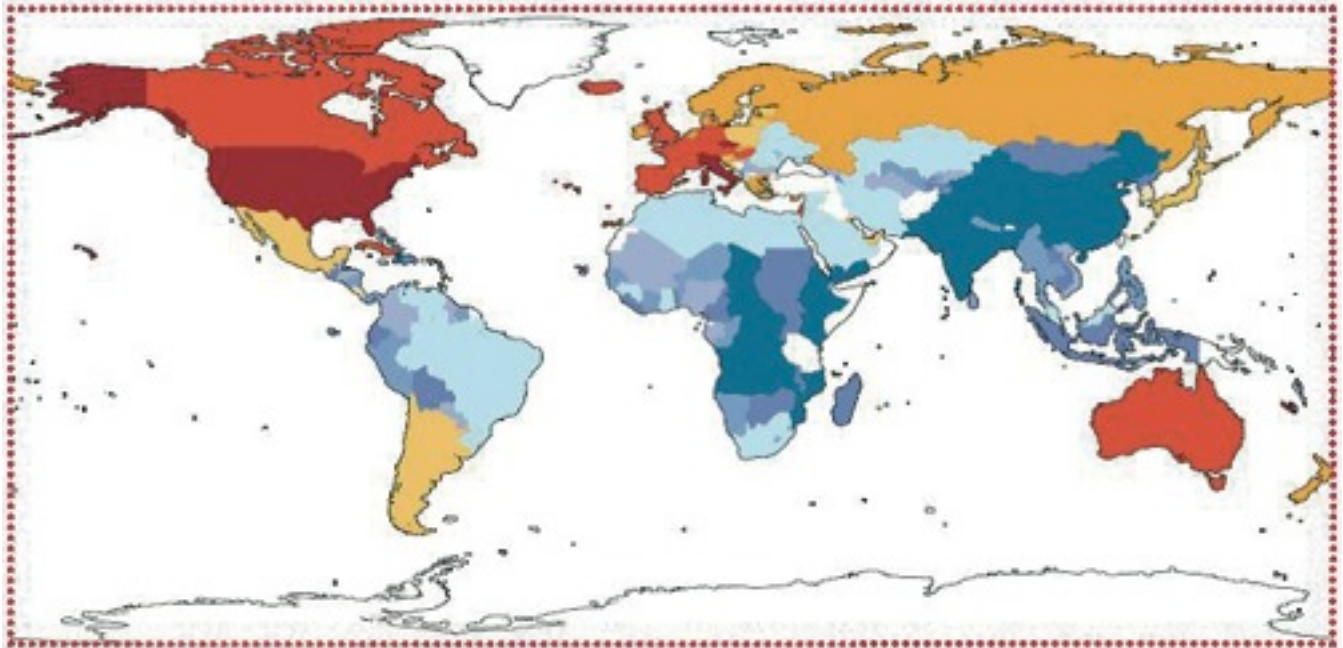
És difícil representar mitjançant només alguns colors la complexitat del món i la rellevància dels problemes els quals tractem en aquest recull didàctic. Per evitar una simplificació excessiva, hem decidit dividir els països en dos grups (que podem anomenar de manera molt general "països rics" i "països pobres"), basant-nos en els valors per país traçats per l'Índex de desenvolupament humà (IDH) elaborat i proposat per part de les Nacions Unides. Per a cada grup de països, el tema del mapa és el mateix, però canvien les dades preses en consideració perquè són països amb un desenvolupa-

ment molt diferent. Els dos grups s'han distingit amb colors diferents, amb una tonalitat més clara per als que tenen una millor puntuació i amb una tonalitat més fosca per als que tenen una puntuació pitjor.

La divisió en dos blocs ha facilitat la possibilitat de classificació, tot i que la visió que en sorgeix s'ha de considerar parcial. Tant per l'elecció de les dades com per la modalitat d'atribució dels punts, aquests mapes ofereixen uns punts de reflexió més que no pas resultats vàlids universalment. Aquest és el sentit amb el qual s'haurien d'utilitzar: un instrument de lectura geogràfica dels problemes lligats a la producció, la distribució i el consum d'aliments a escala mundial. Els gràfics de "radar", presentats per al millor i el pitjor país per a cada mapa i per a alguns casos d'estudi específics tractats en els altres articles, permeten, juntament amb les taules de dades estadístiques, comprendre com els diversos factors contribueixen a la puntuació final del mapa i ofereixen una visió més detallada de l'anàlisi que ha portat a la representació geogràfica.

1 - EL MODEL ALIMENTARI

LLEGENDA

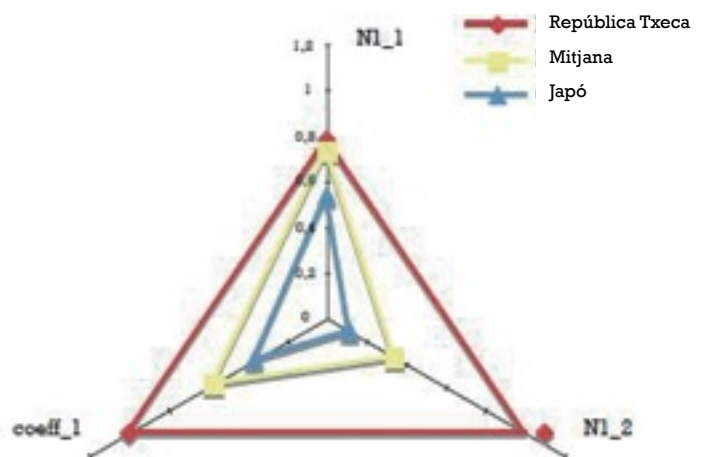
Tal com hem vist en els articles d'aquest recull, en els països considerats "pobres" (sovint s'utilitza també el terme "Sud global"), la inseguretad alimentària és un problema més que actual, que afecta quasi la meitat de la població mundial.

La manca d'una alimentació adequada en quantitat i en qualitat determina la manifestació d'un dèficit del creixement i la proliferació de malalties inclús mortals.

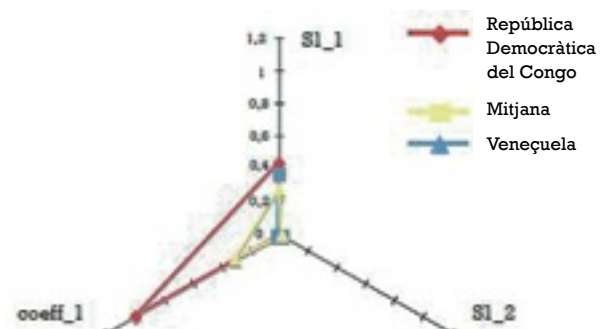
Fins i tot en els països considerats rics, el model alimentari prevalent, basat en un consum d'aliments excessiu i equivocat, comporta sovint un desequilibri nutritiu que provoca malalties com l'obesitat, la diabetis i les patologies cardiovasculars.

Al final d'aquest mapa temàtic, les dades preses en consideració per als països anomenats pobres es refereixen a la prevalença de persones malnodrides (S1.1) i al dèficit de calories respecte a la necessitat mitjana d'un jornalero (S1.2). Per als països rics s'ha considerat el consum de greixos animals (principal font de desequilibri alimentari, N1.1) i la prevalença de persones amb sobrepès (N1.2).

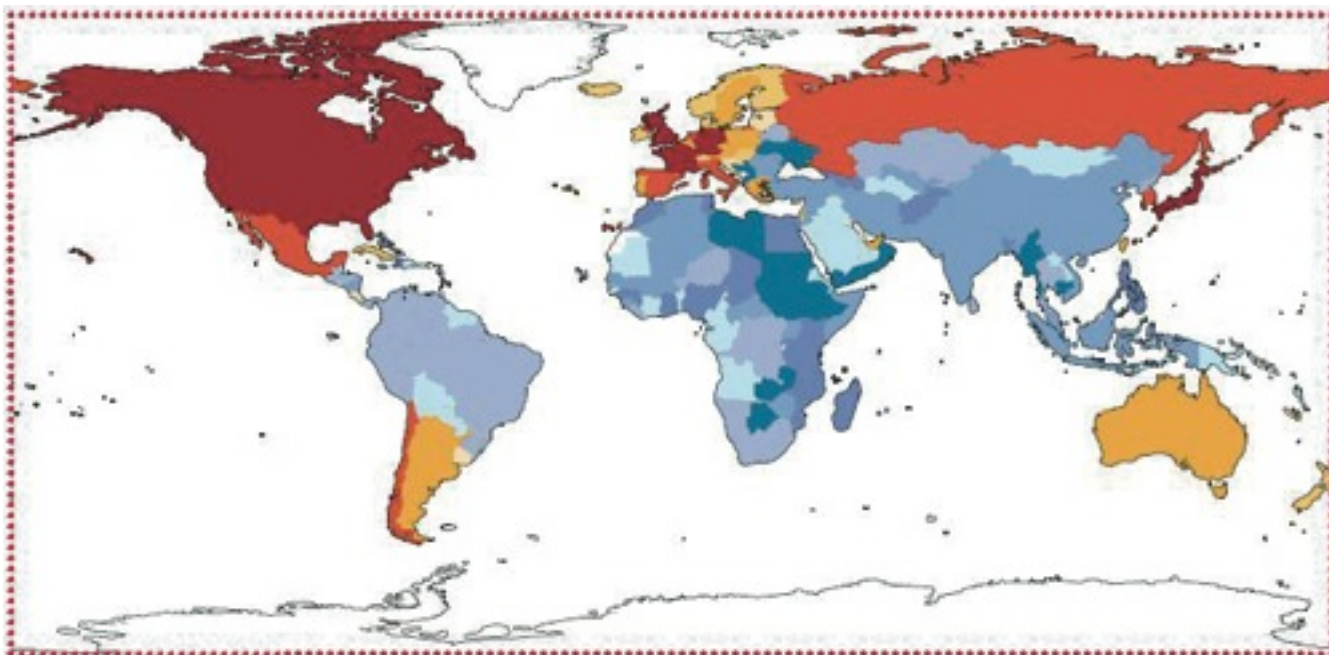
1 - MODEL ALIMENTARI: Països rics

1 - MODEL ALIMENTARI: Països pobres

2 - ALIMENTS I ECONOMIA

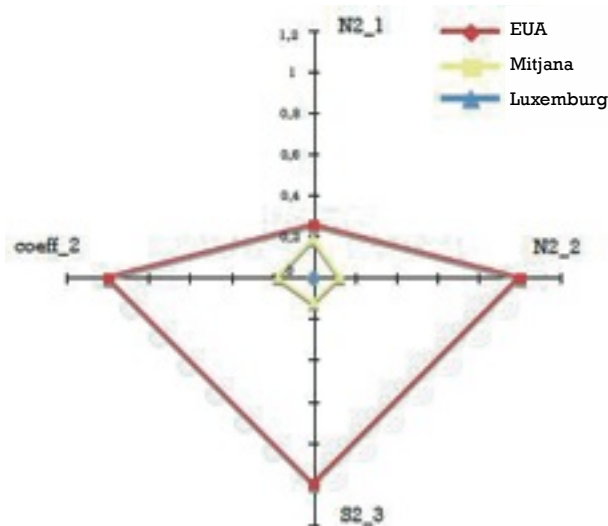

La producció, la distribució i el consum d'aliments són essencials per a la supervivència i el benestar dels pobles. Tal com s'ha vist, però, de vegades aquestes activitats van més encaminades cap al benefici del mercat mundial que no pas cap al benestar de tots. En aquest mapa temàtic, s'ha intentat reagrupar els indicadors capaços de donar una idea d'aquesta "distorsió" i de com es manifesta en el món.

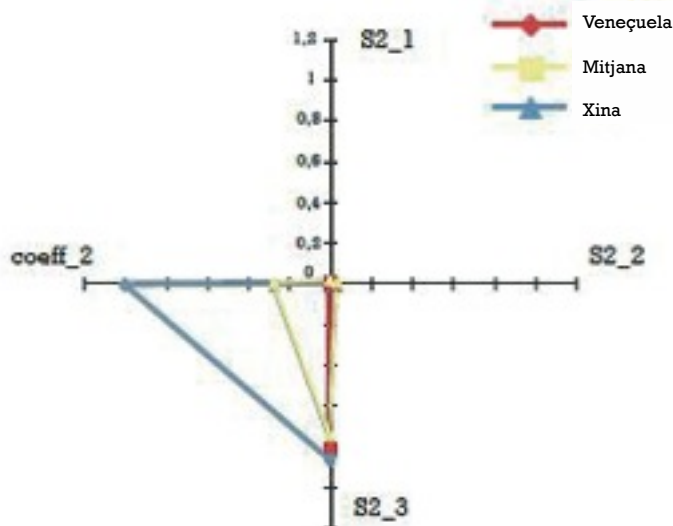
En els països pobres, que tenen dificultat de mitjans per alimentar les seves poblacions, l'agricultura sempre es dedica més a la producció de fibra, agrocarburants i altres productes no comestibles (S2.1), o bé a l'exportació cap als països rics (S2.2). D'altra banda, encara més que en els països rics, la desigualtat a l'accés als aliments (N2.3) és rellevant.

En els països rics, que en general poden produir els aliments necessaris per a l'alimentació de la seva població, es prefereix importar productes a un preu menor (sovint per part dels països més pobres amb escassetat d'aliments, N2.1). La distribució dels productes alimentaris, subjecta a la lògica del guany, és sovint ineficient i comporta un malbaratament enorme dels aliments (N2.2). Per acabar, els aliments es preparen de manera insalubre i es distribueixen d'una manera que provoca grans malbarataïments i despeses d'energia i de recursos (S2.3).

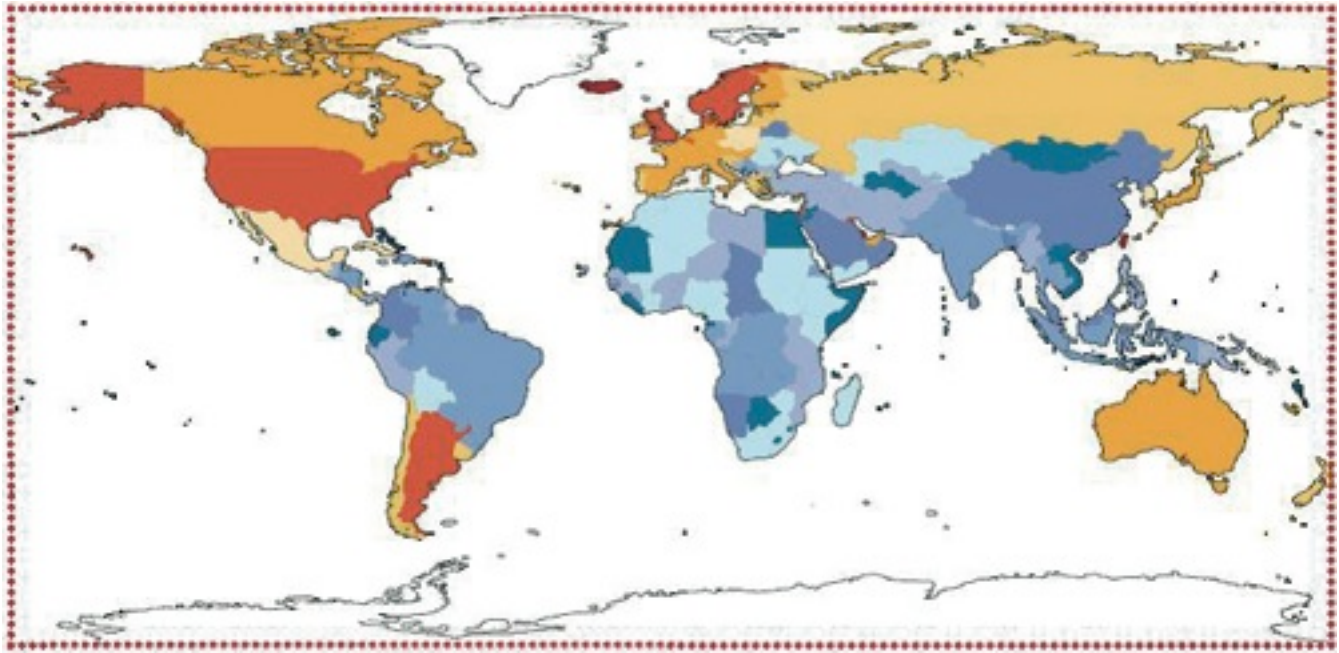
2 - ALIMENTS I ECONOMIA: Països rics

2 - ALIMENTS I ECONOMIA: Països pobres

3 - INDUSTRIALITZACIÓ DE L'AGRICULTURA

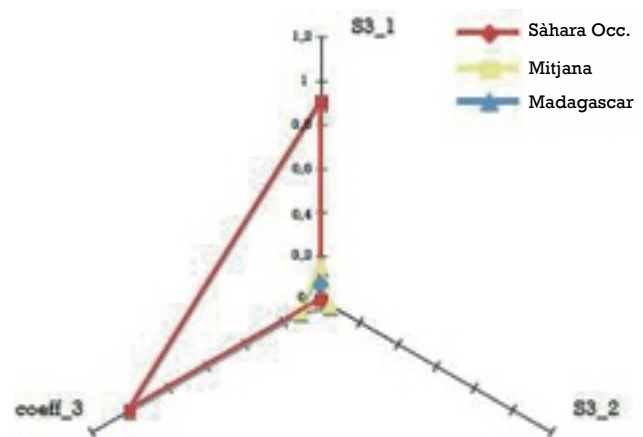

L'agricultura, com totes les fases que estan relacionades amb la producció i la distribució d'aliments, rep la influència del mercat i de la necessitat de maximitzar el benefici o les rendes dels qui hi treballen. Per aquest motiu, existeixen tendències que volen fer que l'agricultura sigui cada vegada més una monocultura intensiva, amb la consegüent utilització sòlida de maquinària, productes químics i llavors seleccionades, sense tenir en compte les necessitats de les poblacions locals o la sostenibilitat del medi ambient (vegeu també el mapa temàtic núm. 4).

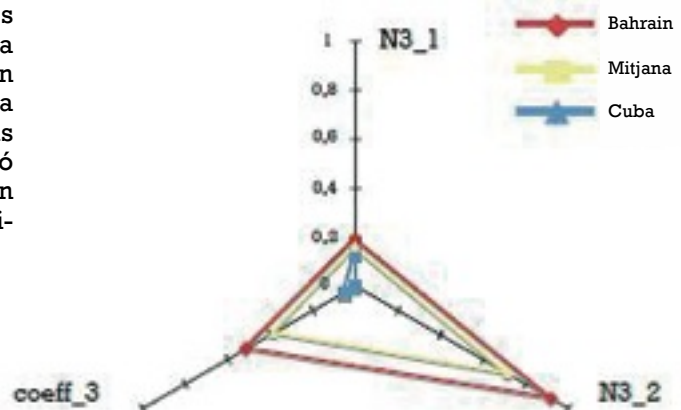
Per aquest mapa temàtic, el primer indicador escollit és la diversitat de la producció agrícola (S3.1 i N3.1). En els països rics, i encara més en els països pobres, la monocultura empobreix el terreny i el paisatge, crea dependència de la importació de productes alimentaris i fa que l'activitat agrícola sigui més vulnerable.

En els països rics, l'agricultura és un sector econòmic cada vegada més marginal. Fins i tot a causa de la industrialització de les pràctiques agrícoles, s'abandonen les zones rurals amb la consegüent degradació del territori. S'entra en un cercle viciós en què per produir aliments cada cop es fan més necessàries les màquines i els components químics (en resum, industrialització de les tècniques agrícoles) que al seu torn provoquen una disminució del nombre d'agricultors, així com també danys ambientals (N3.2).

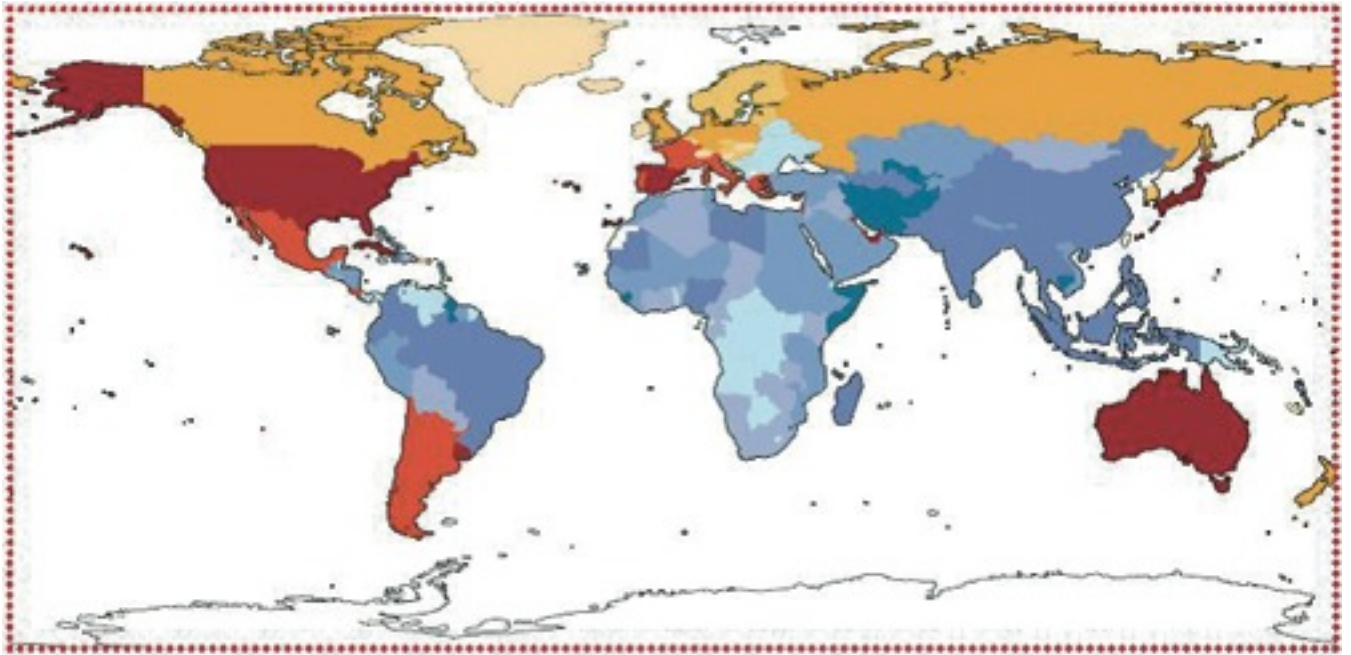
3 - INDUSTRIALITZACIÓ DE L'AGRICULTURA

3 - INDUSTRIALITZACIÓ DE L'AGRICULTURA: Països rics

4 - PROBLEMES AMBIENTALS

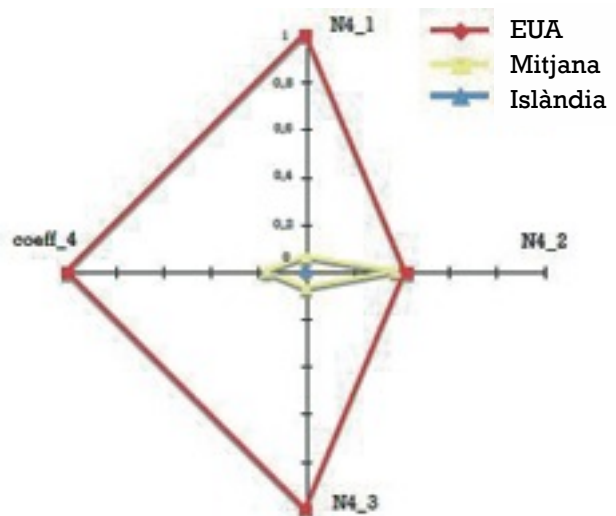

Produir aliments, sobretot mitjançant les tècniques modernes (vegeu el mapa temàtic núm. 3), comporta una forta utilització dels recursos naturals i pot provocar greus danys ambientals si es fa seguint mètodes no sostenibles.

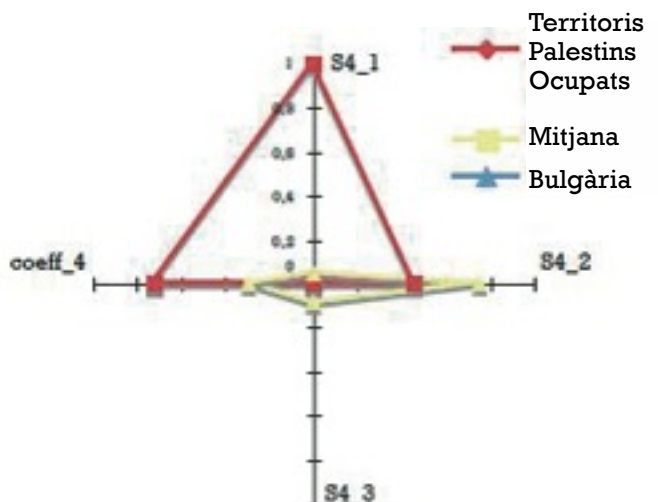
En aquest mapa temàtic, hem recollit alguns indicadors que ofereixen una idea del consum de recursos i de la contaminació ambiental que provoca l'agricultura.

Els dos primers indicadors, vàlids per tots dos grups de països, estan relacionats amb l'ús de pesticides (N4.1 i S4.1) i el volum de consum de l'aigua per a l'ús agrícola (N4.2 e S4.2). Per als països pobres, la terra llaurable representa de vegades un recurs que s'exhaureix (S4.3). Això comporta un fort dany per al medi ambient i un conseqüent augment dels desastres naturals i una reducció de la productivitat del sòl. En els països rics, l'ús excessiu de maquinària (S4.3) augmenta l'eficiència i el benefici de l'activitat agrícola, però compromet els sòls, transforma el paisatge i augmenta el consum d'energia, així com l'emissió de diòxid de carboni, amb els conseqüents danys per al medi ambient i per al clima també a escala global.

4 – PROBLEMES AMBIENTALS: Països rics

4 – PROBLEMES AMBIENTALS: Països pobres

Materials per a l'aprofundiment

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV., *L'Europa e il ritorno dei contadini*
Jaca Book, 2010
- AA.VV., *Gasp. Gruppi di acquisto solidale e partecipativo*
Edizioni Punto Rosso
I tascabili, 2009
- AA.VV., *Questione agraria e globalizzazione* quad.
Alternatives Sud Edizioni Punto Rosso, 2004
- Walden Bello,
Le guerre del cibo
Nuovi Mondi, 2009
- Fabio Bertapelle,
Semi di giustizia. I semi come bene comune, Emi, 2010
- Fabio Bertarelli,
Ascolta i campi di grano. I misfatti dell'industria agroalimentare e l'alternativa del cibo naturale intero, Emi, 2008
- V. Bini, M. Vitale Ney,
Piatto pieno, piatto vuoto. Prodotti locali, appetiti globali, Franco Angeli, 2010
- R. Bocci, G. Ricoveri,
Agri-Cultura. Terra lavoro ecosistemi, Emi, 2006
- Josè Bové,
Il mondo non è vendita. Agricoltori contro la globalizzazione alimentare, Feltrinelli, 2001
- M. Buono, P. Riccardi, *Il Mondo alla rovescia*, Edizioni per la Decrescita Felice, 2009
- M. Bruni, E. Gentile, A. Loi
I dieci anni che sconvolsero l'agricoltura. Dai protezionismi alla globalizzazione: così è cambiata la mappa dei mercati mondiali, Edagricole, 2010
- Andrea Calori,
Coltivare la città,
Altreconomia, 2009
- Stefano Carnazzi,
100 domande sul cibo. Manuale di sopravvivenza tra il supermercato e la tavola,
Edizioni Ambiente, 2009
- Vanni Codeluppi,
Il potere del consumo. Viaggio nei processi di mercificazione della società, Bollati Boringhieri, 2003
- Luca Colombo, *Fame, produzione di cibo e sovranità alimentare*.
Jaca Book, 2002
- L. Colombo, A. Onorati,
Diritti al cibo! Agricoltura sapiens e sovranità alimentare, Jaca Book, 2009
- Paolo C. Conti,
La leggenda del buon cibo italiano, Fazi, 2008
- Marinella Correggia,
Il cuoco leggero
Altreconomia, 2010
- William F. Engdahl,
I semi della distruzione. Agri-Business. Dal controllo del cibo al controllo del mondo
Arianna, 2010
- Roberto Fanfani,
Il sistema agroalimentare in Italia. I grandi cambiamenti e le tendenze recenti,
Edagricole, 2009
- Feliper Fernández-Armesto,
Storia del cibo
Bruno Mondadori, 2010
- Alessandro Franceschini,
Riprendiamoci la terra.
Altreconomia, 2009
- Andrews Geoff, Slow Food,
Una storia tra politica e piacere, Il Mulino, 2010
- A. Guolo, Gian O. Bison,
Uomini e carne. Un viaggio dove nasce il cibo
Franco Angeli, 2009
- Marvin Harris,
Buono da mangiare
Einaudi, 1990
- Giuliana Lomazzi,
ABC dell'alimentazione naturale Terra Nuova Edizioni, 2007
- L. Martinelli, A. Messina
Terra e libertà. La questione agraria in America Latina,
Emi, 2005 (serie Crescendo)
- Massimo Montanari,
Il cibo come cultura
Laterza, 2004
- Erik Orsenna,
Viaggio nei paesi del cotone
Ponte alle Grazie, 2007
- Carlo Petrini
Buono, pulito e giusto. Principi di nuova gastronomia, Einaudi, 2005
- Terra Madre* Giunti - Slow Food,
(libre + DVD), 2009
- Wilma Beretta Podini (a cura di),
Il nuovo Fame e squilibri internazionali.
Bulgarini, 2003
- Patel Raj, *I padroni del cibo*
Feltrinelli, 2008
- Silvia Pérez - Vitoria,
Il ritorno dei contadini,
Jaca Book, 2007
- Michael Pollan,
Il dilemma dell'onnivoro,
Adelphi, 2008
- In difesa del cibo*
Adelphi, 2009
- Jeremy Rifkin,
Ecocidio. Mondadori, 2002
- Vittorio Rinaldi,
Anatomia della fame,
Altreconomia, 2010

Claudio Rispoli,
Cibo: le cose da sapere. Manuale di sopravvivenza fra il supermercato e la tavola, Edizioni Ambiente, 2009

Paul Roberts,
La fine del cibo, Codice Edizioni, 2009

Patrizia Rodi,
Mediamondo. Viaggio attraverso le comunicazioni di massa, Lupetti, 2010

Francesca Roiatti,
Il nuovo colonialismo, caccia alle terre coltivabili, Università Bocconi (serie Itinerari), 2010

W. Sachs, T. Santarius,
Commercio e agricoltura. Dall'efficienza economica alla sostenibilità ambientale, Emi, 2007

Guido Sali,
Agricoltura, commercio e sovranità alimentare. Una sintesi impossibile? a S. Bocchi, C. Fiamingo, Alimentazione. Edizioni Codex, 2010

Andrea Segré,
Politiche per lo sviluppo agricolo e la sicurezza alimentare, Carocci 2008

S. Serra, M. Zuppiroli,
Il commercio dei cereali. Conoscere il funzionamento per interpretare le dinamiche, Edagricole, 2010

Vandana Shiva,
Le guerre dell'acqua, Universale Economica Feltrinelli, 2004

Il mondo sotto brevetto, Feltrinelli, 2002

Ritorno alla terra. La fine dell'ecoimperialismo, Fazi, 2009

Campi di battaglia, biodiversità e agricoltura industriale, Ed. Ambiente, 2009

P. Singer, J. Mason,
Come mangiamo. Le conseguenze delle nostre scelte alimentari, Il Saggiatore, 2007

Tom Standage,
Una storia commestibile dell'umanità, codice ed., 2010

Tavolo per la Rete italiana di economia solidale,
Il capitale delle relazioni, Altreconomia, 2010

Stuart Tristram,
Sprechi. Il cibo che buttiamo, che distruggiamo, che potremmo utilizzare, Bruno Mondadori, 2009

Ettore Tibaldi,
Cibo e Africa. Agroecologia di un continente, Slow Food, 2006

Jan Van der Ploeg,
I nuovi contadini. Agricoltura sostenibile e globalizzazione, Donzelli, 2009

Jean Ziegler,
La fame nel mondo spiegata a mio figlio, Il Saggiatore tascabili, 2010

ARTICLES I INFORMES

Carlos Amorin, **Gli affamati aumentano**, Guerre & Pace, número 153 abril/maig 2009

Coop – Ancc, **In bocca al lupo. La pubblicità e i comportamenti alimentari dei ragazzi**, a www.e-coop.it

Pietro Danise, **Il punto sull'educazione scientifica**, Strumenti CRES núm. 47

FAO (2006), **The livestock long shadow**

FAO (2006), **Food aid for food security?**

FAO (2007), **Paying farmers for environmental services**

FAO (2008), **The state of food and agriculture. Biofuels: prospects, risks and opportunities**.

FAO (2009), **The state of food insecurity in the world**

FAO (2009), **The State of food and agriculture. Livestock in the balance**

Federdistribuzione, **Mappa del sistema distributivo italiano**, a www.federdistribuzione.it

Grain, **Le mani sulla terra**, Guerre&Pace, número 153, abril/maig 2009

Stefano Liberti, **I privati della terra**, Il Manifesto, 6 de juny de 2010

Mani Tese (a cura de): **Gli equilibri della fame. La cooperazione è la risposta?** (Actes del congrés de Riva del Garda, 1 i 2 de novembre de 2008)

Sophia Murphy, **La crisi alimentare globale**, in Rapporto Social Watch, Terre di Mezzo, 2009 Quaderni di Alternatives Sud, **Il potere delle transnazionali**, Edizioni Punto Rosso, 2003

Federico Rampini, **Pechino conquista i granai d'Europa**, La Repubblica, 11 de maig de 2008

Scritto e mangiato, Suplements sobre alimentació al lloc del Manifesto, www.ilmanifesto.it/archivi/supplementi/

Terra Terra! (agenda del Manifesto): www.ilmanifesto.it/archivi/terra-terra/

World Bank (2008), **World Development Report 2008: Agriculture for Development**

REVISTES

Altreconomia
www.altreconomia.it

Le Monde Diplomatique
www.monde-diplomatique.it

Manitese
www.manitese.it/periodico-manitese

Strumenti Cres www.manitese.it/strumenti

Terra Nuova
www.aamterranuova.it

Valori
www.valori.it

Aquesta publicació s'ha realitzat amb el finançament de la Unió Europea. La responsabilitat pels seus continguts és únicament dels seus promotors i de cap manera es poden entendre com les visions de la Unió Europea.